

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҮЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҮДАКӢ**

УДК : 930 + 930. 27 (043)

ББК : 63 (2-Тоҷ)

Ш - 78

Бо ҳуқуқи дастнавис

ШОДИЗОДА САОДАТ ИСЛОМХОН

**ҲАЁТИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДИӢ ВА ФАРҲАНГИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҶОИ СОҶИБИСТИҚЛОЛӢ (1991-2021).
(ДАР МИСОЛИ МИНТАҚАИ КҮЛОБИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз рӯйи
иختисоси 6.1. - Таърих ва бостоншиносӣ, 6.1.1. - Таърихи ватанӣ

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои таърих,
дотсент Муродзода А.А.

Душанбе - 2026

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	4-24
БОБИ 1. ҲАЁТИ ҶАМЪИЯТӢ-СИЁСИИ МИНТАҚАИ КӢЛОБИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР МАРҲАЛАИ АВВАЛИ ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ	25-50
1.1. Оғози дигаргуниҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар минтақаи Кӯлоб дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI.....	25-38
1.2. Тадбирҳои муҳимми сиёсии марҳалаи аввали замони истиқлолият ва ба арсаи сиёсат ворид гардидани Эмомалӣ Раҳмон - рӯйдодҳои бузурги таърихӣ-сиёсӣ.....	38-50
БОБИ 2. МИНТАҚАИ КӢЛОБИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ (солҳои 1991-2021)	51-103
2.1. Пастравии саноати минтақа, раванди барқарорсозӣ ва дигаргунсозӣҳо дар шароити нави иқтисоди бозорӣ.....	51-82
2.2. Тағйирот дар ҳаёти аграрӣ.....	82-103
БОБИ 3. ДИГАРГУНСОЗИҶО ДАР ҲАЁТИ ИҶТИМОӢ-ФАРҶАНГИИ МИНТАҚАИ КӢЛОБИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ	104-159
3.1. Тағйирот ва комёбиҳо дар соҳаи маорифи халқ.....	104-121
3.2. Хизмати тибии аҳоли ва рушди соҳаи тандурустӣ.....	22-139
3.3. Муассисаҳои маданӣ-равшаннамоии минтақаи Кӯлоб дар шароити нав.....	139-159
ХУЛОСА	160-165
Феҳристи манбаъҳо ва адабиёти истифодашуда.....	167-192

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҶО

- АИ ҚТ – Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
- БДҚТ - Бойгонии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон
- БҚ РТВХ – Бойгонии ҷумҳуриявӣ. Раёсати тандурустии вилояти Хатлон
- БУ - Бонки умумичаҳонӣ
- БМ – Беморхонаи марказӣ
- ВМБК - Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ
- ДДК ба номи А. Рӯдакӣ – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
- ДДФСТ ба номи М. Турсунзода – Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода
- ДДТХ - Донишгоҳи давлатии тибии Хатлон
- ИДМ – Иттиҳоди давлатҳои мустақил
- ИҚШС – Иттиҳоди ҷамоҳири шуравии сотсиалистӣ
- КМ ҲК - Кумитаи марказии Ҳизби коммунистӣ
- КИМ ИҚШС – Кумитаи иҷроияи марказии Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сотсиалистӣ
- МТМУ – Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ
- ММД - Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ
- НТМ – Ноҳияҳои тобеи марказ
- ТУТ - Ташкилоти умумичаҳонии тандурустӣ
- ҲДТ - Ҳизби демократии Тоҷикистон
- ҲНИТ - Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон
- ҚХШБ - Ҷумҳурии Халқии Шуравии Бухоро
- ҚМШС Тоҷикистон – Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон
- ҚШСТ - Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон
- ҚТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон
- ҚДММ - Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Истиқлолият барои миллати тоҷик дастоварди бузурги таърихӣ ба шумор рафта, ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҳама минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба қуллӣ тағйир дод. Дар ибтидои ин шоҳроҳи нав, ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар бо бухрони шадиди сиёсӣ ва минбаъд ба ҷанги шаҳрвандӣ пайваст. Ин ғоҷиаи таърихӣ боис ба душвориҳои иҷтимоии аҳоли, пастравии иқтисодиёт ва фарҳанги миллии ҷомеа мегардад. Минтақаҳои алоҳидаи кишвар бо таъсири нугувори ин падида зарарҳои ҷиддӣ дида, аз тариқи мустақилият ҳама масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангиро ҳаллу фасл менамуданд. Яке аз ҳамин гуна ғӯшаҳои кишвар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон маҳсуб меёбад.

Ҷумҳурии ҷавон ва тозаистиқлоли моро зарурат пеш омад, ки аз роҳи душвор тадбирҳои амалӣ - роҳи ба ҳам омадани миллат, таъмини сулҳ, ризоият ва дар заминаи он ҷустуҷӯи роҳи беҳтар намудани вазъияти иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодию фарҳангиро дар ҳама минтақаҳои кишвар роҳандозӣ намояд.

Дастоварди истиқлолият ба ҷиҳати моҳият ҳамчун неъматӣ арзишманд барои интиҳоби роҳи нави таърихӣ – бунёди соҳти демократӣ ва бедории худшиносии миллии ҷомеаи тоҷик боис гардид ва дар ин замина барои рушд ва инкишофи минбаъдаи иқтисодиёт ва фарҳанги миллий дар Тоҷикистон мусоидат намуд. Бо дарназардошти ин, барои азбарнамоии баҳогузори амиқ ва асоснокии илмии раванди тағйирпазирии ҳаёти халқи тоҷик таҳқиқи ҳамачонибаи ин давраи таърихӣ аҳаммияти бештарро касб менамояд.

Барои дарки нисбатан васеи илмии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар шароити соҳибистиқлолӣ, зарурати омӯзиши ҳамачонибаи ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии минтақа ва вилоятҳои кишвар ба миён омад.

Дар шароити муосир, ки Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ устувор мегардад, дар назди аҳли илм ва намояндагони дигар касбу кори кишвар, аз ҷумла намояндагони минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон вазифаҳои нав бо мақсади устуворӣ, ташаккул ва инкишофи раванди иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҳаёти фарҳангӣ дар ҷомеа вогузор мегардад.

Мубрамии таҳқиқи масъалаи мазкур боз дар он зоҳир мегардад, ки имкони муайян намудани сабабҳои пастравии ҳаёти иҷтимоӣ – иқтисодии ҷумҳурӣ ва хусусиятҳои алоқаманд ба минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар охири асри XX - ибтидои асри XXI ба вуҷуд меояд. Вобаста ба ин метавон ишора кард, ки омӯзиши масъалаҳои ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, равшанӣ андохтан ба таърихи он, дастовардҳо, мушкилот, таҳлили роҳҳои бартараф кардани онҳо ва дар маҷмӯъ нишон додани саҳми минтақа дар раванди созандагии Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз расидан ба истиқлолият аҳаммияти назариявӣ ва илмӣ-амалиро доро мебошад.

Мубрамияти таҳқиқи мавзӯи «Ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар солҳои соҳибистиқлолӣ (1991–2021)» аз нақши хоси ин минтақа дар равандҳои таърихии даврони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд. Минтақаи Кӯлоб ҳамчун яке аз минтақаҳои сернуфус ва аз ҷиҳати сиёсату иҷтимоӣ ғаъол, дар солҳои гузариш аз иқтисоди нақшавӣ ба иқтисоди бозорӣ ва дар шароити бӯҳрони сиёсӣ ва иҷтимоии солҳои 1990-ум мавқеи муҳим ишғол намуд.

Тибқи маълумоти оморӣ шумораи аҳолии шаҳри Кӯлоб аз 129,6 ҳазор нафар дар соли 1989 ба 149,0 ҳазор нафар дар соли 2000, аз 181,3 ҳазор нафари соли 2010 ба 216,8 ҳазор нафар дар соли 2020 баробар

гардид. Дар ин давра (беш аз 78 фоиз нисбат ба соли 1989) дар шароити мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодии давраи аввали истиқлол афзоиши демографӣ ба назар мерасад, ки омӯзиши таъсири он ба ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аҳаммияти махсус дорад.

Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ (1992–1997) минтақаи Кӯлоб ба яке аз марказҳои муҳими воқеаҳои сиёсӣ табдил ёфт. Дар ҳамин давра ғайолияти сохторҳои давлатӣ заиф гардида, қисми зиёди аҳоли ба муҳоҷирати маҷбурӣ рӯ овард. Ҳамзамон, воридгардидани Эмомалӣ Раҳмон ба арсаи сиёсати давлатӣ дар соли 1992 ва оғози раванди барқарорсозии ҳокимияти конститусионӣ, махсусан барои минтақаи Кӯлоб, аҳаммияти ҳалқунанда дошт ва заминаи суботи минбаъдаи сиёсӣ ва иҷтимоиро фароҳам овард.

Дар соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ минтақаи Кӯлоб асосан хусусияти аграрӣ дорад. Тибқи маълумоти оморӣ, минтақаи Кӯлоб дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии вилояти Хатлон саҳми назаррас дорад. Масалан, дар соли 2017 ҳаҷми истеҳсоли ғалладона дар минтақаи Кӯлоб 430,4 ҳазор тонна буда, 27,7 фоиз-и маҷмӯи ғаллаи вилоятро ташкил меод, дар ҳоле ки дар соли 2021 ин нишондиҳанда ба 440,2 ҳазор тонна расида, саҳми он ҳамоно дар сатҳи 27–28 фоиз боқӣ монд. Дар истеҳсоли пахта низ нақши минтақа муҳим мебошад: ҳаҷми пахта дар соли 2017 56,5 ҳазор тонна (14,6 фоиз) ва дар соли 2021 61,9 ҳазор тонна (15,9 фоиз)-и истеҳсоли умумии вилоятро ташкил дод.

Дар баробари ин, рушди баҳши соҳибкорӣ ва иқтисоди бозорӣ дар минтақаи Кӯлоб тадриҷан густариш ёфт. Тибқи маълумоти оморӣ, то аввали соли 2021 дар шаҳри Кӯлоб 705 субъекти ҳуқуқӣ ва 4 934 соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифта шуда буданд. Дар ноҳияҳои

минтақа низ фаъолияти иқтисодӣ густариш ёфтааст: дар ноҳияи Восеъ беш аз 5 800, дар ноҳияи Фархор зиёда аз 6 300, дар ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ беш аз 5 500 ва дар ноҳияи Ховалинг зиёда аз 2 600 соҳибкори инфиродӣ фаъолият менамоянд. Ин рақамҳо нишон медиҳанд, ки минтақаи Кӯлоб дар шароити истиқлол тадричан ба фазои иқтисоди бозорӣ мутобиқ шудааст.

Тағйироти иҷтимоӣ-фарҳангӣ низ бо равандҳои демографӣ ва иқтисодӣ зич алоқаманд мебошанд. Афзоиши аҳоли, густариши шаҳракҳо ва деҳот, инчунин эҳтиёҷоти рӯзафзуни иҷтимоӣ боис гардиданд, ки дар солҳои 2000–2021 дар минтақаи Кӯлоб даҳҳо муассисаи нави таҳсилоти умумӣ, тандурустӣ ва фарҳангӣ бунёд гардида, сатҳи фарогирии аҳоли ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ тадричан беҳтар шавад.

Бо вучуди аҳаммияти бузурги минтақаи Кӯлоб дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар, таҳқиқоти илмии фарогир, ки равандҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангии онро дар солҳои 1991–2021 бо таъки ба маълумоти оморӣ ва таҳлили минтақавӣ ҳамаҷониба баррасӣ намояд, то ҳол ба андозаи кофӣ анҷом наёфтааст. Аз ин рӯ, зарурати омӯзиши амиқи таҷрибаи таърихӣ рушди минтақаи Кӯлоб бо истифода аз рақамҳои дақиқи оморӣ ва таҳлили илмӣ мубрамияти мавзӯи мазкурро пурра асоснок менамояд.

Дарачаи омузиши мавзӯ. Бояд қайд кард, ки интихоби мавзӯ ба он робитаи амиқ дорад, ки дар таърихнигории ватанӣ то ба имрӯз таҳқиқоти махсус ба ин унвон анҷом нарасидааст. Мусаллам аст, ки баъзе аз масъалаҳои нисбатан муҳимми алоқаманд ба ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва вилоятҳо, аз ҷумла,

вилояти Хатлон на танҳо дар таҳқиқот ва асарҳои илмӣ таърихшиносон, балки дар асарҳои сиёсатшиносон, ҷомеашиносон, иқтисодчиён ва рӯзноманигорон низ ба таври ғайримустақим рӯйи қор омадаанд. Бо дарназардошти ин, омӯзиш ва таҳқиқи мавзӯ дар марҳилаи соҳибистиклолӣ - солҳои 1991 – 2021 барои пурраю қомил гардонидани донишҳои таърихӣ ва дарки васеи масоили ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии ин минтақаи кишвар имконият фароҳам меоварад.

Масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар давраи истиқлолият аз ҷониби муҳаққиқони соҳаи таърих ба пуррагӣ нақши илмӣ хешро пайдо накардаанд. Мусаллам аст, ки дар ин радиё маълумоти дарбаргирифтаи адабиёти таърихӣ марҳилаи соҳибистиклолии кишвар дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон таҳлили нисбатан васеъ ва муқаммалӣ объективиро талаб менамояд. Вобаста ба ин, асарҳо ва суханронҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни сафарҳои қоришон дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ҷойгоҳи асосиро ишғол менамоянд [9; 13; 16; 22; 23; 24; 25; 26].

Аз ин суханронҳои расмӣ ва мулоқоти Президенти мамлакат, ки онҳо заминаи манбаъҳои таҳқиқотро пурра меқунанд, амалан ҳамаи мушкилоти ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии минтақа дар солҳои истиқлолият таҳлил ва инъикос ёфта, дурнамои рушди минтақа низ муайян мегардад.

Бояд илова кард, ки ҳарчанд ин маводи пураарзиш ба ноҳияҳои алоҳидаи минтақаи Кӯлоб ва вилояти Хатлон мансуб ҳам бошанд, новобаста аз он, масъалаҳои мавриди таваҷҷуҳи онҳо ҳислати на танҳо минтақавӣ, балки ҷумҳуриявиро доро мебошанд, зеро дар онҳо сухан дар бораи ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ меравад. Мавқеи

нисбатан муҳимро дар шумори сарчашмаҳои таҳқиқот асарҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ташкил медиҳад, ки на танҳо дорои маводҳои арзишманд доир ба марҳилаҳои алоҳидаи таърихи давраи соҳибистиклолӣ мебошанд, ки арзиши баланди илмиро соҳибанд [10; 12; 15; 18; 20].

Бо мақсади ҳамаҷониба мавриди назар ва таҳқиқ қарор додани мавзӯ мо адабиёти илмиро **ба панҷ гурӯҳ** тақсим намудаем.

Ба гурӯҳи якум асарҳои илмии ба давраи соҳибистиклолӣ бахшидашудаи муаррихони ватанӣ И. Усмонов [108; 109; 110], Н.Б. Ҳотамов [116], Ф.М. Абдурашитов [65], Р.Н. Каримов [83], Х.Х. Солиев [105], А. Рауфӣ [99], М.Х. Абдуллоев, Х.С. Аъзамов, Ҳ.Х. Аллоева [62; 63; 66], Абдурахмонова Г. [64] ва дигаронро мо ворид намудаем. Ин асарҳо аз ҷониби олимони соҳа бевосита дар замони соҳибистиклолӣ интишор гардидаанд ва дар онҳо аз мавқеи илмии бахши таърих ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии халқи тоҷик дар марҳалаи нави соҳибистиклолӣ мавриди назар ва таҳлил қарор гирифтааст. Олими тоҷик И. Усмонов дар асари «Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол» масъалаҳои ҳаёти сиёсии Тоҷикистонро дар марҳалаи соҳибистиклолӣ баррасӣ намуда, нақш ва ҷойгоҳи таърихи давраи навинро барои миллати тоҷик муҳим шуморида, онро ҳамчун «марҳалаи нави давлатсозии миллӣ» арзёбӣ намудааст. Муҳаққиқ Н.Б. Ҳотамов дар асари хеш «Социально-экономические преобразования Республики Таджикистан в период суверенитета (1991-2006)» мушкилоти давраи аввали соҳибистиклолиро дар ҳаёти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ намуда, душвориҳои раванди татбиқи ислоҳоти ҳаёти иқтисодӣ, сабабҳо ва омилҳои ақибмонӣ кишварамонро дар марҳалаи аввали соҳибистиклолӣ бо омилҳои объективӣ алоқаманд намуда ва минбаъд рушд ва инкишофи саноат ва бахши аграриро ба татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ дар кишвар мансуб донистааст, ки дар марҳалаҳои алоҳидаи таърихӣ анҷом гирифтаанд

[116, с. 89;91]. Ҳамзамон, бобҳои охири асари «История таджикского народа. Новейшая история (1941-2010). Т. VI / под ред. Р. Масова. - Душанбе, 2011», бевосита ба масъалаҳои таърихи навтарини вилояти Хатлон алоқаманд буда, дар он ҷанбаҳои алоқаманд ба вазъи сиёсӣ, ҳаёти иқтисодӣ ва фарҳангии ибтидоӣ давраи соҳибистиклолӣ баҳогузорӣ гардидааст [80, с. 579-667]. Асарҳои илмӣ муаррихон – М.Х. Абдуллоев, Х.С. Азамов, Ҳ.Ҳ. Аллоева бевосита ба масъалаи нақш ва мақоми соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳандозии ислоҳоти соҳа дар замони истиқлолият бахшида шудаанд. Муҳтавои назар ва андешаи донишмандон собит менамояд, ки дар замони истиқлолият соҳаи маорифи халқ дар Тоҷикистон комилан дигаргун гардид ва ҳамаҷониба рушд ва инкишоф ёфт [62, с. 33; 63, с. 24].

Ба гурӯҳи дуюм маҷмуи асарҳои нашргардида ба соҳаҳои саноат ва хоҷагии қишлоқи вилояти Хатлон ва минтақаи Кӯлоб бахшида шударо ворид намудаем. Аксари онҳо асарҳо ва мақолаҳои илмӣ мебошанд, ки ба бахши илмҳои иқтисодӣ мансуб буда, дар онҳо масъалаҳои мавриди назари таҳқиқ таҳлил ва баррасӣ гардидаанд. Дар ин радиф метавон асарҳо ва мақолаҳои илмӣ Н.Б. Комилов, Э.Н. Шералиев, Ҷ.Ҳ. Тағоев [87], А.А. Бобоев [129], К.М. Гулов [132], А.А. Сатторов [151], П.В. Шеглов, Х. Бобоев [159] ва дигаронро номбар намуд, ки ба ҷиҳати мазмун ва муҳтаво вазъи умумии ҳаёти иқтисодии вилояти Хатлон ва минтақаи Кӯлобро таҷассум менамоянд. Аз ҷумла, дар монографияи илмӣ олимони бахши иқтисодӣ – Н.Б. Комилов, Э.Н. Шералиев, Ҷ.Ҳ. Тағоев масъалаҳои алоқаманд ба истифода самараноки заминҳои соҳаи кишоварзӣ ва ҳалли мушкилоти соҳаи аграрии шаҳр ва минтақаи Кӯлоб, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд [87, с. 101]. Мавзуи мақолаи илмӣ олимони П.В. Шеглов ва Х. Бобоев ба ҷиҳати моҳият ҷанбаҳои рушди соҳаи омӯзиши ҷирмҳои осмониро дар бар мегирад, ки ҳанӯз дар замони шуравӣ асосҳои бунёдии он дар озмоишгоҳҳои астрологии ноҳияи Данғара ҷараён мегирифт [159, с.

256-263]. Дар таҳқиқоти А.А. Бобоев масъалаҳои алоқаманд ба соҳаи пахтапарварии вилояти Хатлон баҳогузори гардидааст.

Ба гурӯҳи сеюм асару рисолаҳои дохил мешаванд, ки бевосита ба таърих, ҳаёти иқтисодӣ ва фарҳангӣ, масоили маориф, илм, тандурустӣ ва ҳунару сайёҳии шаҳр ва ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб алоқаманд мебошанд. Ба мисли асарҳои Р.Б. Баротов [71], Ҷ.Қ. Баротов [72; 73], Ғ. Ғоибов [75], Д. Шарифов, И. Маҳмадов [119; 120; 121; 122], Р. Асозода, Ҳ. Асозода [68; 69], Ю. Яъқубов, Д. Довудов, А. Зардиев [127], И. Раҳматзода [100], А. Сафарзода [103], М. Азизӣ [67], М. Мансуров [90], Ф. Шафиев [123], А.С. Мункӣ [92], С. Холназаров [117] ва дигарон дохил мешаванд. Дар ин радиф метавон ишора кард, ки асари муаллифон: Ю. Яъқубов, Д. Довудов, А. Зардиев дар арафаи таҷлили чашни 2700-солагии шаҳри бостонии Кӯлоб иншо гардида, бевосита ба раванди бунёдкорӣ созандагии замони соҳибистиклолӣ бахшида шудааст [127]. Асарҳои муҳаққон: Д. Шарифов [119; 120; 121; 122], М. Азизов [67] воқеаҳои таърихи замони қадим, давраи шуравӣ ва замони соҳибистиклолии минтақаи Кӯлобро таҷассум менамоянд. Дар ин радиф метавон асари Ғ. Ғоибов “Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. (Таърихи сиёсӣ ва ҷуғрофиёи таърихӣ)”-ро махсус ишора намуд, ки қисмати охири он бевосита ба таърихи давраи соҳибистиклолии вилояти Хатлон бахшида шудааст. Вазъияти иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳаводиси таърихии вилояти Кӯлоб дар марҳалаи солҳои 90 –уми асри XX ва ибтидои асри XXI дар ин асар возеҳу равшан инъикос ёфтааст [75]. Асарҳои муҳаққон дигар ба масъалаҳои ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ, рушди маориф ва ҳаёти таърихӣ фарҳангии минтақаи Кӯлоб бахшида шудаанд.

Ба гурӯҳи чорум метавон маҷмуи рисолаҳои илмӣ Х.Н. Аламов [165], Р.Н. Каримов [166], И.М. Маҳмадов [168], Ш.Ҷ. Шарифов [170], Ф.Х. Қурбанов [167], Г.С. Абдусаматов [164], Б.Д. Тағоев [169] ва дигаронро ворид намуд, ки ба ҷиҳати моҳият ба самтҳои таърих,

рушди иқтисодиёт, хочагиҳои деҳқонӣ, вазъи соҳаи маориф, тандурустӣ ва фарҳанги вилояти Хатлон ва минтақаи Кӯлоб алоқаманд мебошанд. Аз ҷумла, муҳаққиқ Х.Н. Аламов дар таҳқиқоти хеш бо унвони «Социально-экономическая и культурная жизнь Хатлонской области в период независимости Республики Таджикистан (1991-2015 гг.)» масъалаи ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии вилояти Хатлонро дар марҳалаи соҳибистиклолӣ мавриди омӯзиш қарор додааст. Таҳқиқоти илмӣ А. Бобоев, Ф.Х. Қурбанова ва Б.С. Музаффаров мавқеъ ва нақши баҳши сармоягузорӣ дар соҳаи хочагии кишлоқ ва иқтисодиёти вилояти Хатлон ва таҳқиқоти муҳаққиқ И.М. Маҳмадов баҳши соҳаи тандурустии минтақаи Кӯлобро дар замони шуравӣ ва рисолаи Ш.Ҷ. Шарифов баҳши фарҳанги минтақаи Кӯлобро дар замони соҳибистиклолӣ фарогир мебошанд.

Ба гурӯҳи панҷум адабиёти ёддоштиро мо ворид намудаем, ки дар онҳо ҳолат, вазъи ҷамъиятӣ-сиёсӣ, воқеаҳои давраи ҷанги шаҳрвандӣ, роҳи расидан ба сулҳ ва масъалаҳои алоҳидаи ҳаёти иқтисодӣ ва фарҳангии кишварамон дар давраи соҳибистиклолӣ мавриди назари муаллифон қарор гирифтааст. Метавон дар ин радиף асарҳои ёддошти муаллифон: Ғ. Ҳайдаров, М. Иномов [112], А. Достиев [77; 78], Ҳ. Насриддинов [95], К. Абдулов [60; 61], Н. Дӯстов [76], А. Соҳибназаров [106], Б. Каримов [81; 82] ва дигаронро номбар намуд. Аз ҷумла, мазмун ва мундариҷаи асарҳои ёддошти муаллифон: Ғ. Ҳайдаров, М. Иномов, Ҳ. Насриддинов, А. Достиев ва К. Абдулов бевосита ба ҳаводиси ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва воқеаҳои давраи ҷанги шаҳрвандӣ алоқаманд мебошад. Вале дар қисме аз асарҳои ёддошти дигар тасвири ҳодисоти сиёсии кишвар аз нигоҳи илмӣ дур буда, воқеаҳои ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаи Кӯлоб тасвири васеъ пайдо накардааст.

Ҷанбаҳои алоҳидаи мавзӯи мавриди назари мо дар нашрияҳои ҷашнӣ ба ифтихори солгарди ноҳияҳои вилояти Хатлон, аз ҷумла

минтақаи Кӯлоб ва энциклопедияҳо таҷассум ёфаанд [88; 90; 91; 92; 104; 111; 113; 125].

Муҳиммияти интиҳоб ва мавриди омӯзиш қарор гирифтани мавзуи мазкур ба ин асос вобастагии амиқ дорад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо), мавзуҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи Нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ “Омӯзиши таърихи ватанӣ дар замони соҳибистиклолӣ” барои солҳои 2021-2025 иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ. Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ аз омӯзиши ҳамачониба ва инъикоси мушкилоти ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар даврони истиқлол (1991-2021) иборат мебошад. Бо дарназардошти мақсади зикршуда дар диссертатсия вазифаҳои зерин гузошта мешаванд:

- таҳқиқ ва омӯзиши оғози дигаргуниҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар минтақаи Кӯлоб дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI;

- омӯзиш ва таҳқиқи тадбирҳои муҳими сиёсии марҳалаи аввали замони истиқлолият ва ба арсаи сиёсат ворид гардидани Эмомалӣ Раҳмон рӯйдодҳои бузурги таърихӣ-сиёсӣ;

- ошкор намудани заминаҳо ва сабабҳои бӯҳрони иҷтимоиву иқтисодии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар солҳои аввали Истиқлолият;

- таҳқиқ ва муайян намудани омилҳои пастравии саноати минтақа, раванди барқарорсозӣ ва дигаргунсозӣ дар шароити нави иқтисоди бозорӣ;

- омӯзиш ва таҳқиқи чараёни рушди соҳаи кишоварзии минтақа дар давраи Истиклолият;

- таҳқиқ ва омӯзиши тағйирот ва комёбиҳои соҳаи маорифи минтақа дар замони истиқлолият;

- омӯзиш ва таҳқиқи масъалаи дараҷаи хизмати тибии аҳоли ва инкишофи соҳаи тандурустӣ дар минтақа;

- таҳқиқи вазъи муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ ва рушди соҳаи фарҳанги минтақаи Кӯлоб дар шароити соҳибистиқлолиӣ.

Объекти таҳқиқот таърихи навтарини минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ба ҳисоб меравад.

Мавзуи (предмети) таҳқиқот - ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар солҳои истиқлолият (1991-2021) иборат мебошад, ки дар муқоиса ба дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ дорoi хусусиятҳои худ аст.

Марҳила, макон ва давраҳои таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур аз марҳилаҳои зерин иборат аст:

- **марҳилаи якум (2015-2022):** дар ин марҳила мавзуи таҳқиқот интихоб гардида, мувофиқ ба он адабиёт ва сарчашмаҳои зарурӣ ҷамъоварӣ карда шуданд. Сипас, дар асоси маводҳои мавҷуда нақшаи таҳқиқот ва методологияи он муайян карда шудааст;

- **марҳилаи дуюм (2021-2022):** бо мақсади дар шакли аввал таҳия ва омода намудани рисолаи илмӣ ҷамъоварӣ ва омӯзиши сарчашмаҳои идома ёфта, натиҷаҳои ибтидоии бадастомада дар шакли маъруза ва мақолаҳои алоҳида барои нашр омода гардиданд.

- **марҳилаи сеюм (2023-2025):** таҳқиқот ба пуррагӣ ба расмият дароварда шуда, натиҷаҳои ниҳои он дар шакли мақолаҳои илмӣ ҷоп карда шуданд ва дар конференсияҳо бо маърузаҳо пешниҳод

гардиданд. Таҳқиқоти анҷомёфта барои баррасӣ ва таҳлили минбаъда пешниҳод карда шуд.

Доираи ҷуғрофии таҳқиқотро шаҳри Кӯлоб ва ноҳияҳои Муъминобод, Шамсиддини Шохин, Ховалинг, Восеъ, Данғара, Фархор, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Темурмалик ва Балҷувони минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ташкил медиҳад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро шумораи зиёди асарҳо ва суханрониҳои Пешвои миллат, ки зимни вохӯриҳо бо намояндагони соҳаҳои гуногуни минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар замони соҳибистиклолӣ доир намудааст, инчунин асарҳо ва маҷмуи мақолаҳои илмии муаррихони маъруфи ватанӣ, ки бевосита ба таҳқиқи таърихи муосири Тоҷикистон ва махсус ба минтақаи Кӯлоб бахшида шудаанд, ташкил медиҳанд. Дар ин радиф, таваҷҷуҳи бештар ба назари илмии олимони соҳаи таърих, ки ҷанбаҳои таҳқиқотии онҳо бештар ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаро фаро мегиранд ва инчунин муҳаққиқони дигар соҳаҳо, ба мисли бахши иқтисодӣ низ равона гардидааст.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Ба сифати асосҳои методологияи таҳқиқот маҷмуи усулҳои таҳлили илмӣ, таърихӣ-муқоисавӣ, таърихӣ-масъалагузорӣ, ҷуғрофӣ-хронологӣ, солномавӣ–масъалагузорӣ, воқеънигорӣ, бетарафӣ ва ғайра мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Пойгоҳи сарчашмаиносии таҳқиқотро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

А) Маводи бойгонӣ.

Б) Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва стратегияву барномаҳои давлатӣ.

В) Матбуоти даврӣ.

Г) Сарчашмаҳои интернетӣ.

А) Пойгоҳи сарчашмавии таҳқиқотро ҳуҷҷатҳои мақомоти давлатӣ ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисоботи солонии

соҳаҳои асосӣ, ки аз бойгонии ҷумҳуриявӣ ва вилояти Хатлон гирифта шудаанд, ташкил медиҳад. Дар раванди тадқиқот маводи Бойгонии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БДҶТ), Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар шаҳри Бохтар, Бойгонии идораи кишоварзии вилоят, соҳаҳои амалкунандаи иқтисодиёт, фарҳанг ва маорифи вилояти Хатлон, васеъ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Аз бойгонии мазкур сарчашмаҳои дасти аввал, хосатан ҳисоботу ҳулоса, қарору фармонҳо, лоиҳа ва дигар маводҳо истифода шуданд, ки қисми бештараш бори аввал ба гардиши илмӣ ворид гардидаанд.

Б) Мусаллам аст, ки баъди эълони истиқлолияти сиёсӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии кишварамон дигаргунсозии кулӣ ба вуҷуд омада, Тоҷикистон роҳи нави тараққиёт бунёди ҷомеаи демократиро пеш гирифт. Дар ин замина вобаста ба раванди рушд, инкишоф ва тағйирпазирии ҷомеа дар замони соҳибистиқлолӣ, зарурати қабул, такмил ва ба расмиятдарории меъёрҳои ҳуқуқии ҳама соҳаҳо, аз ҷумла, соҳаи саноат, кишоварзӣ, маориф, илм, тандурустӣ ва фарҳанг пеши назар меояд. Ҳамин аст, ки дар марҳалаи нави соҳибистиқлолӣ боз садҳо кодексу қонунҳо ва дигар санаду фармонҳои нав қабул мегардад, ки қисмате аз он ба мавзӯи мавриди таҳқиқ марбут буда, дар рисола мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ба ин қатор, пеш аз ҳама, Конститутсия, кодексҳо, қонунҳо, фармонҳо, дигар санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ ва як қатор стратегияҳо ва барномаҳои рушд ба мисли: “Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”, “Барномаи миёнамуҳлати рушд барои солҳои 2016-2020”, барномаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии шаҳр ва ноҳияҳои минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ва ғайраро метавон ворид намуд.

В) Гурӯҳи дигари сарчашмаҳоро матбуоти даврӣ ташкил медиҳад, ки дар он раванди дигаргуниҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии шаҳру ноҳияҳои минтақа инъикос шудааст. Дар рафти

таҳқиқот рӯзнома ва маҷаллаҳои "Ҷумҳурият", «Народная газета» "Адабиёт ва санъат" "Тоҷикистон" "Садои мардум", "Қавонони Тоҷикистон", "Энергетика ва саноат" истифода гардидаанд. Зимни таҳқиқот дар баробари маҷаллаву рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ, рӯзномаҳои маҳаллӣ, ба монанди «Хатлон», «Навиди Кӯлоб», «Кулябская правда», «Садои Кӯлоб», «Анвори дониш», "Мубориз", "Насими Терай", "Субҳи меҳнат" ва «Гулистон» мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Г) Дар таълифи диссертатсия маводҳо аз сомонаҳои интернетии дохиливу хориҷӣ, аз ҷумла сомонаҳои вазорату идораҳои давлатӣ: Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сомонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври васеъ истифода шудаанд. Дар рафти таҳқиқот маҷмуаҳои оморӣ, аз ҷумла маҷмуаҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: 1) "Минтақаҳои Тоҷикистон"; 2) "Тоҷикистон дар рақамҳо"; 3) "Тоҷикистон ва минтақаҳо"; 4) "Маҷмуаи оморӣ. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, солҳои 2017, 2021 ва ғайра низ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот дар он аст, ки бори аввал дар таърихшиносии ватанӣ вазъи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ, бо ҷалби доираи васеи адабиёту сарчашмаҳои муътамад мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар ин радиқ ба рӯйдодҳо ва далелҳои марбут ба таърихи ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар солҳои истиқлолият (1991-2021) баҳои воқеӣ дода мешавад.

Ҳамин тавр, масъалаҳои зерин ба сифати навгонии илмӣ дар диссертатсия муайян карда мешаванд:

- масоили оғози дигаргуниҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар минтақаи Кӯлоб дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI мавриди таҳқиқ қарор гирифт;

- тадбирҳои муҳимми сиёсии марҳалаи аввали замони истиқлолият ва ба арсаи сиёсат ворид гардидани Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун рӯйдодҳои бузурги таърихӣ-сиёсӣ нишон дода шуд;

- заминаҳо ва сабабҳои бӯҳрони иҷтимоиву иқтисодии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар солҳои аввали истиқлолият муайян ва муқаррар гардид;

- омилҳои пастравии саноати минтақа, раванди барқарорсозӣ ва дигаргунсозӣ дар шароити нави иқтисоди бозорӣ таҳқиқ ва муайян гардид;

- чараҳои рушди соҳаи кишоварзӣ ва тағйироти ҳаёти аграрию деҳқонии минтақа дар давраи истиқлолият муайян гардид;

- тағйирот ва комёбиҳои соҳаи маорифи минтақа дар замони истиқлолият ошкор ва муайян гардид;

- масъалаи дараҷаи хизмати тибии аҳоли ва инкишофи соҳаи тандурустӣ дар минтақа мавриди таҳқиқ қарор гирифт;

- вазъи муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ ва рушди соҳаи фарҳанги минтақаи Кӯлоб дар шароити нави соҳибистиклолӣ муайян карда шуд.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- Ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX воқеаи дорои аҳамияти бузурги таърихӣ барои миллати тоҷик маҳсуб меёбад, ки дар заминаи он имконияти воқеӣ барои рушд ва инкишофи ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар тамоми минтақаҳои кишвар, аз ҷумла минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон пайдо мегардад. Новобаста аз он, боло рафтани авҷи бӯҳрони сиёсӣ ва дар

заминаи он сар задани чанги шахрвандӣ дар рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ, ки бевосита бо таъсир ва амали муҳолифини сиёсӣ, махсус ифротгароёни исломӣ (наҳзатиҳо) дар қисмати ҷануби Тоҷикистон ба вучуд омад, вазъияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлонро боз ҳам вазнин ва душвор гардонид. Дар он рӯзҳои пурошӯб баргузор гардидани Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олӣ дар шаҳри бостонии Хучанд ва ба ҳайси Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардидани Эмомалӣ Раҳмон рӯйдоди бузурги таърихӣ-сиёсӣ маҳсуб меёбад, ки дар заминаи он давлати конституционӣ барқарор гардида, дар дили шахрвандони кишвар шуълаи умеду боварӣ ба ояндаро барафрӯхт. Дар Тоҷикистон, аз ҷумла дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон имконияти васеъ барои рушди ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба вучуд омад.

- Вазъи иқтисодии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар марҳалаи аввали давраи соҳибистиқлолӣ бар асари нодида гирифтани сиёсати бюрократии замони шуравӣ, ки ба масъалаи рушд ва инкишофи иқтисодиёти ин минтақа аҳаммияти зарурӣ зоҳир намегардид ва инчунин таъсири ноговори чанги шахрвандӣ, оқибатҳои харобиовари он, канда гардидани ҳама муносибатҳои байниҷаҳонии корхонаҳои истеҳсолӣ баъди пош хурдани Иттиҳоди шуравӣ, мушкилоти норасоии ашёи хом, қувваи барқ, мутахассисони касбӣ, бетаҷрибагии менечменти идоракунӣ дар шароити нави иқтисоди бозорӣ ва ғайра омилҳо аз минтақаҳои дигари Тоҷикистон ақиб мемонд. Новобаста аз ин мушкилот, Ҳукумати Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали давраи соҳибистиқлолӣ ба мақсади татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва мутобиқ сохтани иқтисодиёти кишвар ба шароити иқтисоди бозорӣ, мисли дигар ҷумҳуриҳои пасошуравӣ асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқии масъалаи ғайридавлатӣ ва хусусигардонии корхонаҳои саноатии мамлакатро бунёд намуда, аз роҳи роҳандозии

ислохоти соҳа ба дигаргунсозиҳои иқтисодӣ оғоз менамояд. Ҳамин боис мегардад, ки баъди анҷоми ҷанги шахрвандӣ имконияти воқеӣ барои боз доштани сатҳи пастравии саноат, барқарорсозӣ ва рушди ҳамачонибаи минбаъдаи соҳаҳои гуногуни саноат ва соҳибкорӣ ба вуҷуд меояд.

- Масъалаи аграрӣ (кишоварзӣ) ба ҷиҳати моҳият ҳамеша дар қатори вазифаҳои муҳимми иҷтимоӣ-иқтисодии инкишофи давлат ва ҷомеа ҷойгоҳи хосаро ишғол намуда, манбаи асосии истехсоли маҳсулоти озука ва ашёи хоми саноатӣ ба шумор рафта, воситаи боэътимоди таъмини истиқлолияти озуқаворӣи кишвар ва беҳдошти вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии аҳолии кишвар маҳсуб меёбад. Вазъи кишоварзии минтақа ба мисли ҳолати саноат дар ибтидои марҳалаи соҳибистиклолӣ дар ҳолати ногувор ва вазнин қарор дошт. Новобаста аз мушкилоти ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва иқтисодии кишвар, роҳандозии дигаргунсозиҳои иқтисодӣ бозорӣ бахши аграрӣ солҳои 90-уми асри XX дар Тоҷикистон барои шикасти хоҷагидорӣ нақшавии замони шуравӣ таъсири амиқ расонида, барои бунёд ва бароҳмонии усули босамари инкишофи хоҷагии қишлоқ дар марҳалаи гузариш мусоидат намуд. Дар ин радиф амалӣ гардидани иқдомҳои ҷиддӣ ва зарурии Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон таъсиси «Заминҳои Президентӣ» ва тақсими 75 ҳазор гектар замин ба мардум аз ҷумлаи тадбирҳои муҳимме ба шумор мерафт, ки аҳолиро дар он шароити мушкил аз хатари гуруснагӣ раҳой бахшид. Аз роҳи аз худ намудани заминҳои нав, истифодаи технологияи муосир ва афзун намудани ҳосилнокии маҳсулот, соҳаи мазкур дар минтақа рушд менамояд.

- Воқеаҳои бӯҳрони сиёсӣ дар кишвар, вазъияти душвори иҷтимоӣ-иқтисодии давлат ва ниҳоят оғози ҷанги шахрвандӣ аз минтақаи ҷануби Тоҷикистон дар марҳалаи аввали соҳибистиклолӣ, бевосита таъсири ногувори худро ба ҳаёти иҷтимоӣ - фарҳангии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон расонид. Новобаста аз ин

мушкилот, Ҳукумати Тоҷикистон ва Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон бо дарки амиқи масъала аз ибтидои марҳалаи гузариш барои ҳалли масъалаҳои муҳимми соҳаҳои маорифи халқ, тандурустӣ ва фарҳанг тадбирҳои муҳим роҳандозӣ менамояд. Аз ҷумла, соҳаи маорифро ба сифати яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат қарор дода, барои рушд ва инкишофи он ҳамчониба мусоидат менамояд. Ҷиҳати ҳифзи ҳамаҷониби аҳоли, солимии ҷомеа, баланд бардоштани хидматрасонии санитарии аҳоли, рушд ва инкишофи соҳаи тандурустӣ ва ҳамзамон баҳри раванги соҳаи фарҳанг, барқароркунӣ ва бароҳмонии фаъолияти муассисаҳои маданӣ-равшанинамоӣ дар мисоли китобхонаҳо, осорхонаҳо, театру хонаҳои маданият дар минтақа, тадбирҳои ҷиддӣ андешида мешавад.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот. Назару андеша, ғояи илмӣ ва ҳулосою натиҷагирӣҳои дар кори таҳқиқот пешниҳодгардида, метавонад барои пурраю аниқ гардонидан ва такмил додани донишҳои илмии таърихи халқи тоҷик роҷеъ ба ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон мусоидат намояд. Бо истифода аз таҳлилҳои илмӣ-назариявӣ ва татбиқи методологии алоқаманд ба соҳа, ҷузъиёти ҳосаи таърихи минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар замони соҳибистиклолӣ муайян мегардад.

Баррасиҳои таҳқиқот метавонад барои омода намудани матни лексия дар соҳаи илмҳои таърих, дар таҳияи воситаҳои таълимӣ-методӣ ва китобҳои дарсӣ мавриди истифода қарор гиранд. Онҳо, инчунин метавонанд дар ҷараёни таълими курсҳои дахлдор ва курсҳои махсус аз ҷанни таърих дар муассисаҳои олии таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода гарданд. Таҳлили анҷомгирифтаро метавон як навъ намунаи таҳқиқоти соҳавӣ роҷеъ ба масъалаҳои таърих дар замони соҳибистиклолӣ арзёбӣ намуд.

Аҳаммияти амалии диссертатсия аз он иборат аст, ки маводи дар он мавҷудбуда минбаъд дар навиштани асарҳои махсуси бунёдӣ оид ба

таърих ва таърихнигории таърихи халқи тоҷик истифода шуда метавонад. Тавсияҳои илмӣ дар рисола мавҷудбударо мақомоти давлатӣ барои таҳияи барномаҳои нав барои рушди минбаъдаи соҳаҳои ҷудогонаи хоҷагии халқи минтақа метавонанд истифода баранд. Муқаррароти асосии диссертатсия дар таҳияи курси лексияҳо ва хондани курсҳои махсус оид ба таърихи халқи тоҷик барои донишҷӯёни мактабҳои олии метавонад хизмат кунад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо дар он ифода меёбад, ки баррасиҳои илмӣ ва хулосаҳои муаллиф роҷеъ ба масъалаи ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар заминаи таҳлили адабиёти илмӣ ва бо асосҳои таърихнигорӣ таҳия гардида, барои ғанӣ гардидани маводи илмӣ соҳаи илмҳои таърих мусоидат менамояд. Инчунин, муаллиф дар заминаи таҳлилҳои илмӣ-назариявӣ, мутобиқ бо натиҷагирӣ, хулосагирӣ амалии донишҳои илмӣ соҳа бо мақсади баррасии ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии халқи тоҷик дар замони соҳибистиқлолӣ тавсияҳои амалии худро манзур намудааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур ба бандҳои 1, 2, 6 шиносномаи ихтисоси 6.1.1. - Таърихи ватанӣ мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии доктараи дарачаи илмӣ дар он аст, ки ӯ дар асоси шумораи зиёди маводҳои бойгонӣ, матбуоти даврӣ ва адабиёти нашргардида доир ба ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии минтақаи Кӯлоб дар солҳои истиқлолият, таҳқиқоти маҷмуиро анҷом додааст. Натиҷаи таҳқиқоти мазкур, аз ҷумла хулосаҳои илмӣ, навгониҳои илмӣ, муқаррароти ба ҳимоя пешниҳодшаванда ва тавсияҳои ҷанбаи амалидошта бевосита аз ҷониби муаллиф таҳия, баррасӣ ва собит карда шудаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (суратҷаласаи №4, аз 19 ноябри соли 2025) муҳокима гардида, барои ҳимоя тавсия дода шудааст. Ҷанбаҳои алоҳидаи таҳқиқот дар конференсияҳои илмӣ-назариявии ҷумҳуриявии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ // “Масъалаҳои ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ дар фалсафа ва илми муосир”. (23-24 ноябри соли 2023), Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш. Кӯлоб (ТМИК) // “Ҳамгироии илм, инноватсия ва истеҳсолот заминаи асосии татбиқи технологияи дуалии таҳсилот”. (25-26 октябри соли 2023), Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш. Кӯлоб (ТМИК) // «Равишҳои муосир ба азхудкунии муштараки технологияҳо ва имкониятҳои фазои кайҳонӣ дар таъмини рушди технологӣ, инноватсионӣ ва рақамикунонии истеҳсолот дар ҳошияи амалишавии ҳадафҳои стратегии давлат» бахшида ба 20 солаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, риёзӣ ва дақиқ барои солҳои 2020-2040 (22-23 декабри соли 2023), Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш. Кӯлоб (ТМИК) // «Захираҳои гидроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат, рушд ва имкониятҳои истифодабарии самараноки он» бахшида ба Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» солҳои 2018-2028 ва Рӯзи энергетикҳо (20-21 декабри соли 2024), Конференсияҳои илмӣ-назариявии ҷумҳуриявии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ // «Фарҳанги сулҳофарии Пешвои миллат заминаи эҳёи ваҳдати миллӣ ва бақои Истиқлоли давлатӣ» (Бахшида ба 28 - солагии ҷашни Ваҳдати миллӣ ва 80 - солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ). (13 юни соли 2025) [14-М]. Шодизода, С.И., Аз таърихи рушди

муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ (коллечҳо) ва муассисаҳои таҳсилоти олии минтақавӣ Кӯлоби вилояти Хатлон дар замони истиқлолият [Матн] / С.И. Шодизода // ДДД, Маводи Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи “Педагогикаи шахсиятсозӣ ва нақши омӯзгор дар рушди устувори ҷомеа” (Бахшида мешавад ба 35 –умин Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва “Рӯзи омӯзгорон” (21 октябри соли 2025). – Данғара, 2025. – С. 206-210 дар шакли маъруза ироа гардидаанд. Илова бар ин, натиҷаҳои таҳқиқот дар шакли мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расонида шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 14 номгӯи таълифоти илмии муаллиф, аз ҷумла 7-тои он дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расида, диссертант бо 7 маъруза дар конференсияҳои илмӣ-назариявӣ сатҳи байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ баромад намудааст. Инчунин муаллиф борҳо дар семинарҳои илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти худро маъруза намудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия дар ҳаҷми 197 саҳифаи матни компютерӣ таълиф гардида, аз муқаддима, се боб, ҳафт зербоб, хулоса, тавсияҳо ва феҳристи манбаъҳо ва адабиёти истифодашуда (бо 245 номгӯй) иборат аст.

БОБИ 1. ҲАЁТИ ҶАМЪИЯТӢ-СИЁСИИ МИНТАҚАИ КӢЛОБИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР МАРҲАЛАИ АВВАЛИ ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

1.1. Оғози дигаргуниҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар минтақаи Кӯлоб дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI

Озодӣ ва истиқлолият ба сифати ғояи муқаддаси миллӣ дастоварди басо начиб ва бузурги дилхоҳ давлату миллат ба шумор меравад, ки дар заминаи он имконияти воқеӣ барои рушд ва инкишофи ҳаёти иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар кишвар пайдо мегардад. 9 сентябри соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқлолияти комили давлатӣ ба даст овард ва ҳамчун давлати мустақил дар қатори дигар ҷумҳуриҳои пасошуравӣ роҳи бунёди давлати демократиро пеш гирифт. Таҳқиқи таърихи давраи аввали соҳибистиқлолӣ собит месозад, ки аз рӯзи ба истиқлолият соҳибгардидани сарзамини бостонии мо ханӯз се-чор моҳ нагузашта, ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар бо бӯҳрони шадиди сиёсӣ рӯбарӯ гардида, ниҳоят ба ҷанги шаҳрвандӣ кашида мешавад. Ҷанге, ки ба ҳаёти халқу давлати ҷавони мо хисороти зиёди молию ҷонӣ расонида, ҳама арзишҳои сиёсӣ миллӣ ва фарҳангии идеологии моро зери хатар гузошт. Хавфи бузурге ба якпорчагии кишвар таҳдид мекард. Руҳи ноумедию нотавонӣ тамоми Тоҷикистонро фаро гирифта буд. Ба Тоҷикистони азизи мо хатари ҳамчун давлат аз байн рафтан таҳдид мекард [219].

Ин ҳодисаҳои ғоҷиабор раванди муқаррарии инкишофи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун давлати соҳибистиқлол дар марҳалаи нав ҳалалдор кард. Нерӯҳои ба ҳам муҳолиф ба ҷони якдигар тег кашиданд ва ҳазорҳо манзилу биноҳои маъмурӣ, корхонаю иншоот, ҳавлию макони суқунати аҳоли дар минтақаҳои даргири вилояти Хатлон харобу валангор карда шуданд.

Дар он рӯзҳои пурташвиш, ғоҷиабор ва ноороми давраи аввали соҳибистиқлолӣ махсус солҳои 1992-1994 дар баробари марказ ва дигар қисматҳои ҷумҳурӣ вазъияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон низ хеле харобиовар буд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китоби мондагори хеш - «Тоҷикон дар оинаи таърих» дар ин маврид овардааст, ки: «Ҷанги шаҳрвандӣ моро ба вартаи даҳшатбори бӯҳрони сиёсӣ, иқтисодӣ ва маънавӣ тела дода, хатари аз байн рафтани давлату миллати тоҷикро пеш овард» [21, с. 12].

Бояд қайд намуд, ки яке аз қисматҳои вилояти Хатлон минтақаи Кӯлоб махсуб меёбад, ки дар гузашта бо номи вилояти Кӯлоб маълуму машҳур буд. Вилояти Кӯлоб дар ибтидои соли 1920 ҳамчун яке аз субъектҳои Ҷумҳурии Халқии Шуравии Бухоро (ҶХШБ) таъсис ёфта буд, ки ба он туманҳои Фархар, Кӯлоб, Балҷувон, Муминобод ва Ховалинг дохил мешуданд. Аз соли 1924 то 1929 ҳамчун вилоят дар ҳайати Ҷумҳурии Автономии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон (ҶАШСТ), солҳои 1929 то 1939 дар мақоми маъмурии Округи Кӯлоб дар ҳайати Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон (ҶШСТ) қарор дошт. Аз 27 октябри соли 1939 то 24 октябри соли 1955 ҳамчун вилояти Кӯлоб дар ҳайати ҶШС Тоҷикистон таъсис дода шуд. Ба ҳайати он шаҳру ноҳияи Кӯлоб ва ноҳияҳои Данғара, Дашти-Ҷум, Кангурт, Қизил-Мазор, Колхозобод, Муъминобод, Фархор, Сари-Хосор, Ховалинг ва Шурообод дохил мешуд. Бо фармони Шурои Олии ИҶШС аз 24 октябри соли 1955 дар тақсмоти маъмурии ҷумҳурӣ тағйироти навбатӣ қабул карда шуд. Мутобиқи қарори Ҷаласаи бюрои КМ ҲК ҶШС Тоҷикистон аз 14 сентябри соли 1955 вилояти Кӯлоб барҳам дода шуд [51, с. 49]. Бори дигар бо фармони Раёсати Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон вилоят 29 декабри соли 1973 аз нав таъсис меёбад. Ба ҳайати он шаҳр ва ноҳияи Кӯлоб, ноҳияҳои Восеъ, Данғара, Ленинград (Муъминобод), Москва (Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ), Фархор, Панҷ, Советский (Темурмалик) дохил мешуд. Бо фармони Раёсати Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон аз 8

сентябри соли 1988 вилоятҳои Кӯлоб ва Қурғонтеппа ҳамчун вилояти Хатлон муттаҳид карда шуданд. Моҳи феввали соли 1990 вилояти Хатлон барҳам дода шуд ва дар ҷои он ду вилояти алоҳида: Кӯлоб ва Қурғонтеппа таъсис дода шуданд. Моҳи декабри соли 1992 ин қаламравҳои маъмурии ҷумҳурии аз нав таҳти вилояти навтаъсиси Хатлон муттаҳид карда шуданд, ки то ба имрӯз идома мегирад [175]. Баъди барҳам додани вилояти Кӯлоб мақоми маъмурии он минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон шинохта мешавад, ки ба он 10 номгӯи шаҳр ва ноҳияҳои Хатлон - Кӯлоб, Муъминобод, Шамсиддини Шохин, Ховалинг, Восеъ, Данғара, Фархор, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Темурмалик ва Балҷувон дохил гардидааст [154, с. 247].

Омӯзиш, таҳлил, хулосаю бардошти сарчашмаҳои муътамад аз он шаҳодат медиҳад, ки баъд аз пош хӯрдани давлати абарқудрати ИҚШС дар ибтидои солҳои 90-уми асри ХХ имконият барои бедории фикрӣ, озодандешии сиёсӣ ва ақидаҳои демократӣ дар ҳама қисматҳои кишвар ба вучуд омад, ки дар заминаи он барои дар фазои сиёсии Тоҷикистон пайдо гардидани ҳизбу ҳаракатҳои нав ба мисли: Ҳизби демократии Тоҷикистон (ҲДТ), Ташкилоти экстремистӣ-терористии наҳзати исломии Тоҷикистон (собиқ Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон) (ҲНИТ), ҷамъияту ҳаракатҳои халқии «Растохез», «Ошкоро», «Ваҳдат», «Бохтар» ва як қатор клубҳои сиёсӣ ба мисли «Рӯ ба рӯ», «Меҳри Хатлон», «Эҳёи Хӯҷанд», «Истаравшан», «Лаъли Бадахшон», «Дирафши ковиён», «Тачдид», «Самарқанд», «Куруши кабир», «Пайванд» ва дигарҳо ба вучуд омаданд, ки манфиату иродаи ҳомиёни худро дар доираи андешаҳои сиёсӣ ва нуфузи минтақавӣ ба ҳам меоварданд. Аз ҷумла, дар шаҳр ва минтақаи Кӯлоб ҷамъияти «Ошкоро», зери роҳбарии Рустами Абдурахим амал мекард, ки барои ошкорбаёнӣ озодандешӣ ва пайдоиши арзишҳои демократӣ дар муҳити ҷамъиятӣ-сиёсии минтақа саҳми арзишманд гузоштааст. Пайдоиши ин гуна ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ

ба сифати падидаҳои нави ҷамъиятӣ то ҷое ба бедории сиёсии халқи тоҷик мусоидат карда бошад ҳам, аз ҷиҳати дигар сабабгори даргириҳои сиёсии солҳои 90-уми Тоҷикистон гардида, дар охир ба ҷанги шаҳрвандӣ оварда расонид, ки оқибати онро давлат ва ҷомеаи тоҷик дер боз эҳсос карда меояд.

Бояд эътироф кард, ки барои ноором гардидани вазъияти ҷамъиятӣ – сиёсии Тоҷикистон дар ин марҳилаи таърихӣ омилҳои зиёде таъсири амиқ расониданд, ки дар ин радиф метавон омили исломӣ (исломи сиёсӣ)-ро махсус ишора кард. Пайравони онҳо асосан ҳизбу ҳаракатҳои тундрави бо ном демократӣ ва динӣ - сиёсӣ дар мисоли Ҳизби демократии Тоҷикистон ва Ҳаракати экстремистӣ-терористии наҳзати исломии Тоҷикистон (собик Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон) ва дигар ҷараёну ҳаракатҳои бо ном демократӣ маҳсуб меёфтанд, ки аз ибтидои фаъолияти сиёсиашон худро ҳамчун манбаъҳои алоҳидаи гурӯҳҳои ҳалалпазир ва нооромкунандаи вазъияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар кишвар нишон медоданд. Сарварони идеологӣ ва ҳомиёни сиёсӣ-ҳарбии онҳо берун аз Тоҷикистон дар ҷумҳуриҳои исломии Эрон, Покистон ва Афғонистон, инчунин маркази кишвар - шаҳри Душанбе ва қисмати шаҳри Қурғонтеппа (Бохтар)-и вилояти Хатлон қарор доштанд.

Далелҳои муътамад собит месозанд, ки ҳануз солҳои 70-уми асри XX дар замони Иттиҳоди Шуравӣ ибтидои фаъолияти «Ҷунбиши Ҳаракати Наҳзати Исломии ҷавон» дар Тоҷикистон дар минтақаи Қурғонтеппаи вилояти Хатлон оғоз ёфта буд. Минбаъд бошад, дар замири сиёсати озодандешии «горбачовӣ» дар соли 1986 ин ҳаракат вусъати тоза пайдо намуда, ба фаъолияти ошкоро махсус дар ин минтақа оғоз менамояд.

Мавқеъ ва нуфузи васеъ пайдо намудани наҳзатиҳо дар маркази ҷумҳури ва инчунин дар шаҳр ва минтақаи Кӯлоб ба давраи охири солҳои 80 – уми асри XX рост меояд. Аз ҷумлаи нахустин роҳбарон ва пешвоёни ин Ҳаракати реаксионӣ ва мамнуи дар он замон маъруфи Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон (ҲНИТ) - Саид Абдуллои Нурӣ ва

хомиёну ҷонибдорони ӯ ба шумор мерафт, ки дар марҳалаи аввали соҳибистиклолии кишвар таъсир ва нуфузи бештарро дар минтақаи Кӯлоб низ пайдо мекарданд. Онҳо аз ҷумлаи шахсоне буданд, ки донишҳои казоии илмӣ надоштанд ва дур аз таҳсилоти замони шуравӣ, пинҳонӣ дар мактабҳои таълимотии наҳзатиҳои минтақаи Қурғонтеппа таълим гирифта буданд.

Наҳзатиҳо ибтидо аз давраи нави марҳилаи соҳибистиклолӣ пайваста дар маросимҳои азодорӣ ва тӯю маъракаҳои пайравонашон доир ба масоили «ислом» «шариат», «озодӣ», «демократия» баромад мекарданд ва даъват ба амал меоварданд, ки кори онҳо ҳақ мебошад. Мушкилоти ҳаёти иқтисодии давлатро ба сиёсат ва идоракунии коммунистон алоқаманд менамуданд. Бо истифода аз усулҳои тарғиботии хеш аввалин душманони худро дар байни коммунистон, роҳбарони ҳизбию давлатӣ ва омӯзгорон медиданд. Дар мақоми «душмани ислом» қарор додани ин гурӯҳҳои иҷтимоӣ асосҳои муътамад дошт, бо он нуқтаи назар, ки аввалан ин гурӯҳҳои иҷтимоӣ аҳли зиё буданд ва моҳияти аслии амалҳои таҳрибӣ ва реаксионии наҳзатиҳо хуб дарк менамуданд ва бедодгариҳои онҳоро дар ҳама ҷо маҳкум менамуданд. Бо назардошти ин, бо ҳар дасисаю фитна кӯшиш мекарданд онҳоро бадном намоянд ва ҳатто дар барномаҳои ниҳонии амалҳои минбаъдаи хеш барои ташкили «давлати исломӣ», кӯшишҳои ба қатлу ҷазо гирифтӣ намудани онҳоро низ дар сар доштанд. Аз ҷумлаи ҷонибдорони наҳзатиҳо бештар аҳолии шаҳрншини машғул ба кори тиҷорат, қисман коргару деҳқононе иборат буданд, ки майл ба дингароӣ ва пайравӣ аз суннатҳои ифротии исломиро доштанд. Амали онҳо аз ибтидо дар муқобили исломи суннатӣ қарор мегирифт ва аз ин ҷиҳат аксари аҳолии шаҳру деҳоти минтақа дар муқобили рафтори онҳо қарор доштанд. Аз ҷониби дигар, кирдори онҳо як навъ ҷиноятеро менамуд, ки бозингарони он ҳамон исломгароёни ифротӣ буданд, ки бо ҳар роҳу восита дар байни аҳоли ҳар гуна иғво, низоъ ва таассуби диниро

барафрӯхта, вазъияти чамъиятӣ-сиёсии кишварамонро ноором менамуданд.

Минтақаҳои Кӯлоб ва Қургонтеппа пеш аз оғози ҷанги шаҳрвандӣ ҳамчун вилоятҳои алоҳида шинохта мешуданд, ки таъсир ва нуфузи наҳзатиҳо дар онҳо вусъати тоза касб менамуд. Ҳарчанд маълум буд, ки васеъшавии «ҳаракати сиёсии исломӣ» дар Тоҷикистон инчунин қисматҳои водии Рашт ва маркази ҷумҳурӣ низ махсуб меёфт.

Нахустин амали ҷудоиандозӣ ва ноором гардонидани вазъияти чамъиятӣ-сиёсии Тоҷикистон ҳанӯз дар соли 1990 дар замони шуравӣ бо дасти риёкоронаи ҳамин наҳзатиҳо рӯи кор омада буд. Ҳарчанд ки метавон ин ҷо дигар зухурот ва омилҳои таъсирпазири алоқаманд ба гурӯҳҳои коррупсионӣ ва мафиозиро дар сохтори ташкилоти чамъиятӣ ва сиёсии замони шуравӣ номбар намуд, ки манфиатҳои қавмию минтақавиро аз ҳама боло мегузоштанд. Ин ташкилотҳои чамъиятӣ ва хизбҳои сиёсӣ дар он замон ҳамчун муқобилони ҳокимияти авторитарӣ баромад намуда, камбудиву норасогӣҳои чамъиятиро дастак намуда, бо ин тарзи муборизаашон дар байни аҳолии минтақаҳои гуногуни кишвар соҳиби нуфуз мегардиданд. Фаъолияти онҳо ҳамчун кӯшиши нахустини тезутундшавии муборизаи сиёсии оммаи халқ дар Тоҷикистони соҳибистиклол гардид, ки авҷи баланди он воқеаҳои февралӣ соли 1990 ба шумор мерафт. Ин воқеаҳо 11-13-уми феврари соли 1990 дар шаҳри Душанбе рух дода буданд [74, с. 15].

Далелҳои муътамад шаҳодат медиҳанд, ки дар воқеаҳои феврари соли 1990-уми шаҳри Душанбе нақши муҳимро ҷонибдорони ҳаракати динии наҳзатиҳо ва аъзоёни ҳаракати ғайрирасмӣ «Растохез» бозидаанд, ки зери шиорҳои овозадори «бозсозӣ», «демократия», «адолат» ҳадаф ва мақсадҳои ғаразоноки худро ниҳон нигоҳ дошта, рӯи рост бар муқобили ҳокимияти сиёсии ҳамон давраи шуравӣ бархоста, кӯшиши ғасби ҳокимият ва соҳиб гардидани мансабҳои давлатиро доштанд. Новобаста аз он, бархе аз муаллифони асарҳои ёддоштӣ ба

мисли ходими давлатӣ - Ҳ. Насриддинов сабабҳои воқеаҳои февралиро дар ҳал нагардидани масъалаҳои ҷавонон ва мушкилоти дигари иҷтимоӣ, баҳонаи «омадани арманиҳо» ба шаҳри Душанбе ва ваъдаи ба онҳо додани хонаҳои истиқоматӣ аз ҷониби Ҳукумати Тоҷикистонро, асос шуморидааст, ки боиси афзоиши норозигии халқ гардид. Ҳамзамон дар ин ҳодисаҳо қувваҳои манфиатҷӯи берунӣ низ даст доштанд.

Минбаъд дар ибтидои марҳалаи соҳибистиклолии Тоҷикистон дар радифи ширкат дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ бо мақсади даст ёфтани аз арзишҳои демократӣ Ҳаракати экстремистӣ-терористии наҳзати ислом ва ҳомиёни он дар ҳама маъракаҳои сиёсӣ, аз қабили интихоботи президентии соли 1991 ва интихоботҳои бардавом ва доманадори раисони Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки зери таъсир ва нуфузи сиёсии онҳо дар парламенти кишвар қарор мегирифт, фаъолона иштирок намуда, барои боз ҳам ноором гардонидани вазъияти сиёсӣ ва ниҳоят оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвар мусоидат менамоянд. Вазъияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он рӯзҳо ниҳоят муташанниҷ буд. Махсусан дар маркази кишвар шаҳри Душанбе ва қисмати ҷануби он - вилояти Хатлон бо сабаби авҷи даргириҳои сиёсӣ ва оташи ҷанги шаҳрвандӣ ҳолати муқаррарии ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ноором гардида, қонуншиканиҳо, куштор ва амсоли он амалҳои ҷинояткорӣ амри воқеӣ мегардад.

Ин ҳама нобасомонию бетартибӣҳо ва ба назар нагирифтани арзишҳо ва эътибори давлати қонунӣ – конститусионӣ, ки дар марказ ва дигар қисматҳои Тоҷикистон зери таъсир ва нуфузи наҳзатиҳо ва дигар ҳомиёни он ҷараён мегирифт боиси он гардид, ки ҳокимият ва Президент эътибор ва қудрати сиёсиашро аз даст медод. Ҳамин боис гардид, ки мардуми далер ва шучои Хатлонзамин, махсус вилояти Кӯлоб ба мисли аҷдодони пуршарафи хеш аз ҷумлаи нахустин ҳомиён ва пуштибонони давлати конститусионӣ дар Тоҷикистон гардиданд, ки бо руҳи диловарӣ нахуст аз роҳи эътироз ҷонибдорӣ аз давлати қонунӣ-

конститутсионӣ ва минбаъд баъди алангаи чанги шахрвандӣ барои ҳифз ва муҳофизати он бархостанд.

Маркази ин ташаббусҳо ва иқдомҳои ватанпарварӣ шаҳри бостонии Кӯлоб маҳсуб меёфт. Шаҳре, ки ҳамеша дар дил меҳри якдилӣ ва ягонагии Тоҷикистонро мепарварид ва дар он вазъият тавонист аввалин шуда, барои пуштибонӣ аз давлати конститутсионӣ ҳама қувваҳои солим ва диловарони минтақаи Кӯлобро ба ҳам оварад. Ташкили Ҷабҳаи миллии Тоҷикистон дар шаҳри Кӯлоб бо роҳбарии Сангак Сафаров [141; 211] бо мақсади ҳифзи давлати конститутсионӣ дар он рӯзҳои барои Тоҷикистон пурфочиа зарурати воқеӣ ва муҳим ба шумор мерафт. Ҳарчанд ки дар баъзе аз адабиёти ёддошти бахшида ба воқеаҳои чанги шахрвандии солҳои 1992-1997 дар Тоҷикистон ба ин масъала муаллифон: С.А. Нурӣ [96], С. Кенчаев [84; 85; 86], А. Соҳибназаров [106], Б. Каримов [81; 82], Н. Дустов [76] аз назари фардӣ ва эҳсосӣ нигариста, ба он баҳои воқеӣ надода бошанд ҳам, нақш ва мақоми ин Ҷабҳаи миллии Тоҷикистон (Фронти халқӣ), воқеъ дар минтақаи Кӯлоб барои ҳифзи давлати конститутсионӣ дар Тоҷикистон бесобиқа арзишманд боқӣ хоҳад монд. Дар асари таърихии Ғ. Ғоибов [75] ва дигар асарҳои ёддошти арбобони давлатию сиёсӣ: А. Достиев [77; 78], К. Абдулов [60; 61], Ҳ. Насриддинов [95], И. Усмонов [108; 109; 110], Ғ.Ҳайдаров, М. Иномов [112] бошад, нақши созгори Фронти халқии Тоҷикистон барои ҳифзи давлати конститутсионӣ хуб баҳогузорӣ гардидааст.

Ҳамин тариқ, баъди эътирозҳои пайвастаи ҷонибдорони наҳзатиҳо дар майдони «Шаҳидон»-и шаҳри Душанбе ҳокимияти сиёсии Президент Р. Набиев шикаст ва нотавонии воқеии худро бараъло нишон дод. Раисони Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби намояндагони мардумӣ интиҳоб гардида буданд, бо таъсири онҳо пайваста аз нав интиҳоб мегардиданд. Тоҷикистонро вазъияти ногувор фаро мегирифт. Ҳамин боис гардид, ки 23 апрели соли 1992 дар Майдони Ленини (ҳоло майдони марказӣ)-и шаҳри Кӯлоб митинги калон бо

таъсир ва нуфузи Ҷабҳаи миллии Тоҷикистон ва Созмони ҷамъиятии «Ошкоро» баргузор гардид. Дар он шахсиятҳои номдор ва шуҳратманди шаҳр ва минтақа, баромад намуда, мардумро ба ҳимояи Ҳукумати конститутсионӣ даъват намуданд [95, с. 165], Мақсад аз даъвати мардум ба маркази ҷумҳурӣ – шаҳри Душанбе аз он иборат буд, ки бо роҳи эътироз аз роҳи осоишта дар майдони «Озодӣ» ба он комёб гарданд, ки низому тартибот, адолат пойдор гардида, давлати конститутсионӣ дар Тоҷикистон ҳифз карда шавад.

Мавриди қайд аст, ки роҳбарияти вилоят, раиси комитсияи вилояти Кӯлоб дар он замон Қурбон Мирзоалиев кӯшишҳои зиёдеро анҷом доданд буд, ки нагузорад мардум ба шаҳри Душанбе равад, вале ӯ дар муқобили раёи мардум ҳеч қореро анҷом дода натавонист ва минбаъд баъди ташкили ҳукумати муросои миллий дар ҳамбастагӣ бо Ҷабҳаи миллий қарор гирифт.

Майдоннишиниҳои Тоҷикистон як саҳифаи таърихи навини мо шинохта мешаванд, ки ба худ мақсад ва ҳадафҳои мушаххас доштанд. Ба майдони «Озодӣ» нахуст намояндагони шаҳр ва минтақаи Кӯлоб ва минбаъд намояндагони дигар қисматҳои Тоҷикистон ҳозир мешуданд ва ягона хоҳишу талаби онҳо дастгирӣ аз низому тартиботи қонунӣ ва эътибори давлати конститутсионӣ иборат буд. Мақсаду ҳадаф, низому тартиботи майдони «Шаҳидон» бошад, бар асоси амали «исломи сиёсӣ», зеро таъсири наҳзатиҳо ва «демократҳои нав» қарор мегирифт, ки аз тирамоҳи соли 1991 баъди анҷоми маъракаи интихоботи нахустини президентӣ оғоз гардида буд ва наздик 6 моҳ идома мегирифт. Эътирози онҳо нахуст аз натиҷаҳои интихоботи президентии соли 1991 оғоз гардида, минбаъд ба як навъ кӯшиши носолим гардонидани вазъи ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар кишвар ва ниҳоят бо ғасби зурии ҳокимияти конститутсионӣ оварда мерасонад. Мусаллам аст, ки чунин амалу кирдор метавонад ба руҳи қувваҳои солим таъсир бахшад ва норозигии мардумро афзун намояд. Ҳамин тариқ, аввали моҳи майи соли 1992 дар

Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандӣ оғоз гардид.

Майдони асосии ҷанг дар ибтидо минтақаи Қурғонтеппаи вилояти Хатлонро фаро гирифта, баъд аз он ба минтақаи Кӯлоб паҳн мегардад. Мушкилоти асосӣ дар минтақаи Кӯлоб аз он иборат буд, ки ҳама роҳҳои ба ҷониби он пайвастро қувваҳо ва неруҳои зидди давлати конститутсионӣ зерин назорати хеш қарор доданд. Ин роҳҳо асосан аз се самт: роҳи Душанбе – Данғара, Қурғонтеппа – Данғара ва Панҷ- Фархор ба ҷониби минтақа равона буданд ва барои расонидани маводҳои ниёзи аҳоли, махсус маводи хурока (орд ва ғалладона) мусоидат менамуданд. Масъалаи дигар, ки мушкилоти аҳолии минтақаро зиёда мегардонид, аз он иборат буд, ки аксари мардуми фирории майдони ҷанг аз минтақаи Қурғонтеппа, ки зодагони минтақаи Кӯлоб ва инчунин намояндагони дигар миллатҳо буданд, бо сабаби авҷи ҷанги шаҳрвандӣ бехонумон гардида, ба минтақаи Кӯлоб фирор менамоянд. Аксари аҳолии фирории кӯлобитабор дар минтақа то давраи ба эътидол омадани вазъияти сиёсии кишвар муқими муваққатӣ гардида, танҳо қисми ками онҳо ба вилояти Суғд ва Ҷумҳурии Ўзбекистон фирор намуданд. Чунин ҳолат ба он оварда расонид, ки мушкилоти аҳолии шаҳр ва минтақаи Кӯлоб боз ҳам афзӯн гардад. Махсусан нарасидани маводи хӯрока дар мисоли орду гандум боиси авҷ ва хуруҷи ҳар гуна бемориҳо мегардад.

Ҳамзамон ноором гардидани вазъияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар минтақа боиси аз фаъолият бозмондани аксари корхонаҳои амалкунандаи истехсолӣ, махсусан дар шаҳри Кӯлоб гардид, ки дар натиҷаи он шумораи бекорон аз ҳисоби ҷавонон меафзояд. Чунин ҳолати авҷи бекорӣ ва бенизومیҳо дар ҷомеа боиси афзоиши шаклҳои нави ҷиноятҳо ва қонуншиканиҳо ба мисли: куштор, одамрабӣ, ғорат, тачовуз, дуздӣ, авбошӣ ва амсоли онҳо мегардид. Мақомотҳои қудратӣ бо сабаби дар низоми ягонаи фаъолият қарор надоштанишон аз уҳдаи вазифаҳои хизматишон пурра баромада наметавонидаанд. Ва ё дар муқобили ин гуна ҷиноятҳои нава нотаъони хешро нишон медоданд.

Фаъолияти мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ на дар ҳама ноҳияҳои минтақа қобили қабул буд.

Новобаста аз он, тавре раванди омӯзиши масъала собит менамояд, дар шаҳр ва минтақаи Кӯлоб тобистон ва тирамоҳи соли 1992 зери таъсир ва нуфузи Ҷабҳаи миллии Тоҷикистон фаъолияти ягонаи мубориза баҳри ташкили давлати конститусионӣ чараён мегирифт. Ин ҷабҳа бо номи Фронти халқӣ дар байни аҳолии шинохта мешуд ва як навъ ташкилоти ихтиёрии ҳарбӣ-сиёсиро мемонд, ки мақсад ва ҳадафҳои мушаххас дошт. Эътибор, нуфуз ва вазифаҳои он пайваста меафзуд. Муҳимтарин масъалаҳои бахши иҷтимоӣ – иқтисодии Ҷабҳа, ин таъмини амнияти минтақа ва ҳалли масъалаи озуқа барои аҳолии ба шумор мерафт. Масъалаи дигари он аз иҷрои ҳалли вазифаҳои ҳарбӣ-сиёсӣ иборат буд, ки ба ҷиҳати моҳият мақом ва шоистагии ин ташкилотро дар байни аҳолии минтақа ва дар маҷмӯъ дар байни аҳолии кишварамон афзун мегардонид. Ҷабҳа штаб ва ҳайати кории худро дошт, ки дар он ҷавонписарони содиқ ва дар гузашта дар сафҳои артиши шуравӣ хизматкардае иборат буданд, ки дар назари роҳбарият эътибор ва шинохти махсусро соҳиб буданд. Низомии кор ва фаъолият дар он бо принципҳои ихтиёрӣ ва ҳарбӣ асос ёфта буд ва барои риоя нагардидани тартибу низом ҷазои дур кардан аз фаъолият ва дар сурати амали хиёнат ҷазои аз ҳама вазнинро раво медонистанд. Ин тартибу низом дар байни афсарони ҷабҳа низ амалӣ мегардид. Ба назар мерасид, ки интиҳоби чунин шакли тартибот аз низомии маъмули ҷамъиятӣ дур ва бегона буда, ба принципҳои инсонмехварӣ ва башардӯстӣ мутобиқат намекунад. Шояд ҳамин ҷиҳати фаъолияти Ҷабҳаи миллии эътибор ва шинохти онро дар байни қисме аз аҳолии ҷумҳур паст мегардонид ва ё имконият намедихад, ки то ба имрӯз ба ин масъала баҳои сазовор дода шавад. Дар ҳар сурат метавон фаъолияти Ҷабҳаи миллиро дар минтақаи Кӯлоб як навъ амали мақсаднок шинохт, ки ҳадаф ва вазифаҳои аз он иборат буд, ки дар Тоҷикистон давлати конститусионӣ барқарор карда шавад.

Ин Ҷабҳа дар он рӯзҳои пуршӯб ба сифати як навъ ташкилоти

харбӣ-сиёсӣ бо ҳама дастгоҳҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар минтақа ва то андозаи таъсиру нуфуз бо мақомотҳои қудратии минтақа ва ҷумҳур фаъолият менамуд. Дастаҳои ихтиёрии он барои таъмини амнияти минтақа ва шикаст додани қувваҳои муқобили давлати конституционӣ мубориза мебуданд.

Мақомоти давлатии Кумитаи иҷроияи вилояти Кӯлоб дар он вазъият вазифаҳои нисбатан бештареро ба уҳда дошт. Аввалан, вобаста ба носозгории ҳокимияти марказӣ, ки аз моҳи майи соли 1992 бо ташкили Ҳокимияти муросои миллӣ дар кори умури давлатдорӣ мо аз тариқи зурӣ пурра ҳомиёни наҳзатиҳо соҳиби ҳокимият гардида буданд, наметавонишанд масъалаҳои иҷтимоӣ–иқтисодии минтақаро ҳаллу фасл намоянд. Дувум, эҳсоси нобоварии ҳокимияти марказӣ нисбати мақомоти давлатии вилояти Кӯлоб афзун мегардид. Дурусттараш, мақомоти вилояти Кӯлобро бо он муттаҳам ва гунаҳкор мекарданд, ки аз уҳдаи иҷрои вазифааш баромада наметавонад. Махсус барои фаъолияти васеъ, мақсаднок, муваффақ ва зафаровари Ҷабҳаи миллӣ, ки дар муқобили ҳокимияти наҳзатиҳо қарор мегирифт. Дар ин замина нуфузу эътибори онҳоро пурра дар минтақа шикаст дод ва ба амалиёти ҳарбию ҷангӣ дар минтақои Кӯрғонтеппа оғоз намуд. Бо назардошти ин мақомоти марказии ҳокимияти давлатии Тоҷикистон дар он рӯзҳо сайъ ба он мекард, ки муҳосираи иқтисодии минтақои Кӯлобро идома бахшад ва ҳеҷ гуна ёриву мадад ба аҳолии он нарасонад.

Ҳокимияти муросои миллӣ баъди ба сари қудрат омадан роҳбарияти вилояти Кӯлобро вазифадор намуда буд, ки силоҳҳои дар дасти аҳоли бударо мусодира намояд. Вале роҳбарияти вилоят изҳор менамояд, ки қисмҳои бо қарори кумитаи иҷроия таъсис додаи Горди наҷотбахши миллӣ фақат дар сурате ба силоҳсупорӣ шуруъ менамоянд, ки оид ба супоридани яроқи тарафи муқобил кафолати қатъӣ дошта бошанд. Бо баъзе рақамҳо дар он замон 70 фоизи яроқи дар ҷумҳурӣ мавҷудбуда, дар дасти ҷонибдорони ХНИТ қарор дошт [112, с. 82],

Он рӯзҳое буд, ки бо сабаби алангаи ҷанги шаҳрвандӣ қисме аз

ташкилотҳои башардӯст аз давлатҳои дуру наздик мехостанд ва тасмим мегирифтанд ба аҳолии азияткашида ва дар муҳосира афтодаи минтақаи Кӯлоб ёрии башардӯстона расонанд. Вале ҳукумати зерӣ асорати наҳзатиҳо афтодаи Муросои миллӣ дар сар андешаи онро надошт, ки ба аҳолии минтақаи Кӯлоб ягон намуди ёрӣ пешкаш гардад. Баръакс, дар он рӯзҳои душвор Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 995, аз таърихи 22 октябри соли 1992, як навъ Қарори сиёҳро бо имзои А. Абдуллоҷонов, Р. Мирзоев қабул менамояд, ки мутобиқи он ҳамаи онҳоеро, ки барои барқарор намудани соҳти конститутсионӣ бархостаанд, бояд маҳв намуд. Ин қарор ҳамзамон пешбинӣ мекард махсус қувваҳо ва дастаҳои ҳарбӣ аз ҷониби давлат ва дастаҳои наҳзатиҳо таъсис диҳад ва бар зидди онҳо равона карда шаванд [95, с. 249].

Нақшаҳои худро наҳзатиҳо асосан дар минтақаи Кӯлоб ва Қурғонтеппа ҷиҳати зерӣ тарс ва ҳарос қарор додани аҳоли ва ҷонибдорони давлати конститутсионӣ бо қотилон ва ҷаллодони худ, аз тариқи масҷидҳои ба роҳ мемонданд, ки дар онҳо нуфузи бештар доштанд. Ҳамин буд, ки бо сарвари бевоситаи наҳзатиҳо ва нақшаҳои аввомфиребонаи онҳо дар он рӯзҳои пурфочиа 25 октябри соли 1992 дар шаҳри Душанбе бо дасти онҳо раиси Созмони ҷамъиятию сиёсии «Ошкоро» дар шаҳри Кӯлоб, яке аз тарғиботчиён ва ҳомиёни фаъоли Ҷабҳаи миллӣ, омӯзгори забони англисӣ ва ровишгари маҳбуб ва мумтоз дар минтақа ва ҷумҳурӣ Рустам Абдурахимов ваҳшиёна ба қатл расонида мешавад [210; 235], Ҳамзамон дар он рӯзҳо, ҷонишини аввали раиси Кумитаи иҷроияи вилояти Кӯлоб Сайфиддин Сангов, ки бо мақсади таъмини орду гандум барои аҳолии вилояти Кӯлоб ба шаҳри Душанбе даъват гардида буд, аз ҷониби наҳзатиҳо ваҳшиёна кушта шуд [112, с. 116]. Ба ин монанд метавон далелҳои зиёдеро дар мавриди қатлу ғорат ва қонуншиканиҳои дигари наҳзатиҳо номбар кард, ки ба амалҳои аввомфиребона, дассисаю бадкорихоии онҳо дар минтақа ва ҳамчунин тамоми Тоҷикистон мансуб мебошанд.

Ҳамин тариқ, метавон чунин хулоса бардошт:

- баъди пош хурдани Иттиҳоди шуравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ибтидои солҳои 90-уми асри ХХ истиқлоли давлатӣ ба даст овард. Истиқлолият, воқеаи дорой аҳаммияти бузурги таърихӣ барои миллати тоҷик маҳсуб меёбад, ки дар заминаи он имконияти воқеӣ барои рушд ва инкишофи ҳаёти иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар тамоми минтақаҳои кишвар, аз ҷумла минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдо мегардад;

- дар ибтидои ин шоҳроҳи нав, ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар бо бухрони шадиди сиёсӣ ва минбаъд ба ҷанги шаҳрвандӣ пайваст, ки бар асари он минтақаҳои алоҳидаи кишвар, аз ҷумла минтақаи Кӯлоб ба муҳосираи иқтисодӣ ва душвориҳои зиёди иҷтимоӣ-иқтисодӣ рӯ ба рӯ гардид. Хатари бузурге ба яқпорчагии кишвар таҳдид мекард. Дар он рузҳои пуршӯб аз ҷониби родмардони минтақаи Кӯлоб бо мақсади ҳифзи тартибот ва барқарор намудани сохти конститутсионӣ ташкил намудани Ҷабҳаи миллӣ (Фронти халқӣ)-и Тоҷикистон ҳамчун ташкилоти ҳарбӣ-сиёсӣ ва минбаъд аз тарафи дигар минтақаҳои кишвар ҳамовозӣ пайдо намудани он, барои пойдории давлати тозаистіқлоли мо мусоидат намуд.

1.2. Тадбирҳои муҳимми сиёсии марҳалаи аввали замони истиқлолият ва ба арсаи сиёсат ворид гардидани Эмомалӣ Раҳмон - рӯйдодҳои бузурги таърихӣ-сиёсӣ

Дар таърихи ибтидои марҳилаи соҳибистіқлолии кишварамон нақши Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар он ба арсаи сиёсат ворид гардидани Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Раиси Шурои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун рӯйдодҳои бузурги таърихӣ-сиёсӣ арзёбӣ гардида, барои гирифтани пеши роҳи ҷанги шаҳрвандӣ, аз ибтидо то ба анҷоми он ва мустақкам намудани асосҳои давлати конститутсионӣю демократӣ нақши босазо бозидааст.

Дар он рӯзҳои фочиабори давраи оғози ҷанги шаҳрвандӣ вазъи ҷамъиятӣ-сиёсии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ба мисли дигар қисматҳои кишвари азизамон дар ҳолати ниҳоят ногувор қарор дошт. Президент ва Ҳукумати Тоҷикистон қариб ҳама қудратҳои сиёсии худро аз даст дода буданд.

Омӯзиши масъала, таҳлилҳои илмӣ-назариявии олимони ва донишмандони бахши таърих, дигар муҳаққиқони ҷомеашинос роҷеъ ба воқеаҳои марҳалаи аввали давраи соҳибистиклолӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар воқеъ миллати тоҷик дар он рӯзҳои даҳшатбор мушкилоти азимеро паси сар мекард. Тоҷикистонро аз дохил ва берун хатари бузурги аз байн рафтани давлати соҳибистиклоли миллӣ таҳдид дошт. Дар он рӯзҳои мудҳиш, масъалаҳои аз кадом роҳу восита пеши роҳи ҷанги шаҳрвандиро гирифтанд, Тоҷикистонро аз вартаи харобию парокандагӣ берун овардан, вазъи иҷтимоии аҳолиро, махсус дар минтақаҳои ҷангзада беҳтар намудан, пеши роҳи қатлу ғоратро гирифтанд ва ба ин монанд дигар масъалаҳои алоқаманд ба беҳдошти шароитҳои иҷтимоӣ- иқтисодӣ ва фарҳангии кишварамонро ҳал намудан муаммоеро мемонд, ки на ҳар роҳандозии тадбирҳои сиёсӣ метавонист мушкилоти онро рафъ намояд.

Дар он марҳалаи ҳассоси оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар соли 1992, нахустин кӯшишҳои ҳалли масъалаҳои сиёсии кишвар, ба хусус роҳи ба мусолиҳа омадан аз ҷониби қувваҳои дар сангар қарор дошта, бо истифода аз ташкили вохӯриҳои судманди тарафҳои даргир дар як қатор шаҳру ноҳияҳо ва мавзеоҳо ба мисли: фурӯдгоҳи шаҳри Қурғонтеппа, деҳаи Ёли ноҳияи Шурообод (ҳоло Шамсиддин Шохин), ноҳияи Данғара, шаҳри Хоруғ, ноҳияҳои Вахш Бохтар ва Ҳисору Турсунзода баргузор шуданд. Натиҷагирӣ аз ин вохӯриҳо имконияти ҳалли масъаларо таъмин карда наметавонист. Зарурат ба миён омада буд, ки танҳо аз роҳи даъвати Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъала аз роҳи сиёсӣ ҳалли худро пайдо карда метавонад. Дар он шароит танҳо Парлумон ҳамчун институти боэътимоди сиёсӣ дар

Тоҷикистон бо истифода аз ваколатҳои намояндагони худ метавонист ин масъалаҳои ҳаётан муҳимро ҳаллу фасл намояд. Ҳамин буд, ки масъалаи интихоби мавқеъ ва шароити баргузор намудани иҷлосия ба миён омад. Дар ин росто, ташаббус ва мавқеъгирии вакилони Парлумон, махсус аз минтақаи Кулоб бо дастгирии Ҷабҳаи миллӣ назаррас мебошад. Азбаски дар минтақаҳои марказ ва ҷануби кишвар, ҳеҷ гуна имконияти баргузории Иҷлосия вучуд надошт, қувваҳои дохилии кишвар, мавқеи аз ҳама қуллайро дар минтақаи шимол ҷустуҷӯ намуданд.

Ҳамин тариқ, барои баргузории Иҷлосияи таърихии XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Хучанд интихоб гардид, ки нисбатан шароити мусоидро соҳиб буд. Роҳбарияти вилоят инро хуб дарк менамуд ва барои баргузории ин Иҷлосия, новобаста аз таҳдиди қувваҳои муҳолифин ҳама шароити мусоидро фароҳам овард. Ин давраи нисбатан ҳассоси таърих буд, ки хавфи аз ҳам ҷудо намудани минтақаҳои кишвар бараъло эҳсос карда мешуд. Яке аз рӯзномаҳои марказии вилояти Ленинобод (Суғд) - «Ҳақиқати Ленинобод», дар он рӯзҳои муташанниҷ муроҷиати пирони хиради вилоятро ба таъъ расонида, ҳама мардумро барои сулҳу ваҳдат ва ба ҳам омадан даъват намуда буд [219].

Воқеаҳои мудҳиши марҳалаи аввали ҷанги шаҳрвандӣ бевосита таъсири ногувори худро дар баробари минтақаи Қурғонтеппа (ҳоло Бохтар) ба минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон расонида буд. Маҳз дар ҳамон рӯзҳои пурфочиа ва авҷи ҷанги шаҳрвандӣ моҳи октябри соли 1992, ки вилояти Кӯлоб дар хисороти иқтисодӣ қарор дошт, шахсияти дар ҷумҳурӣ шинохта, Эмомалӣ Раҳмон ба вазифаи раиси кумитаи иҷроияи Шурои намояндагони халқи вилояти Кӯлоб интихоб гардид [115; с. 6].

Омӯзиши васеъ ва амиқи масъалаҳои алоқаманд ба фаъолияти корӣ, нақш ва мақоми созгори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар кори умури давлат, шоистагии мактаби идораи ӯ дар як қатор асарҳо ва мақолаҳои илмӣ, илмӣ-оммавӣ ва ҷамъиятии олимону донишмандон

ва ходимони давлатию сиёсии тоҷик ба мисли: М. Гулаҳмадов, Ҳ. Сулаймонӣ [28], У. Ғафоров, Ф. Каримов [29], В. Ғаффорӣ, З. Саидзода [30], С. Фаттоев, А. Асадов, А. Шарифзода [34], А. Достиев [77; 78], К. Абдулов [60; 61], А. Мулло, Ф. Восеъ [31], Н. Салимов, А. Шарифзода [32], Қ. Расулов, М.Г. Гулахмедов [101] ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамзамон дар бораи таҷрибаи аввали фаъолияти кории Эмомалӣ Раҳмон дар минтақаи Кӯлоб ва инчунин дар вазифаи раиси вилояти Кӯлоб қору фаъолият намуданаш дар мақолаҳои зиёди қисме аз ҳамкорон ва адибону журналистон, дар саҳифаҳои рӯзномаҳо ва маҷалаҳои ҷумҳурӣ маълумоти зиёде дода шудааст, ки дар маҷмуъ аз қобилияти хуби қордонӣ, ташкилотчигӣ ва сарвариӣ ӯ дар он шароити душвори давраи қанги шаҳрқандӣ маълумот медиҳанд.

Эмомалӣ Раҳмон зодаи ҳамин минтақа ба шумор рафта, фаъолияти меҳнатии худро дар зодгоҳаш ноҳияи Данғара оғоз намуда буд. Соли 1960 пас аз хатми Омузишгоҳи қасбию техникӣ фаъолияти меҳнатии худро ба сифати мутахассиси барқ дар заводи рағбанбарории шаҳри Қурғонтеппа (ҳоло Бохтар) шуруъ намудааст. Солҳои 1971-1974 ӯ дар сафи қувваҳои қарбии баҳрии флоти Уқёнуси Ором хизмат қардааст. Пас аз хизмат боз ба завод баргашта, сипас қорро дар совхоз давом медиҳад. Қангоми фаъолияти қорӣ ӯ худро қамқун ходими фаъоли қамбиятӣ-сиёсӣ нишон медиҳад. Солҳои 1987-1992 ба қайси директори совхоз фаъолият менамояд. Дар он рӯзҳои қарои қишвар муташанниқи давраи қанги шаҳрқандӣ қору фаъолият намудан дар қунин вазифаи масъули раисии як вилояте, ки дар муқосираи иқтисодӣ афтада буд, қори сақлу осон набуд. Мушкилот ва масъалаҳои муқим дар минтақаи Кӯлоб хеле зиёд буданд. Махсусан масъалаи таъмини амнияти вилоят, қалли масъалаи маводи хӯроқа, ба низом даровардани тартиботи қамбиятӣ ва муқим аз қама роҳи қалли масъалаи аз қадом роҳ хотима бақшидан ба қанги шаҳрқандӣ аз қумлаи онҳо ба шумор мерафт.

Қазои сиёсии шаҳр ва минтақаи Кӯлоб бар асоси маҷқудияти

мушкилоти номбаргардида, хеле ноором буд. Мақомотҳои маҳалии ҳокимияти давлатӣ дар минтақа на дар ҳама ноҳияҳо фаъолияти хуб доштанд. Низоми идораи корхонаҳои амалкунанда, махсусан дар шаҳри Кӯлоб бар асари таъсири ноговори бетартибӣ ва қонунвайронкуниҳо хеле заиф ва ноустувор гардида буд. Корношоям гардидан ва дуздию гонат намудани қисмҳои муҳими ҳаракатдиҳандаи дастгоҳи техникӣ дар корхонаҳои истехсолӣ пайваста меафзуд. Дар шаҳру деҳоти минтақа бекорӣ ва чинояткорӣ меафзуд. Тартиботи ҷамъиятӣ риоя намегардид. Гуруснагӣ ва бемориҳои сироятӣ ба сари аҳоли таҳдид мекард. Рӯзҳои аз ҳама мудҳиш маҳз дар ҳамин минтақа ҳукмфармо буд. Танҳо дар ноҳияи Фархор аз сабаби нарасидани маводи хӯроқворӣ ва ба сифати маводи истеъмоли истифода бурдани ҳар гуна растаниҳои бегона 7 ҳазор нафар аҳоли ба бемории гелиотроп гирифтор шуда, қисме аз онҳо ҳалок гардиданд [17, с. 31].

Ин ҳама вазъият ва ҳолатҳое буданд, ки раиси нави вилоят ба кор оғоз менамояд. Ҷанги шаҳрвандӣ идома мегирифт. Бо назардошти ин дар он рӯзҳо, дар назди Эмомалӣ Раҳмон ду вазифаи муҳим, яке пешбурди фаъолияти кори идораи вилоят бо тамоми мушкилоташ ва дувум, аз кадом роҳ ҳал намудани масъалаи ягонагии Тоҷикистон, қудрату иқтидор пайдо намудани давлати конституционӣ қарор мегирифт. Барои ҳалли масъалаи дувум ӯро зарурат пеш меояд, бо Ҷабҳаи миллӣ ва нақшаҳои амали он аз наздик шинос бошад ва дар ҳамкорӣ қарор гирад. Аз ҷониби дигар бо қувваҳои марказ махсус ҳайати Шурои Олии Тоҷикистон дар робита бошад. Маълум буд, ки бо Президент ва Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита будани раиси вилоят ҳеҷ масъаларо ҳал намекард. Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона дастгоҳи сиёсии давлатие махсуб меёфт, ки бо қисми зиёди намояндагони он дар робита буд ва ба онҳо эътимод мекард.

Эҳсос мегардид, ки авҷгирии ҳодисаҳои фоҷиабор дар Тоҷикистон ҷумҳуриҳои ҳамсоияи Осиёи Марказӣ ва Федератсияи Россияро дар

канор на мемонд. Роҳбарони ин давлатҳо аз рӯзҳои нахустини авҷгирии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон кӯшишҳои бо роҳи осоишта ҳал намудани ин масъаларо меандешиданд. Дар он рӯзҳо, берун аз Тоҷикистон бошад, 4 - ноябри соли 1992 дар воҳурии сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ - Қазоқистон, Қирғизистон, Узбекистон, Тоҷикистон (А.Искандаров - Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Руссия вазири корҳои хориҷӣ - А.Козерев) дар шаҳри Алма-ато (Қазоқистон) масъалаи ба эътидол овардани вазъи Тоҷикистон, баррасӣ мегардад. Дар он барои ба ин мақсад ноил гардидан таъкидҳои пешниҳодгардида буд, ки то 20-уми ноябри соли 1992 Иҷлосияи навбатии Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъват карда шавад.

Дар мавриди баргузориҳои Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, як қатор асарҳои илмӣ-таърихӣ ва мақолаҳои илмӣ донишмандон ба таъби расидаанд, ки дар ин радиф метавон асарҳои ходимони ҷамъиятӣ-сиёсии кишварамон - А. Достиев, [77; 78], У. Ғафоров, Ф. Каримов, [29], К. Абдулов, [60; 61], Х.С. Азамов, М.Х. Абдуллоев [66] ва дигаронро номбар намуд, ки дар онҳо доир ба шароит, рӯзнома ва масъалаҳои баррасигардидаи ин Иҷлосия маълумоти нисбатан васеъ дода шудааст.

Дар баробари ин, дар ҳамон рӯзҳо, роҳбарияти сиёсии минтақаҳо, аз ҷумла минтақаи Кӯлоб, дигар ноҳияҳо ва аҳли ҷамоатчиғҳои кишвар, Ҷабҳаи миллии Тоҷикистон аз изтиробии фӯҷаи ҷанг ва масъулияташон барои тақдири давлату миллат нақшаҳои бо тенҷӣ ба сулҳу ваҳдат омаданро пешниҳод менамуданд. Барои ҳалли масъала намояндагони минтақаҳо дар мавриди даъвати Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳам ба як қарор омада буданд. Ҳамзамон комиссия барои масъалаи ҷои баргузориҳои Иҷлосия ташкил шуда буд.

Ҳамин тариқ, комиссияи ташкилӣ оид ба масъалаи ҷои баргузориҳои

Иҷлосия бо мақсади бехатарии он маркази вилояти Суғд - шаҳри Хучандро интихоб намуданд. Ходими намоёни давлатӣ - А. Достиев дар мавриди баргузорию ин Иҷлосия навишта буд: «16 уми ноябри соли 1992, соати 10 пагоҳӣ, таҳти роҳбарии Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон А. Искандаров ба кори худ шуруъ намуд. Дар Иҷлосия аз 230 нафар вакили Шӯрои Олӣ 193 вакили мардумӣ иштирок доштанд. Аз 37 нафар вакили боқимонда 4 нафар (Шерализода, Хувайдуллоев, Олимов, Имомов) аз олам гузашта, 4 нафар дар давоми Иҷлосия расида омаданд. 25 нафар бесабаб дар кори Иҷлосия ширкат варзида натавонист ва 4 ҳавза озод буд» [78, с. 36].

Азбаски шароитҳои пеш аз оғозии Иҷлосия чандон маълум набуд ва ҳамзамон имконияти мусоиди тайёри амал намекард, баҳри баррасии ҳамачонибаи масъалаҳои муҳимми сиёсӣ иҷтимоӣ, ки аз талаботи шароитҳои ҷанги шаҳрвандӣ бармеомаданд, нахуст дар Иҷлосия Комиссияи муросо дар ҳайати 40 нафар намояндагони халқ бо раисии Қ. Тураев интихоб гардид. Комиссия паси дарҳои пӯшида масъалаҳои муҳимми Иҷлосияро тарҳрезӣ намуда, барои оғоз намудани он тавсия дод. Ҳамин тариқ, Иҷлосия XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иштироки 197 нафар вакилони халқ, 16 –уми ноябри соли 1992 дар қасри «Арбоб»-и хоҷагии овозадори ба номи ду қарат Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ С. Урунхоҷаев даъват карда мешавад, ки дар барқарор намудани сохти конституционӣ, муътадил гардонидани вазъияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, ҷорӣ намудани тартибот, тенҷӣ ва таъмини сулҳу оромӣ дар Тоҷикистон нақши бузургеро иҷро намудааст. Дар кори Иҷлосия намояндагони ҳукумати Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, сафири Федератсияи Россия дар Тоҷикистон, намояндаи СММ Р. Соммерейне иштирок доштанд.

Баъди ин ҳама таклифу хулосагириҳо, масъалаҳои хеле зиёде ба рӯзномаи Иҷлосия ворид карда шуданд. Аз ҷумла, масъалаи аз муҳосираи иқтисодӣ озод намудани минтақаи Кӯлоб, Қурғонтеппа, ворид намудани тағйирот ба кодекси андоз, лоиҳаи қонун оид ба гумрук,

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи даровардани тағйирот ба Қонуни ҚТ», «Дар бораи статуси депутатҳои халқи ҚТ» муҳокима ва қабул гардид. 19 – ноябри соли 1992 Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон А. Искандаровро аз вазифаи Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон озод намуда, ба тариқи овоздиҳии пинҳонӣ ба ин вазифа Раиси комитети иҷроияи вилояти Кӯлоб Эмомалӣ Раҳмонро интихоб намуд [97, с. 113]. Шахсияте, ки минбаъд Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб мегардид.

Эмомалӣ Раҳмон зимни нахустин суҳангӯии хеш ба ҳайси Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як иродатмандӣ савганд ёд намуда, ибраз дошт, ки ӯ дар хидмати мардуми Тоҷикистон қарор хоҳад дошт ва ба Конститутутсия, Парчаму Нишони давлатӣ ҳамеша содиқ хоҳад монд: «Оғози кори худро аз сулҳ сар хоҳам кард. Ман тарафдори давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд мебошам. Мо ҳама бояд ёру бародар бошем, то ки вазъиятро ором намоем...» [109, с. 49]. Тавре, ки маълум аст, Эмомалӣ Раҳмон ба ин суҳанҳои гуфтааш то ба имрӯз содиқ монд ва вакилони мардумӣ низ кори бузургеро анҷом доданд, ки дар интихоби ӯ хато накарданд. Рӯзи 19 ноябр бегоҳӣ дар Иҷлосия дар мавриди таҳияи Муроҷиатнома ба Президентҳои Федератсияи Русия - Елтсин Б. Н., Ҷумҳурии Қазоқистон - Назарбоев Н. А., Ҷумҳурии Ўзбекистон - Каримов И. А., Ҷумҳурии Қирғизистон - Акаев А., ки дар он аз хусуси вазъи ҷамъиятию сиёсии кишвар суҳан мерафт, қабул гардид. Муроҷиатнома, дар ин вазъияти душвори фочиабори ҷумҳурӣ дар Тоҷикистон мондани дивизияи 201-уми Русияро ҳамчун қувваи сулҳхоҳ ва ба қатори он шомил шудани неруҳои сулҳхоҳони Ҷумҳурии Қирғизистон, Қазоқистон ва Ўзбекистонро ба миён гузошт. Ҳамзамон масъалаи ба таври расмӣ аз вазифа сабуқдуш гардидани Президенти кишвар - Р. Набиев ба миён гузошта шуд.

Сабақҳои таърихи минбаъдаи Тоҷикистон дар роҳи бунёди ҷомеаи демократӣ баъди ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ, роҳи ба эътидол

овардани кишвар дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ собит месозад, ки дар воқеъ, намояндагони мардумии Тоҷикистон дар он рӯзҳои вазнин бо мақсади таъмини тенҷию оромии кишвар кори бузургеро анҷом доданд. Намояндагони халқ бо дарки масъулият ин дафъа дар интихоби раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон хато накарданд ва чунин шахсияти бузурги Тоҷикистонро ба майдони сиёсат ва давлати Тоҷикистон оварданд, ки минбаъд комёбиҳои ҳаёти сиёсӣю иқтисодӣ, иҷтимоӣю фарҳангии мамлакат бо номи ӯ саҳт алоқаманд аст.

Таърихи навини тоҷикон собит сохт, ки Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси як сарвари давлати мустақил тавонист бори асорат ва вазнини ҷанги шаҳрвандиро ба дӯши худ гирад ва бо роҳбарии хирадмандонаи хеш дар як муддати кӯтоҳ дар кишвар сулҳу ваҳдатро таъмин намояд ва Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳон маълуму машҳур гардонад. Ба андешаи сиёсатшиноси тоҷик С. Шарифов «Халқи мо пешвои кудрадманди худро пайдо намуд, ки наҳаросида дар давраи ҳассос ва мушкили таърихи кишварамон солҳои 90-ум, давраи ҷанги шаҳрвандӣ ин масъулиятро бар дӯш гирад ва роҳи раҳӣ ёфтанд аз ин хатарро дарёбад» [118, с. 96].

Дар нахустин баромади худ дар ин иҷлосияи таърихӣ ба ҳайси Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷонибҳои дар сангар истодаи кишварро ба сулҳу оштии даъват намуда, қайд карда буд: «Биёед кинаву адовати байниҷидгарии хешро ба як тараф монем, бародарвор бо ҳамдигар даст диҳем ва бо меҳнати софдилонаву бунёдкоронаи худ Ватани азизи хешро аз хатари ҳалокату порашавӣ наҷот бахшем ва онро ба давлати тараққикардаи соҳибистиклол табдил диҳем» [14, с. 4]. Ҳамзамон ӯ таъкид карда буд, ки «ман бо хотири таъмини сулҳу осоиш ва баргардонидани гурезаҳо ба Ватан ҷони худро дарёғ намедорам» [38, с. 29].

Иҷлосияи таърихии XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 15-рӯз, аз 16-ноябр то 2-декабри соли 1992 идома ёфт. Иҷлосия бобати роҳу воситаҳои ҳалли маҷмуи мушкилоти ҷомеаи ҳамондавраи тоҷик ва ҷустуҷӯи роҳу усулҳои ба эътидол овардани вазъияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ

мамлакат дар нуктаҳои даргир, махсус минтақаҳои Қургонтеппа ва Кӯлоби вилояти Хатлон 74 санади ҳуқуқӣ, аз ҷумла 15 қонун, 52 қарор, 6 фармон, 1 изҳорот қабул намуд, ки дорои собиқаи бузурги таърихӣ буданд ва ба сифати як навъ барномаҳои мукаммали амалӣ дар он рӯзҳои фочиабор барои гирифтани пеши роҳи ҷанги шаҳрвандӣ, барқарор намудани соҳти конституционӣ ва минбаъд барои расидан ба сулҳ ва ризоият дар Тоҷикистон дар соли 1997 мусоидат намуданд [140, с. 27-29]. Метавон дар ин радиф ҳуҷҷатҳои зерин: «Қонун дар бораи аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, интизомӣ ва маъмурӣ озод намудани шахсоне, ки дар давраи аз 27 март то 25 ноябри соли 1992 дар минтақаҳои муҳолифати мусаллаҳона ҷиноят ва амалҳои ғайриқонунӣ содир кардаанд», «Қонун дар бобати ҳифзи гурезаҳо ва ба ҷои зисти доимиашон баргардонидани онҳо», «Мурочиатнома ба азҳоби сиёсӣ, ҳаракату созмонҳо ва тамоми шаҳрвандони ҷумҳурӣ», «Рӯзи сулҳ ва ризоияти миллии халқи Тоҷикистон эълон доштани 26-уми ноябри соли 1992», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Низомномаи парчам», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сохтори Шурои вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пурзӯр намудани ҷавобгарии ҷиноӣ барои содир кардани ҷиноятҳои вазнине, ки бар зидди саломатӣ ва ҳаёти шаҳрвандон, ҳуқуқи амволии онҳо ва барои хароб кардани пояҳои иқтисодию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудаанд» ва дигаронро номбар намуд, ки аз ҷиҳати моҳият барои ба эътидол овардани вазъияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва беҳтарсозии шароити иҷтимоӣ-иқтисодии ҳама минтақаҳои кишварамон, аз ҷумла минтақаи Кӯлоб низ созгор буданд.

Ҳамзамон дар ин Иҷлосияи тақдирсоз ҳайати нави Ҳокимияти Тоҷикистон интиҳоб гардиданд, ки синни миёнаи соли онҳо 40-солро ташкил меод. Ба назар мерасид, ки ҳукумати нави конституционӣ

корро дар самти таҳкими давлатдорӣ навини тоҷикон маҳз дар ҳамин иҷлосия ба роҳ мемонад. 12 - декабри соли 1992, Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Изҳороти худ ба мардуми Тоҷикистон Барномаи аз бӯҳрони иҷтимоӣ-сиёсӣ баровардани кишварро пешниҳод намуд, ки муҳимтарин масъалаҳои он инҳо буданд:

- таъмини босуръат ва саривақтии барқароркунии, фаъолияти муътадили ҳамаи сохторҳои ҳокимият ва мақомотҳои идоракунӣ;

- барқароркунии қори мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ дар маҳалаҳо ва таъмини шароит барои фаъолияти вазифаҳои хизматӣ бо мақсади ҳимояи зиндагии ором ва беҳатарии шаҳрвандон;

- баргардонидани гурезаҳо ба шаҳр, маҳала ва макони истиқоматии доимиашон ва таъмини онҳо бо либос ва хӯрок, таъмини шароити муътадил ва меҳнатии меҳнаткашон;

- ҳарчӣ барвақт таъмин намудани шароити қори корхонаҳо, муассисаҳо, хоҷагиҳо, ҷалби одамон бо меҳнати муфиди ҷамъиятӣ;

- тақмили асосҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инкишофи он бо назардошти нормаҳои ҳуқуқҳои байналхалқӣ;

- ташкили Артиши миллӣ ва мустаҳкам намудани сарҳади давлат;

- муттаҳид намудани вилояти Қурғонтеппа бо вилояти Кӯлоб ва ташкили вилояти Хатлон ва дигарҳо [14, с. 161].

Хисороти ҷанги шаҳрвандӣ барои миллати мо хело гарон афтод, зиёда аз 150 ҳазор нафар соқинони кишвар ба ҳалокат расида, қариб як миллион нафар беҳонумон ва гуреза шуданд, 55 ҳазор кӯдак ятим монда, то 30 ҳазор хонаи истиқоматӣ сӯзонида шуданд ва садҳо корхонаву коргоҳҳо қомилан нобуд гардиданд. Хисороти умумӣ бар асари ҷанги шаҳрвандӣ маблағи беш аз 10 миллиард доллари амрикоиро ташкил дод [141, с. 4]. Оғоз аз соли 1993 раванди бозгашти шаҳрвандон ба ҷойҳои зисти доимиашон, алалхусус аз Афғонистон шуруъ шуда, он давоми ду сол идома ёфт. Дар натиҷаи заҳматҳои пайгирона қариб тамоми 1-миллион гурезаҳо ба Ватан баргаштанд. Сохти конститутсионӣ,

сохторҳои фалаҷаштаи ҳокимияти давлатӣ барқарор шуда, фаъолияти мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ чиҳати ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон таъмин ва мардуми кишвар рӯ ба зиндагии осоишта ниҳоданд.

Ҳукумати нав, ки дар Иҷлосияи 16-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт, дар баробари ҳифзи истиқлолияти кишвар дар он давраи ҳассоси ҷанги шаҳрвандӣ, дигар масъалаҳои алоқаманд ба беҳсозии ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои даргири кишвар, махсус минтақаҳои Қурғонтеппа ва Кӯлобро низ рӯйи кор овард [17, с. 37].

Баъди андаке ба эътидол омадани кишвар рӯзи 6-ноябри соли 1994 нахустин Конститутсияи (Қонуни асосӣ) кишвар аз тариқи раёспурсии умумихалқӣ қабул гардид. Қабули Конститутсия, тарзи идораи Президентиро ҷорӣ намуд. Ҳамзамон дар ҳамон рӯз интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон доир гардид ва дар он Эмомалӣ Раҳмон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид. 7-ноябри соли 1994, дар рузи дувуми ба ҳайси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардидани Эмомалӣ Раҳмон, мутобиқ ба ваъдааш ва ҳамзамон бо назари арҷ ва эҳтироми самимиаш бо мардуми ин диёр ба шаҳри Кӯлоб сафари корӣ доштанд [230]. Мардуми шаҳр бо самимият ва эҳтироми хоса ӯро истиқбол гирифтанд ва эътимод ба он доштанд, ки бо сарвариини ин марди хирад дар Тоҷикистони азизи мо вазъияти ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар ором гардида, сулҳу осоиш барпо хоҳад шуд. Шаҳр ва минтақаи Кӯлоб боз ҳам рушду тараққӣ хоҳад кард.

Ҳамин тариқ, дар асоси баррасии масъалаи мазкур метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

- минтақаи Кӯлоб яке аз қисматҳои вилояти Хатлон маҳсуб ёфта, дар гузашта бо номи вилояти Кӯлоб маълуму машҳур буд. Ибтидои соли 1920 ба сифати яке аз субъектҳои Ҷумҳурии Халқии Шуравии Бухоро (ҶХШБ) таъсис ёфта, минбаъд бо сабабҳои номаълум бо таъсир ва нуфузи дастгоҳи бюрократии замони шуравӣ борҳо ташкил ва барҳам дода шудааст. Дар давраи соҳибистиқлолӣ ба ин минтақа 10 шаҳр ва

ноҳияҳои Хатлон - Кӯлоб, Муъминобод, Шамсиддини Шохин, Ховалинг, Восеъ, Данғара, Фархор, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Темурмалик ва Балчувон дохил мешаванд;

- ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX воқеаи дорой аҳаммияти бузурги таърихӣ барои миллати тоҷик маҳсуб меёбад, ки дар заминаи он имконияти воқеӣ барои рушд ва инкишофи ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар тамоми минтақаҳои кишвар, аз ҷумла минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдо гардад;

- минтақа бар асари ин нобасомониҳои давраи ҷанги шаҳрвандӣ дар муҳосираи иқтисодӣ афтод, ки дар натиҷа гуруснагӣ, хуруҷи бемориҳои сироятӣ, ҳалоқи шаҳрвандон ва дигар мушкилотро ба бор овард. Дар он рӯзҳои пуршӯб бо мақсади ҳифзи тартибот ва барқарор намудани давлати конститусионӣ аз ҷониби родмардони минтақа Ҷабҳаи миллӣ (Фронти халқӣ)-и Тоҷикистон ҳамчун ташкилоти ҳарбӣ-сиёсӣ ташкил карда шуд. Минбаъд ташкил ёфтани ин Ҷабҳа аз ҷониби дигар минтақаҳои кишвар ҳамовозӣ пайдо кард ва дар маҷмӯъ барои пайдории давлати қонунӣ–конститусионӣ дар ибтидои давраи соҳибистиқлолии Тоҷикистон мусоидат намуд;

- дар он рӯзҳо, ҳалли масъалаҳои аз кадом роҳу восита пеши роҳи ҷанги шаҳрвандиро гирифтани муаммоеро мемонд. Тадбири сиёсии ташкил ва баргузор гардидани Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри бостонии Хучанд 16 ноябри соли 1992 рӯйдоди бузурги таърихӣ-сиёсӣ ба шумор рафта, имконият фароҳам оварад дар Тоҷикистон давлати конститусионӣ ҳифз гардад;

- дар ин иҷлосия ба ҳайси Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон - раиси комитроияи вилояти Кӯлоб ҳамчун зодаи Тоҷикистон аз минтақаи Кӯлоб интихоб гардид. Ба араси сиёсат ворид гардидани симои барҷаста Эмомалӣ Раҳмон тавонист кишвари моро аз вартаи ҷанг ва хунрезӣ начот бахшад ва дар дили шаҳрвандони тоҷик шуълаи умеду боварӣ ба ояндаро барафрӯзад. Дар Тоҷикистон, аз ҷумла

дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон имконияти васеъ барои рушди ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба вучуд омад.

БОБИ 2. МИНТАҚАИ КҶЛОБИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ БОЗОРИ (солҳои 1991-2021)

2.1. Пастравии саноати минтақа, раванди барқарорсозӣ ва дигаргунсозихо дар шароити нави иқтисоди бозорӣ

Минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, тавре дар боло ишора рафт, дар гузашта чандин маротиба дар мақоми маъмурии вилоят ва ҳамзамон дар якҷоягӣ бо минтақаи Қурғонтеппа қарор дошт. Ин минтақа дар солҳои 1990-1992 дар мақоми вилоят қарор мегирифт ва маркази маъмурии он шаҳри бостонии Кӯлоб маҳсуб меёфт, ки дорои таърихи беш аз 2700 сола мебошад. Баъди ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ ва оғоз ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ зарурати нав пайдо гардид, ки ду қаламравҳои маъмурии Кӯлоб ва Қурғонтеппа боз аз нав ба вилояти Хатлон муттаҳид карда шаванд.

Ҷанбаҳои омӯзиши таърихӣ-сиёсӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии масъалаи рушди иқтисодии минтақаи ҷануби Тоҷикистон аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳарду минтақаи вилояти Хатлон - минтақаи Кӯлоб ва минтақаи Бохтар (Қурғонтеппа) имконияти воқеии ташкил ва бароҳмонии ҳама соҳаҳои хоҷагии қишлоқ ва соҳаҳои саноати сабук, хӯрокворӣ, соҳаи кимиё, электротехника ва коркарди металҳои ранга, махсус тиллоро доранд. Вале боҳамоварӣ ва азҳамдурнамоии ин ду минтақа, ки бар асари хоҳишҳо, ноҳадагириҳо ва асосоварии ҳодимони сиёсӣ ва давлатию ҳизбии замони шуравӣ борҳо сурат гирифт, натавонист барои рушд ва инкишофи ҳарду минтақа таъсири мусбат расонад. Тасмими нави боҳамоварии ин ду минтақа дар давраи аввали соҳибистиқлолӣ ва давраи ҷанги шаҳрвандӣ пурра бо асосҳои зарурати воқеии марҳалаи нави давраи гузариш ва бо назардошти аз байн

бурдани зухуроти бегонагӣ, маҳалгароии андешавии аҳолӣ баъди ҷанги шаҳрвандӣ ва аз ҷониби дигар, бо асосҳои баҳамбаробарнамоии сатҳи иҷтимоию иқтисодӣ минтақаҳо асос меёбад, ки комилан дар марҳалаи нав дуруст ва мувофиқ буд. Ҳарчанд маълум аст, ки рушд ва инкишофи иқтисодиёт, саноат дар замони муосир вобаста ба таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ, бештар ба омилҳои менеҷменти идоракунӣ, фаъолияти озоди иқтисодиёти бозорӣ ва навоариҳои истеҳсоли вобастагии амиқ дорад.

Масъалаи пастравии саноати минтақа, раванди барқарорсозӣ ва дигаргунсозии онро дар замони соҳибистиклолӣ мавриди омӯзиш қарор дода, мо онро ба се марҳала ҷудо менамоем:

- марҳалаи аввал – давраи ақибмонӣ ва таназзули соҳаи саноат. (Солҳои 1991 – 1997);

- марҳалаи дуюм – давраи нигоҳдошти ақибмонӣ ва амалӣ намудани ислохотҳои нахустин соҳаи саноат. (Солҳои 1997 – 2010);

- марҳалаи сеюм – давраи ташаккул ва рушди соҳаи саноат. (Аз соли 2011 то соли 2021).

Ҳар кадоме аз ин марҳалаҳо давраи мушахасси таърихи навини мо тоҷиконро дар бар гирифта, ба худ хусусияти хосро соҳиб мебошанд. Дар марҳалаи аввал ҶШС Тоҷикистон ба мисли дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ба масъалаи ғайридавлатӣ ва хусусигардонии корхонаҳои саноатии мамлакат оғоз намуда буд. Ҳадафи асосии ин сиёсат даст кашидан аз корхонаҳои зиёновар ва аз ҳолати бӯхронӣ баровардани саноати мамлакат унвон шуда буд. Бо ин мақсад Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон моҳи феввали соли 1990 Қонун «Дар бораи ғайридавлатӣ ва хусусигардонии моликияти давлатӣ»-ро қабул намуд, ки қадами аввалин дар самти хусусигардонӣ ба ҳисоб мерафт. Ин тадбир яке аз омилҳои асосии азнавсозии иқтисодӣ дар минтақаи Кӯлоб гардид. Барои боз ҳам фарохтар гузаронидани азнавсозии иқтисодӣ якчанд санадҳои меъёриву ҳуқуқии дигар, аз ҷумла: «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи сармояи хориҷӣ», «Дар бораи муфлисшавӣ» ва ғайра, қабул гардиданд [53, с. 23].

Дар замони шуравӣ иқтисодиёти минтақаи Кӯлоб ба мисли дигар ғӯшаҳои ватани азизамон - Тоҷикистон дар заминаи имконот ва дастрасии иқтисодии ҳамон замон рушд ва инкишоф меёфт. Солҳои 80 – ум дар доираи нақшаи Генералии Шурои вазирони ИҶШС зери барномаи рушди соҳаи чорводорӣ Иттиҳоди Шуравӣ дар минтақаи Кӯлоб, махсус дар яке аз мавзӯҳои мувофиқи ноҳияи Ховалинг бунёди Иттиҳодияи агросаноатии «Ховалинг» яке аз калонтарин иттиҳодияи истеҳсолии алоқаманд ба соҳаи хоҷагии қишлоқ ва саноат анҷом мегирад, ки асосан ба парвариши чорвои калони шохдор ва гуштӣ, коркарди гушт ва шир, маҳсулоти он, ташкил ва савдои он ба Федератсияи Россия ва қисман бозорҳои дохилии Тоҷикистон махсус гардонида шуда буд. Масоҳати умумии иттиҳодия 277 ҳаз. га замин, аз ҷумла 12, 5 ҳаз. га замини киштро дар бар мегирифт. Мутобиқи нақша, то ба охир расидани навбати якуми сохтмон дар назар гирифта шуда буд, ки боз 2 ҳаз. га замини талу теппаҳои атрофи ноҳия ҳамвор ва обшор гардонида мешавад. Дар заминҳои кишт коридани зироатҳои хӯроки чорво, боғдорӣ ва кирмакпарварӣ пешбинӣ гардида буд [160, с. 543].

Ба роҳ мондани фаъолияти ин Иттиҳодия дар он замон имконият фароҳам оварда буд, ки дар шаҳри Кӯлоб Комбинатҳои коркарди гушт ва шир дар сатҳи васеъ қору фаъолият намоянд. Ҳамзамон якҷанд корхонаҳои баистифодабарии автомобилии махсус ба он вобаста гардонида шуда, фаъолият менамуд. Дар маҷмӯъ, фаъолияти муназзами Иттиҳодияи «Ховалинг» дар минтақа метавонист зиёда аз 13 ҳазор нафарро дар истеҳсолоти ноҳияи Ховалинг ва 2 ҳазор нафарро дар шаҳри Кӯлоб ба кор таъмин намояд. Вале ин нақша бо сабаби пошхурдани Иттиҳоди Шуравӣ пурра амалӣ нагардид.

Аслан бунёди ин Иттиҳодияи муҳташам бар асоси Барномаи рушд ва инкишофи минтақаи ҷануби Тоҷикистон бо унвони «Маҷмаи худудӣ-истеҳсолии ҷануби Тоҷикистон» тахрезӣ гардида буд, ки мебоист

дар давраи солҳои 60-ум ва 80-ум асри XX дар вилояти Кӯлоб амалӣ гардад. Нишондодҳои ин барнома ба асосҳои рушди соҳаи агросаноатӣ равона гардида буд ва дар он вобаста ба мавқеи ҷуғрофии ноҳияҳо ба соҳаҳои зерини кишоварзӣ: чорводорӣ, боғдорӣ, пахтапарварӣ афзалият дода шуда буд. Барномаҳои нақшавии баамалбарории онҳо ҳатто дар нишондодҳои панҷсолаҳои 11-ум ва 12-уми тараққиёти мамлакат (ИҚШС) ва ҚШС Тоҷикистон дар давраи солҳои 80-ум пешбинӣ гардида буд. Ин Барнома пешбинӣ мекард, ки танҳо дар ноҳияи Данғара 10-12 совхозҳои нав таъсис дода шавад, ки ба самти боғдорӣ ва коркарди маҳсулоти он ба мисли заводҳои истеҳсолии шароб ва меваю сабзавот равона бошанд.

Ба ин монанд дар шаҳр ва минтақаи Кӯлоб як қатор заводҳои, ба монанди Заводи орди Кӯлоб аз соли 1926, Заводи пахтаи Кӯлоб аз соли 1927, Заводи пахтаи Фархор аз соли 1929, Заводи рағани шаҳри Кӯлоб аз соли 1932, Заводи таҷрибавии таҷҳизоти технологияи Кӯлоб аз соли 1930, Заводи хишти Кӯлоб аз соли 1991 қору фаъолият доштанд, ки охири солҳои 20-ум ва солҳои 30-уми асри XX сохта ба истифода дода шуда буданд. Дар ин муддат ин корхонаҳои саноатӣ борҳо аз нав тармим ва такмил ёфта, ҳаҷми кории онҳо васеъ гардида буд. Мутаносибан шумораи кормандони онҳо низ зиёд мегардид. Ҳамин буд, ки дар соли 1991 шумораи умумии кормандони ин корхонаҳои саноатӣ дар шаҳри Кӯлоб наздик 7 ҳазор нафарро ташкил меод. Ин рақамҳо бо дарназардошти пайваста афзун гардидани аҳолии шаҳри Кӯлоб ниҳоят ғоизи пастро ташкил меод.

Дар минтақа ҳанӯз аз замони шуравӣ дар ноҳияи Ховалинг Корхонаи коркарди кони тиллои Шугнов амал мекард, ки роҳбарияти маъмурии он тибқи талаботи он замон аз шаҳри Тошкенти ҚШС Ўзбекистон идора карда мешуд. Маҳсулоти он моли Иттиҳоди Шуравӣ маҳсуб меёфт. Роҳбарияти маъмурӣ ва аксари мутахассисони техникийи он намояндагони миллати рус ва дигар миллатҳо буданд. Аз ҳисоби аҳолии таҳҷой қисми ками кормандони истеҳсолӣ машғули кор буданд.

Тартиб ва кори корхона тибқи талаботи низоми махсус ҷараён мегирифт ва як навъ иттиҳодияи мамнуъ ва пушидаро мемонд, ки ҳаҷми даромади он номаълум мемонд. Дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ ин корхона якҷанд маротиб аз ҷониби силоҳбадастони муҳолифини давлати конститусионӣ мавриди ҳамла қарор гирифта буд ва маҳсулоти тайёри он аз ҷониби онҳо ба яғмо бурда шуда буд. Ҷабҳаи миллии Тоҷикистон дар давраи аввали ҷанги шаҳрвандӣ тадбирҳои назаррас дар мавриди ҳифз ва назорати ин корхонаро меандешад ва минбаъд то барқарор гардидани ҳокимияти конститусионӣ зери назорати худ қарор медиҳад. Мушкилоти назаррас дар фаъолияти ин корхона фирори кормандони асосӣ ва техникӣ ба шумор мерафт, ки намояндагони дигар миллатҳо буданд ва инчунин норасоии маводи сузишворӣ, ки барои бароҳмонию истеҳсолот ва кори муназзами техникаҳои корӣ – булдозерҳо, экскаваторҳо ва мошинаҳои калонҳаҷми боркаш лозим мегардид. Тарбияи кадрҳои техникӣ аз ҳисоби аҳолии таҳҷоӣ низ масъалаи муҳим ба шумор мерафт. Ин корхона дар соли 1993 аз истеҳсолот бозмонд, танҳо бо меҳнати вазнин, тариқи дастӣ ва ҳаҷми хурд маҳсулоти тилло ба даст оварда мешуд, ки хароҷоти шароити нигоҳдошти онро бо душворӣ таъмин мекард.

Нишондодҳои истеҳсолию иқтисодии минтақаи Қурғонтеппа дар марҳалаи соҳибистиқлолӣ нисбати минтақаи Кӯлоб бартарӣ дошт. Инро дарк намудан мушкилӣ надошт. Маълум буд, ки корхонаҳои истеҳсолии ин минтақа нисбати минтақаи Кӯлоб ба шумора бештар буда ва аксари онҳо ба соҳаи саноати вазнин, энергетика ва саноати сабук асос ёфта буданд. Мавқеи ҷойгиршавии онҳо низ аз нигоҳи маъмурӣ-ҷуғрофӣ ба ҳама қисматҳои минтақаи Бохтар (Қурғонтеппа) алоқамандӣ дошт ва он имконият медод, ки то андозае баҳамбаробарнамоии талаботи истеҳсолӣ ва иҷтимоии аҳоли нисбати минтақаи Кӯлоб беҳтар таъмин гардад. Сатҳи дараҷаи зиндагии минтақаи Бохтар нисбати минтақаи Кӯлоб аз ин ҳисоб болотар ба назар мерасид. Ин масъала дар минтақаи Кӯлоб дар ибтидои давраи истиқлолият бараъло эҳсос мегардид.

Масъалаи муҳимми дигар, ки асосҳои воқеӣ дошт, ин ба назари дигар нигаристан ба шароити иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои алоҳидаи кишвар аз мақоми аппарати бюрократии идоракунии замони шуравӣ маҳсуб меёфт. Аз ҷумла, нодида гирифтани вазъи иқтисодии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон аз ҷониби роҳбарони сиёсии ҷумҳурӣ дар ҳамон вақт боиси ақибмонии иқтисодӣ ва паст гардидани вазъи иҷтимоии аҳолии ин минтақа гардид [95, с. 11]. Ба андешаи собиқ ходими давлатии кишвар К. Абдулов “дар замони шуравӣ минтақаи Кӯлоб гоҳе ба Қурғонтеппа ва гоҳе мустақил дар асоси дастур ва нишондодҳои Маскав таъсису барҳам меҳурд. Дар ин ҷо иқтисодиёт ва саноат фақат рӯи қоғаз буду халос” [61, с. 57]. Ҳамин боис гардид, ки дар ин минтақа ягон корхонаи саноатии мухташам бунёд нагардида буд. Ба ҷуз аз корхонаҳои истеҳсолии соҳаи саноати сабук ба мисли: заводҳои коркарди пахта, рафған, орд, баистифодабарии автомобилӣ ва дигар хизматрасониҳо. Ин коргоҳҳо бошад, ба шумора хеле кам буданд ва аксарияти онҳо танҳо дар шаҳри Кӯлоб қарор доштанд. Бештари онҳо дар давраи пеш аз ҷангӣ ва дар солҳои 50 – 60-уми замони шуравӣ бунёд гардида буданд. Вобаста ба ин, фаъолияти онҳо барои рушди истеҳсолот ва иқтисодиёти шаҳр ва минтақаи Кӯлоб имконият намедод. Барои инкишофи минтақаи ҷануби Тоҷикистон агарчӣ, солҳои 80-уми асри ХХ мутобиқ ба лоихаҳо, баъзе аз нишондодҳои барномавии рушд таҳрези гардида бошанд ҳам, вобаста ба асосҳои пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ин барномаҳо иҷро нагардиданд. Бинобар ҳамин дараҷаи инкишофи иқтисодиёти минтақа ва ҳамзамон сатҳи зиндагии аҳолии он аз дигар минтақаҳои кишварамон қафо мемонд. Аз ҷониби дигар, аз минтақаҳои ҷануби кишвар сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, боиси харобу валангор гардидани корхонаҳои давлатӣ ва хонаҳои истиқоматии мардуми минтақаи Қурғонтеппа ва дар ин замина боз ҳам вазнин гардидани аҳволи аҳолии ин минтақа мегардад [94, с. 208].

Бояд ишора кард, ки минбаъд низ дар давраи таҷдид ва

ғайридавлатикунонии моликият, саноат ва соҳаи кишоварзии вилояти Кӯлоб вобаста ба камтаваҷҷуҳии масъулони соҳавӣ нисбати дигар қисматҳои Тоҷикистон аз ҳама камтар ба хусусигардонӣ фаро гирифта мешавад ва аз ин ҷиҳат аз вилояти Қурғонтеппа қафо мемонд.

Зарари иқтисодии ин ҷанги харобиовари шаҳрвандӣ дар ҳарду минтақа, беш аз 200 миллиард сумро ташкил медед. Соли 1992 истеҳсоли маҳсулоти саноат дар вилояти Хатлон 23 фоиз, истеҳсоли молҳои ниёзи аввал нисбати соли 1991 25,5 фоиз кам гардид. Дар шаҳри Қурғонтеппа ба қадри 1,5 миллиард сум маҳсулоти саноатӣ истеҳсол нагардид. Фабрикаҳои дузандагию калобаресӣ дар шаҳри Қурғонтеппа, фабрикаи дузандагии шаҳри Норак зарари ҷиддӣ диданд. 300 тонна нахи софи пахта, 70 тонна калобаҳои пахтагин ва бисёр таҷҳизот тариқи сӯхтор ва ғорат нобуд гардид. Мутобиқи рақамҳо, воситаҳои нақлиётии ғоратшудаи муассисаҳо ва шаҳрвандон ба 5 ҳазор адад, 26 адад вағони боркашонӣ ва мусофиркашонӣ дар роҳи оҳан пурра аз кор бароварда шуд. Зарари умумии онҳо дар ин соҳа ба 4 миллиард сум мерасид [112, с. 116].

Мавриди қайд аст, ки дар он рӯзҳои ғочабори давраи аввали соҳибистиклолӣ, бароҳмонии дилхоҳ нақшаҳои алоқаманд ба барқарорсозии харобаҳои давраи ҷангӣ, нигоҳдошти корхонаҳо, ташкили муназзами ғаъолияти истеҳсолӣ ва ниҳоят рушд ва инкишофи иқтисодӣ ва саноат кори басо душвор буд. Новобаста аз он, Ҳукумати нави конституционии Тоҷикистон бо сарвари Эмомалӣ Раҳмон бо дарки амиқи масъала ва бо мақсади рушду инкишофи минтақа дар он рӯзҳои ниҳоят вазнин ва ғочабор нахустин тадбирҳои инкишофи иқтисодии минтақаи ҷануби Тоҷикистон - вилояти Хатлонро меандешад. Вилояти Хатлон ҳамчун ҷузъи маъмурии Тоҷикистон моҳи январӣ соли 1993 аз ҳисоби собиқ вилоятҳои Қурғонтеппа ва Кӯлоби замони шуравӣ таъсис меёбад. Дар ин маврид қарори ҳукумат моҳи январӣ соли 1993, «Дар бораи чораҳои якуминдараҷаи барқароркунии хоҷагии халқи

вилояти Хатлон» қабул гардид, ки аз ҷумлаи тадбирҳои аввалини рушди иқтисодии кишварамон дар давраи душвори оғози ҷанги шаҳрвандӣ ба шумор мерафт.

Барқарор намудани харобиҳои вилояти Хатлон – вазифаи аввалиндараҷаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мерафт ва ҳамеша таҳти назорати Эмомалӣ Раҳмон қарор дошт. Рафти корҳои барқароркунӣ дар Ҳукумат пайваста дар ҷаласаҳои ҳукуматӣ ва дар ҷаласаҳои сайёр санҷида мешуд. Қарори мазкур пешбинӣ мекард, ки дар давраҳои наздик кори доимии дастгоҳи давлатӣ ва ҳамчунин алоқаи байни якдигарии ноҳияҳои ин минтақаро ба роҳ монанд. Танҳо дар соли 1993 бо ин мақсад 31 миллиард сум (ба ҳисоби маблағи пули замони шуравӣ, ки дар он давра қурби баландро соҳиб набуд), сарф шуда буд [241].

Дар доираи тадбирҳои рушди минтақаи Кӯлоб, ки аз нишондодҳои қарори мазкур бармеомад, ин пеш аз ҳама ба истифода додани иншооти нотайёр, аз қабили сохтмони роҳи оҳани Қурғонтеппа- Кӯлоб, ба истифода додани қони тиллои Шугнов, сохтмони майдони ҳавоии шаҳри Кӯлоб, роҳи автомобили Кӯлоб - Қалъаи Хумб, маркази газгирии шаҳри Кӯлоб ва сохтмони фабрикаҳои дузандагӣ ва кешбофӣ дар шаҳри Кӯлоб ба шумор мерафтанд. Ба истифода додани ин иншоот масъалаи ба ҷойи қор таъмин намудани соқинони шаҳр ва минтақаи Кӯлобро дар он рӯзҳои фочиабор, то андозае ҳаллу фасл мекард. Мутобиқ ба ҳисоби оморӣ дар шаҳри Кӯлоб соли 1993, 26 ҳазор нафар бекорон буданд [214].

Бо қарори Шурои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 28 – феввали соли 1991, таҳти рақами 265, ташкили корхонаи муштаракӣ Тоҷикистон ва Амрико, бо номи «Сано» оид ба парвариш ва қорқарди пахта, либосдӯзӣ, аз ҷумла сохтмони 3 фабрикаи мазкур дар шаҳри Кӯлоб дар назар дошта шуда буд. Шурои Вазирони Тоҷикистон бо қарори худ, аз 1-июли соли 1993, бо мақсади тезонидани афзоиши ҳаҷми истеҳсоли молҳои талаби халқ ва вазъи ҷамъиятию сиёсии ба миён омадаи минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, фаъолияти ин корхонаҳоро, ки ба

холати кор таъсири манфӣ расонид, ба корпоратсияи истеҳсоли табдил медиҳад.

Дар доираи Созишномаи байни корхонаҳои муштаракӣ Тоҷикистон ва Амрико «Сано», Вазорати сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консерни «Барқи тоҷик» ба сохтмони 2 фабрикаи дузандагӣ ва 1 фабрикаи трикотажи истеҳсолоти бофандагӣ, ресандагӣ, рангрезӣ, фабрикаи заргарӣ, корхонаи истеҳсоли тоmat дар шаҳри Кӯлоб оғоз намуданд. Вале, мутаассифона, бо сабабҳои вайрон гардидани шартномаи ин корхонаҳои муштарак, сохтмони иншоотҳои банақшагирифта суст чараён мегирифт.

Дигар тадбири муҳими бозсозии иқтисодиёт дар давраи аввали соҳибистиклолии кишвар дар минтақаи Кӯлоб, чун дигар қисматҳои Тоҷикистон, ин ғайри давлатӣ гардонидани муассиса ва корхонаҳои зараровар, муассисаҳои хизмати маишӣ, савдо, хурокворӣ, вусъати шаклҳои дигари моликият, мисли корхонаҳои сахомӣ, иҷоравӣ, хусусӣ, таҳкими сохтори давлатии иқтисодиёт ба ҳисоб мерафт [116, с. 39].

Эмомалӣ Раҳмон зимни сафарҳои хизматӣ ба шаҳр ва минтақаи Кӯлоб, ба хотири вусъат бахшидан ба сохтмони корхонаҳо ва пешбурди ҳаёти иқтисодии минтақа, вохуриҳо бо меҳнаткашон ва масъулини соҳаҳо доир мекард. Чаласаҳои сайёри Ҳукумати Тоҷикистонро дар шаҳри Кӯлоб таъсис меод, ки ин дар маҷмуъ боиси вусъати тоза гирифтани қори созандагӣ ва бунёдкорӣ дар минтақа мегардид. Бо ин мақсад дар соли 1994 Эмомалӣ Раҳмон 3 маротиба ба шаҳри Кӯлоб ташриф оварда буд. Рӯзи 28-уми майи соли 1994 дар шаҳри Кӯлоб, баъди натиҷагириҳои сафар бо иштироки фаъолони минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон чаласаи васеи ҳукуматӣ барпо намуд. Натиҷаҳои сафари қории Эмомалӣ Раҳмон собит сохт, ки тавачҷуҳи ӯ ба шаҳру минтақаи Кӯлоб бештар буда, мардуми шаҳри Кӯлобро ба якдигарфаҳмӣ ва рушди иқтисодии ин минтақаи аз ҷиҳати иқтисодӣ ақибмонда даъват менамуд. Аз ҷумла, ҷиҳати суръат бахшидан ба сохтмонҳои роҳи оҳани Қурғонтеппа-Кӯлоб маслиҳатҳои муфид дод [225].

Вазъи саноати минтақаи Кӯлоб дар марҳалаи аввали давраи соҳибистиқлолӣ ба бухрони шадиди иқтисодӣ рӯ ба рӯ мегардад, ки он сабабҳои объективии худро дошт.

Якум ин норасоии ашёи хом ва маводҳои истеҳсолӣ барои соҳаҳои саноат мебошад, ки дар замони шуравӣ он дар шакли таъминоти мутамарказ аз дигар ҷумҳуриҳои собиқ таъмин карда мешуданд. Истиқлолияти давлатӣ дар назди кишвар имконияти васеъро барои истифодаи ояндаи иқтисодӣ ва таъмини шароит барои рушди иқтисодиёт, илм ва фарҳанг фароҳам меовард. Дар кишвар имконият барои татбиқи таҷдиди соҳаи макроиқтисодӣ, ҷустуҷӯи роҳҳои мушаххаси гузариш аз системаи маъмурӣ-фармоишӣ ба иқтисоди бозорӣ ба вуҷуд омад.

Роҳбарияти ҷумҳурӣ нияти қатъӣ дошт, ки ғайридавлатикунонӣ ва хусусигардонии моликияти давлатиро ба роҳ монад. Бо ин мақсад зарурати иҷрои вазифаи аз нав сохтани тамоми сохтори иқтисодӣ ва муносибатҳои нави иҷтимоӣ ба миён меомад. Дар ин шароит рушди Тоҷикистон ҳамчун давлати муосири мутамарказин, пеш аз ҳама, аз баргараф кардани номуносибӣ ва баромадан аз бухрони амиқи вобастагӣ, сохторӣ, молиявӣ, пулӣ, асбӯрӣ ва иҷтимоӣ ҳангоми тақвияти нақши давлат дар гузаронидани дигаргуниҳои иқтисодӣ вобаста буд.

Дар Вилояти Хатлон дар арафаи истиқлолият 111 корхонаи саноатӣ, дорои мақоми маҳаллӣ (60), ҷумҳуриявӣ (41) ва иттифоқӣ (10) бо 21294 ҷойи корӣ мавҷуд буд ва муҳимтар аз ҳама, бо тамоюли коҳиши истеҳсолот ва хуруҷи кадрҳои соҳибхисоси муҳандисӣ-техникӣ ва корӣ [55, с. 4]. Новобаста аз он, ба роҳмонии истеҳсолоти вилоят баъди канда гардидани маҷмӯи ҳамкориҳои байниҷидгарии умумииттифоқӣ ва ҷумҳуриявӣ мустақилона анҷом мегирифт.

Дуюм пеш аз истиқлолияти давлатӣ сохтори иқтисодиёти на танҳо вилоят, балки тамоми ҷумҳурӣ ба худ хусусияти ашёи хомро касб намуда буд. Ба бозори умумииттифоқӣ аз вилоят нахи пахта, меваҳои хушк,

маҳсулоти меваву сабзавоти барвақтӣ ва ғайра интиқол дода мешуданд. Дар Тоҷикистон барои маҳсулоти тайёр на бештар аз 10-12% нахи пахта ва қисми ками алюминий барои истеҳсоли молҳои хонагӣ коркард карда мешуданд. Тартиботи идоракунии маъмурӣ афзалияти соҳавии ба тамоми кишвар алоқамандро муайян мекард. Тибқи ин нақша талаботи ҷумҳуриҳои алоҳидаи иттифоқӣ на танҳо ба дастгоҳҳо, мошинҳо, таҷҳизот ва дигар воситаҳои истеҳсолот, балки ба маҳсулоти ниёзи аввал низ таъмин карда мешуд. Системаи идоракунии иттиҳодияҳои калони хоҷагии халқи тобеи иттифоқӣ ва иттифоқӣ-ҷумҳуриявӣ ба манфиатҳои ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ҷавобгӯ набуд. Дар ин радиф Тоҷикистон, ки асосан истеҳсолкунандаи ашёи хом ба ҳисоб мерафт, маҳсулоти он барои коркард берун аз ҷумҳурӣ бароварда мешуд. Ин боиси он мегардид, ки суръати афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД), даромади миллий (ДМ) ва ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ тамоюли коҳиш пайдо намояд.

Сеюм фурӯши маҳсулот дар шакли ашёи хом дар ҳеҷ маврид наметавонист ба деҳқони тоҷик фоида оварад. Агар қисми зиёди захираҳои ашёи хом дар дохили худӣ ҷумҳурӣ коркард мешуданд, ин имкон медод, ки шумораи бештари ҷойҳои корӣ таъсис дода шаванд, мушкилоти норасоии буҷет низ ҳал карда шавад. Илова бар он, паст будани суръати афзоиши ҳосилнокии меҳнат дар муқоиса бо дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, оқибати ҷиддии ин равандҳои манфӣ ба шумор мерафт.

Чорум аз замони ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, бисёр ҷумҳуриҳои пасошуравӣ аъёри миллии худро ҷорӣ карданд. Тоҷикистон бошад, тасмим гирифт, ки дар минтақаи рубли русӣ бимонад, Аммо Русия ба низоми пулии нав гузашт ва ин боиси он гардид, ки ба Тоҷикистон воридоти пулҳои намунаи кӯҳна бештар гардид. Ин ба он оварда расонид, ки дар муддати кӯтоҳ дуконҳо ва бозорҳои кишвар ҳама ҳолӣ шуданд. Дар ҷунин шароити бӯҳрони афзоианда, коҳиши истеҳсолот ва ноустувории тамоми бахши молиявӣ, вайроншавии ниҳонии гардиши

пул низ илова гардид.

Панҷум дар шароити ибтидои ҷанги шаҳрвандӣ амалӣ намудани ислоҳоти иқтисодиёти вилоят вазифаи хеле душвор гардид. Зарурати иқтисоди бозорӣ тақозо менамуд, ки истеҳсолот ба ислоҳот рӯ биёрад. Вале роҳбарияти кишвар дар он рӯзҳо қудрат ва тавоноии амалӣ гардонидани онро надошт. Бароҳмонию фуруши нахи пахта, ки маҳсулоти асосии савдоӣ ва саноатӣ дар вилоят ба шумор мерафт, ба воситаи ширкатҳои гуногуни дохилию хориҷӣ роҳандозӣ мекард, ки ҳаҷм ва миқдори даромади онҳо пӯшида мемонд. Ин имкон намедод, ки соҳа дараҷаи басандаи молиявиро барои татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ дошта бошад.

Шашум барои ташаккули асосҳои муносибатҳои бозорӣ бо дарназардошти шароит ва хусусиятҳои хоси ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама, таъсиси заминаи қонунгузорию кишвар зарур буд. Бо вучуди мушкилиҳои зиёд, Тоҷикистон аз лаҳзаи ба даст овардани соҳибхитиёрии давлатӣ барои гузариш аз низоми нақшавии идоракунии иқтисодиёт ба низоми бозорӣ чораҳои ҷиддии амалӣ андешида, нияти худро ҷиҳати дигаргунсозӣ ва амалӣ намудани ислоҳоти демократӣ дар тамоми соҳаву бахшҳои иқтисодиёт қатъиян изҳор намуд.

Бояд қайд кард, ки суръати рушди иқтисодии вилоят на аз лаҳзаи ба даст овардани соҳибхитиёрии давлатӣ, балки каме пештар аз соли 1991 қоҳиш ёфта буд. Дар вилояти Кӯлоб дар соли 1991 ҳамагӣ 27 корхонаи саноатӣ фаъолият мекард. Соли 1993 бо ҷорӣ шудани тижорати озод нархи молҳои озуқаворӣ дар бозори истеъмолӣ ба таври назаррас боло рафт. Аз назари мутахассисони соҳаи иқтисодӣ ин нархҳо дар баъзе намуди маҳсулот бо андозаи 30 маротиба боло меравад, ки боиси номутаносибии нав дар муносибатҳои ҷамъиятӣ мегардад. Аз ҷумла, нархи маҳсулотҳои гӯштӣ ва ҳасибӣ – 20 маротиба, рағани растанӣ – 38, тухм ва қанд – ба андозаи 18, нон ва маҳсулоти ордӣ – 18 – 21, биринҷ – 17, картошка, сабзавод ва мевачот – 16 маротиба меафзояд [59].

Шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ дар вилояти Хатлон соли 1991 ба 75 адад мерасид ва шумораи миёнаи солонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ ба 21 ҳазор нафар мерасид. Ин шумора мутаносибан дар соли 1997 ба 119 адад ва шумораи миёнаи солонаи коркунони истеҳсолӣ ба 20, 7 ҳазор нафар расид [98, с. 164]. Маҷмуи корхонаҳои саноатӣ ба соҳаҳои зерин: электроэнергетика, саноати сӯзишворӣ, комплекси мошинсозӣ, саноати нафту кимиё, саноати табъу нашр, саноати масолеҳи сохтмон, саноати сабук, саноати хӯрокворӣ, гушту шир, моҳӣ, саноати орду ярма тақсим мегардид.

Мутобиқи рақамҳои оморӣ дар соли 1991 истеҳсоли асосии маҳсулоти саноатӣ дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб, аз ҷумла нахи пахта - 30120 тонна, гӯшт, навъи 1-ум - 3300 тонна, ҳасиб – 364 тонна, маҳсулоти ширӣ - 7800 тонна, равғани ҳайвонот - 844 тонна, равғани растанӣ – 3,6 ҳазор тонна, орд – 60,3 ҳазор тонна, нон ва маҳсулоти нонӣ – 6,4 ҳазор тонна, намак – 38400 тоннаро ташкил меод [98, с. 197]. Ин рақамҳо бар асари воқеаҳои давраи ҷанги шаҳрвандӣ, канда гардидани муносибатҳои байниҳамдигарӣ ва пастравии истеҳсолоти соҳаи саноат, ки аксари корхонаҳои истеҳсолӣ аз фаъолияти муқаррарӣ боз монда буданд, рӯ ба пастравӣ дошт. Аз ҷумла, соли 1997 истеҳсоли асосии маҳсулоти саноатӣ дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб ба мисли: нахи пахта - 30767 тонна, гӯшт, навъи 1-ум - 11 тонна, ҳасиб – 0 тонна, маҳсулоти ширӣ - 183 тонна, равғани ҳайвонот – 4,3 тонна, равғани растанӣ – 0,2 ҳазор тонна, орд – 0,4 ҳазор тонна, нон ва маҳсулоти нонӣ – 0,1 ҳазор тонна, истеҳсоли нафт – 9,8 тонна, истеҳсоли газ 9,8 млн м³ - ро ташкил дод, ки ба ҷиҳати ҳаҷми истеҳсол аз дараҷаи пеш аз давраи соҳибистиклолӣ хеле паст мебошад [98, с. 200].

Сабабҳои воқеии дар дараҷаи паст қарор гирифтани ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти саноатӣ дар шаҳр ва минтақаи Кӯлобро дар марҳалаи давраи соҳибистиклолӣ мо болотар нишон дода, ишора намуда будем, ки аз бисёр ҷиҳат ҳамрангӣ ба минтақаи Қурғонтеппа ва дигар қисматҳои Тоҷикистонро дошт. Чунин ҳолати пастравии истеҳсолот, пайдоиши

мушкилоти соҳа ва монанди он омилҳои таъсирпазир, пеш аз ҳама, бар асари ангезаҳои нохуби давраи ҷанги шаҳрвандӣ, канда шудани ҳама муносибатҳои истеҳсолии байни корхонаҳо пайдо мегардад, Вазъи ҷамъиятӣ-сиёсии Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Хатлон дар он шароит имконият наметод, ки тадбирҳои мушаххас ҷиҳати барқарорсозии харобаҳои иқтисодӣ ва аз нав ба кор андохтани корхонаҳои истеҳсоли андешида шавад. Новобаста аз он, давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон бо мақсади нигоҳ доштани сатҳи ақибмонии иқтисодӣ ва минбаъд вусъату раванқ бахшидан ба рушди саноат, соҳаи кишоварзӣ ва умуман беҳдошти сатҳи зиндагии аҳолии шаҳр ва минтақаи Кӯлоб дар марҳалаи дуюм - давраи нигоҳдошти ақибмонӣ ва амалӣ намудани ислоҳоти нахустин соҳаи саноат, як қатор тадбирҳои наҷиби созандагиро аз қабилӣ: бунёди роҳи оҳани Қурғонтеппа – Кӯлоб, ба истифода додани нуқтаи таъминкунии гази табиӣ дар шаҳри Кӯлоб, ба истифода қарор додани фурудгоҳи байналхалқии шаҳри Кӯлоб ва бунёди роҳи автомобили Кӯлоб-Дарвоз (Қалъаи Хумб)-ро роҳандозӣ менамояд. Ин тадбирҳо ба ҷиҳати моҳият барои шаҳр ва минтақаи Кӯлоб дорои арзишҳои баланди иҷтимоӣ-иқтисодӣ буда, барои нигоҳ доштани ақибмонии иқтисодӣ ва минбаъд барқарорсозӣ ва рушди саноат ва иқтисодиёти он заминаи бозғайтӣ пайдо менамоянд.

Дар ин равиш бунёди роҳи оҳани Қурғонтеппа-Кӯлоб ба сифати шохроҳи ҳаётан муҳим барои минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон аҳаммияти бузурги таърихӣ дошт. Зеро бунёд ва ба истифода додани ин роҳ метавонист мушкилоти иқтисодии ин минтақаро то андозае осон гардонад. Лоихаи сохтмони ин роҳ дар замони шуравӣ аз ҷониби лоихакашони Ҷумҳурии Ёзбекистон «Тошгипротранс», омода гардида, дарозии ин роҳ 138 киллометрро ташкил мекард ва мувофиқи нақша дар солҳои 1990-1991 бояд бунёд мегардид. Мутаассифона, сохтмони ин роҳ бо сабабҳои маълуми пош хурдани Иттиҳоди Шуравӣ ва воқеаҳои кишвар суст ҷараён мегарид. Ҳамин буд, ки дар солҳои 1992-1994, аз ин иншоот 2 км сохта шуда буд [144, с. 409-410].

Танҳо баъди ташкил ёфтани ҳукумати конститутсионӣ дар Тоҷикистон, бо ташаббус ва иқдомҳои неки сарвари кишварамон Эмомалӣ Раҳмон барои вусъати тоза бахшидан ба сохтмони ин роҳ кӯшишҳои нахустин оғоз гардиданд. Аз ҷумла, 21 сентябри соли 1993 бо мақсади суръат бахшидан ба ин роҳ трести махсусгардонидашудаи «Тоҷиктранстрой» созмон дода мешавад. Дар соли 1993 аз ҳисоби бучаи Тоҷикистон барои сохтмони ин роҳ 475 миллион сум ҷудо гардида буд. Роҳи оҳани Осиёи Миёна бошад, барои сохтмони ин роҳ 3 миллиард сум ҷудо кард. Моҳи июни соли 1993, дар яке аз ҷаласаҳои сайёри Шурои Вазирон дар шаҳри Қурғонтеппа (ҳоло ш.Бохтар) Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуд, ки сохтмони ин роҳро ба «ҳашари умумихалқӣ» табдил диҳем. Аз ҷумла, ӯ иброз дошта буд, ки «падару бобоёни мо ҳар кори мушкилро бо роҳи ҳашар ҳал менамуданд» [240]. Ҳамин боис гардид, ки ҳар як ноҳияҳои алоҳидаи вилояти Хатлон тасмим гирифтанд бо роҳи ҳашар вобаста ба минтақаҳои ҷудогонаи роҳ, дар сохтмони ин роҳ саҳми худро гузоранд.

Душвориҳои бунёди роҳи оҳани Қурғонтеппа-Кӯлоб, аз назари мутахассисони соҳа ин норасогии лавозимоти зарурӣ ва механизмҳои махсуси кори соҳа иборат буд. То ба анҷом расидани ин роҳ бояд 2 пули калон, 28 пули миёна ва зиёда аз 200 адад иншоотҳои сунъии обиро ба истифода мебаранд. Купруки аз ҳама калон дар болои дарёи Вахш дар наздикии шаҳри Сарбанд сохта мешуд, ки дарозии он ба 220 метр мерасид [227]. Сохтмони ин роҳ аз шаҳраки Сарбанд (Каленинобод) оғоз гардида, ба ноҳияи Бохтар, шаҳраки Сарбанд, Саргазон, шаҳри Данғара, ноҳияҳои Фархор, Восеъ ва дар охир ба шаҳри Кӯлоб омада мерасид. Бо мақсади пайвастании ноҳияҳои назди ин шоҳроҳ дарозии ин роҳ ба 150 км мерасид.

Сентябри соли 1994, шартномаи ҳамкории иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар шаҳри Москва баста шуд, ки он барои рушду нумуи сохтмони роҳи оҳани Қурғонтеппа – Кӯлоб таъсири мусбат расонид [227]. Солҳои 1994-1999 дар сохтмони ин иншоот корҳои

ниҳоят муҳим ва асосӣ ба анҷом пазируфт. Дар сохтмони ин иншоот саҳми меҳнаткашони минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ва дигар ноҳияҳои ҷануби Тоҷикистон беандоза назаррас буд. Рафти кори ин иншооти ҳаётан муҳим барои минтақаи ҷануби кишвар, як навъ мусобиқаи истехсолиро мемонд.

Ҳамин тариқ, сохтмони ин роҳ дар рӯзҳои ҷашни 1100 солагии давлати Сомониён, рӯзи 7 сентябри соли 1999 ба истифода дода шуд. Нахустин поезд аз шаҳри Қурғонтеппа ба шаҳри Кӯлоб омад. Дар он Эмомалӣ Раҳмон ва ҳамсафарони ӯ аз ҳукумати кишвар ва меҳмонони хориҷӣ ҳузур доштанд. Бахшида ба ин санаи пуршукӯҳ дар истгоҳи роҳи оҳани шаҳри Кӯлоб ҷамъомади пуршукӯҳи меҳнаткашони шаҳри Кӯлоби бостонӣ доир гардид, ки дар он Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон баромад намуда, ҳамаи меҳмонон ва сокинони Кӯлобшаҳро муборакбод намуд.

Яке аз тадбирҳои муҳимми дигар барои зиндагии меҳнаткашони шаҳри Кӯлоб ва ташкили кори пурсамари корхонаҳои саноатии минтақаи Кӯлоб дар марҳалаи аввали соҳибистиқлолӣ ин ба истифода додани нуқтаи таъминкунии гази табиӣ дар шаҳри Кӯлоб ба шумор мерафт. Ҳанӯз дар охири солҳои 80-уми асри ХХ ба воситаи кубурҳои газкашӣ аз ноҳияи Балҷувон ба шаҳри Кӯлоб гази табиӣ меомад, ки мутаассифона, фаъолияти он қатъ гардида буд. Бо ташаббус ва иқдоми бевоситаи Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон нақшаи аз Ҳоҷа Сартез дар масофаи беш аз 11 км кашида овардани гази табиӣ ба шаҳри Кӯлоб роҳандозӣ гардид [145, с. 493-494]. Дар натиҷа 15 ноябри соли 1998, Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ботантана кушодани нуқтаи газтаъминкунӣ ширкат варзид. Ин тадбир имконият фароҳам овард аҳолии шаҳр ва қисман деҳоти наздики шаҳр ва бархе аз корхонаҳои саноатии он муддати 5 сол аз гази табиӣ истифода намоянд. Айни замон истифода аз ин нуқтаи таъминкунии гази табиӣ вобаста ба корношоям гардидани ҷоҳҳои он душвор ва ғайриимкон мебошад. Таъмир ва аз нав ба истифода қарор додани он тадбирҳои минбаъда ва барномаҳои

мушаххасро талаб менамояд.

Тадбири дигари ба ҳаёти иҷтимоӣ–иқтисодии шаҳр ва минтақаи Кӯлоб алоқаманд, ки дорои аҳаммияти умумичумхуриявӣ мебошад, ин ба истифода қарор додани фурудгоҳи байналхалқии шаҳри Кӯлоб мебошад. Ба истифода қарор додани ин фурудгоҳ аз ҷумлаи иншооти нотайёри шаҳри Кӯлоб ба шумор мерафт, ки дар марҳалаи нави давраи соҳибистиклолии кишвар маблағҳои калони пулӣ ва тадбирҳои зиёди азнавсозиро талаб менамуданд. Иҷрои ин кор имконият фароҳам меовард, то дар баробари ба мардуми минтақаи Кӯлоб хизмат расонидан, ҳамзамон дар мавридҳои алоҳида фурудгоҳи марказии кишвар шаҳри Душанберо иваз намояд. Бо мақсади ба шароити байналхалқӣ мувофиқ намудани фурудгоҳ ҳанӯз дар соли 1991 корҳои бунёдкорӣ оғоз гардида буд. Мутаассифона, сохтмони он вобаста ба ҳодисаҳои маълуми давраи ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвар ба таъхир гузошта шуд. Баъди андаке ба эътидол омадани вазъияти сиёсии кишвар ва пайдо гардидани шароити мусоид дар шаҳри Кӯлоб бо супориш ва дастгирии сарвари кишварамон Эмомалӣ Раҳмон корҳои сохтмонӣ аз соли 1996 дар ин самт оғоз гардиданд. Дар сохтмони ин иншоот ширкати роҳсозии рақами 4 «Шарора»-и шаҳри Кӯлоб меҳнати пурсамар менамуд. Новобаста аз мушкилоти мавҷуда бо мақсади васеъ намудани хати парвоз Ҳукумати Тоҷикистон 1 миллиарду 453 миллион сум ҷудо менамояд. Дарозии хати парвози фурудгоҳ ба 3 ҳазору 100 метр ва қисми бари он ба 45 метр мерасид. Бо меҳнати шуҷоатмандонаи меҳнаткашони шаҳри Кӯлоб 17 сентябри соли 1998 ин фурудгоҳи байналхалқӣ ба истифода дода шуд [149, с. 219]. Барои мардуми шаҳри Кӯлоб ва сокинони кишвар ба истифода додани ин иншооти ҳаётан муҳим хеле аҳаммияти калон дошт. Ҳоло аз 3 як ҳиссаи мусофирони онро сокинони шаҳри Душанбе ва дигар қисматҳои марказии Тоҷикистон ташкил медиҳанд. Ҳамзамон дар заминаи ин фурудгоҳ шумораи зиёди аҳолии шаҳр бо ҷои кори доимӣ таъмин гардидаанд.

Бунёди роҳи автомобилии шаҳри Кӯлобу Дарвоз (Қалъаи – Хумб),

яке аз тадбирҳои муҳими давраи соҳибистиклолӣ буда, бевосита бо дастгирии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон роҳандозӣ гардидааст. Роҳи мазкур, аз ҷумлаи иншооти нотайёри замони шуравӣ низ ба шумор мерафт. Аҳаммияти бузурги ин роҳ, пеш аз ҳама, аз он иборат буд, ки вай метавонист минтақаи Кӯлобро бо Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ (ВМКБ) пайваст намояд ва бо ҳамин роҳи доимии маркази ҷумхуриро дар қисматҳои ҷанубии кишвар то ба Помир ва аз он ҷо ба давлати Чин пайваст намояд. Дар сатҳи баланди роҳсозӣ бунёд намудани ин роҳ метавонист аҳаммияти байналхалқӣ пайдо намояд, зеро ба воситаи ин роҳ давлатҳои Осиёи Марказӣ то ба давлати Чин ва аз он ҷо ба қисматҳои Осиёи Ҷанубӣ пайваст мешуданд.

Дар замони шуравӣ ягона роҳ байни шаҳрҳои Кӯлобу Дарвоз (Қалъаи – Хумб) танҳо ба воситаи роҳи ҳавоӣ сурат мегирифт. Роҳи автомобилӣ дар байни Кӯлобу минтақаи Бадахшон мавҷуд набуд. Танҳо роҳи душвори пиёдагард ва саворӣ аз тариқи аспу хар, ки бо душвориҳо даст меод, аз қадим мавҷуд буд. Мушкилоти ҳаёти давраи ҷанги шаҳрвандӣ ва душвориҳои иҷтимоии аҳоли тақозо менамуд дар байни ин ду минтақа ягон роҳи автомобилӣ мавҷуд бошад ва бо истифода аз он аҳолии ин минтақаҳо мушкилоти зиндагии ҳамаҷан таъмин намоянд. Ҳамин буд, ки дар ибтидо мақоматҳои ҳокимияти маҳаллӣ аз ду ҷониб тасмим гирифтанд аз тариқи дастаҷамъӣ ва сайёу талоши якдигар бо воситаи қувваи худӣ бо дасту бозӯӣ қавӣ ва имконоти техникаии доштаи ҳама сохтмони ин роҳро анҷом диҳанд. Бо душвориҳо ва ҷалби қувваи ҷавонон аз ду ҷониб имконият даст дод, ки марҳилаи аввали бунёди ин роҳи ҳайётан муҳим анҷом гирад. Шумораи аввали рӯзномаи нафтаъсиси ноҳияи Шамсиддин Шоҳин бо номи “Насими Терай”, №1 аз 21 март соли 1995 доир ба кушодани ин роҳ мужда расонида буд [221]. Роҳи мазкур дар баробари пайванд намудани ду минтақа, инчунин ҷумхурии мо ва дигар ҷумхуриҳои Осиёи Марказиро ба давлати Чин пайваст менамояд.

Роҳи нави автомобилӣ Кӯлоб – Қалъаи Хумб (Дарвоз) аз ҷиҳати

бунёди мавқеи ҷуғрофӣ вобаста ба шароити Тоҷикистон дар шароити бештар мусоид омода мегардид, ки масофаи нисбатан кӯтоҳ ва дар ҳама фасли сол истифодашаванда буд. Дар ҳама мавриди сол аз он истифода бурдан имконият дошт. Тули ин роҳ, аз шаҳри Кӯлоб то Қалъаи Хумб 168 км роҳро дар бар мегирад [236]. Бо дарназардошти хеле манфиатбахш будани ин роҳ барои минтақаи Кӯлоб, ҳанӯз дар соли 1993 Эмомалӣ Раҳмон масъалаи ба охир расонидани ин иншооти муҳимми хоҷагӣ ва саноатиро ба миён гузошта буд. Сохтмони ин роҳ дар солҳои чанги шахрвандӣ хеле душвор буд. Танҳо дар соли 1996 дар давраи нисбатан муътадил дар сарҳад бо Ҳимоя аз марзбонон, кори роҳсозон аз ду ҷониб вусъат меёбад [236].

Ниҳоят, баъди 4 сол, 30 январи соли 1999 роҳи нақлиёти автомобили Кӯлоб – Дарвоз (Қалъаи Хумб) ба истифода дода шуд. Аввалин борҳои маводи хурока ва хоҷагиро аз маркази ҷумҳурӣ ба воситаи ҳамин роҳ ба Вилояти Кӯҳистони Бадахшон оварда расониданд [143, с. 409]. Роҳи мазкур, агар чӣ аз соли 1999 дар хизмати мардум қарор дошта бошад ҳам, ҳоло дар қисматҳои куҳӣ таъмирталаб мебошад. Ҳамин аст, ки то ба имрӯз дар баробари дар хизмати аҳоли қарор доштаниш, ҳамзамон таъмиру тармими он бо мақсади ба талаботи стандартии роҳи байналхалқӣ омода намудани он, идома дорад.

Дар ин марҳала натиҷаҳои ниҳонии сатҳи иқтисодии кишвар агарчи дар сатҳи баланд қарор надошта бошад ҳам, нисбати даҳ соли аввали давраи соҳибистиклолӣ майли пешравандагиро дошт. Чунончи, дар соли 2001 истеҳсоли асосии маҳсулоти саноатӣ дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб, аз ҷумла нахи пахта - 1762,6 тонна, гушт нави 1- ум – 24,7 тонна, ҳасиб – 1,4 тонна, маҳсулоти ширӣ – 2,3 тонна, рағани растанӣ – 0,6 ҳазор тонна, орд – 1,5 ҳазор тонна, нон ва маҳсулоти нонӣ – 1,3 ҳазор тонна, истеҳсоли нафт – 2562 тонна, истеҳсоли газ 36, 0 млн м³ - ро ташкил дод [98, с. 197].

Марҳалаи сеюми барқарорсозӣ ва инкишофи соҳаи саноат дар шаҳр ва минтақаи Кӯлоб ба даҳсолаи дуюм ва сеюми давраи соҳибистиклолӣ

рост меояд. Барои вусъат бахшидани вазъи иқтисодии минтақа дар даҳсолаи дуюми давраи соҳибистиклолӣ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2005 "Дар бораи Барномаи рушди иқтимоию иқтисодии Вилояти Хатлон барои солҳои 2005-2015" нақши созгор гузоштааст. Барнома барои суръат бахшидан ба раванди рушди устувори иқтисодиёт ва дар ин замина ҳалли мушкилоти паст кардани сатҳи камбизоатии аҳоли, баланд бардоштани сатҳи некуахлоии аҳолиро дар мадди назар гирифта, аҳаммият додан ба масъалаи рушди саноат (комплексии сузишворӣ-энергетикӣ, электроэнергетика, истихроҷи нафту газ, ангишт, коркарди нафт, саноати кӯҳӣ ва коркард, металлургия, электроника, саноати сабук, мошинсозӣ ва саноати масолеҳи сохтмонӣ), фаъолияти комплекси агросаноатӣ (пахтакорӣ, ғалладонагиҳо, боғдорӣ), фаъолият оид ба ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ, комплекси сохтмонӣ, рушди тиҷорати хурд, соҳаи иқтимоии вилоятро муҳим арзёбӣ менамояд. Пешбинӣ мегардид, ки то соли 2015 маҳсулоти саноати вилоят 14,5 баробар афзоиш ёфта, тақрибан 3434, 8 сомонӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ 3,8 баробар афзоиш ёфта, ба 1,9 миллиард сомонӣ мерасад [70, с. 23].

Мусаллам аст, ки дар бахши истехсолот масъалаи хусусигардониҳои моликияти давлатӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар як радиф амалӣ гардид. Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хусусисозии моликияти давлатӣ дар Тоҷикистон», раванди фаъоли он солҳои 1996-2000 анҷом гирифт ва минбаъд дар давраи солҳои 2001-2005 ва солҳои 2006-2010 имконият дод, ки ҳама молу мулки давлатӣ хусусӣ гардонида шавад. Аз соли 2011 ин масъала коҳиш меёбад. Дар натиҷа дар вилояти Хатлон 3682 воҳиди молу мулки давлатӣ хусусӣ гардонида мешавад. Ҳамин аст, ки ҳоло сектори хусусӣ дар истехсолоти минтақаи Кӯлоб зиёда аз 60 % - ро ташкил медиҳад.

Ин нуқтаро бояд ишора намуд, ки барои боз ҳам ободу хуррам

гардонидани шаҳри бостонии Кӯлоб, ки маркази минтақаи Кӯлоб мебошад, баргузори чашни 2700-солагии шаҳри Кӯлоб дар моҳи сентябри соли 2006 мусоидат намуд. Ба ифтихори ин чашн дар шаҳри Кӯлоб 170 иншооти чашнӣ сохта ба истифода дода мешавад [134, с. 77].

Рақамҳои оморӣ бахши иқтисодии вилояти Хатлон собит месозад, ки вусъати тоза касб намудани бахши саноат, асосан ба ибтидои даҳсолаи сеюми давраи соҳибистиклолӣ рост меояд. Аз ҷумла, соли 2011 истеҳсоли асосии маҳсулоти саноатӣ дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб аз ҷумла, нахи пахта - 5644 тонна, гушт нави 1- ум – 1028,7 тонна, ҳасиб – 61,9 тонна, маҳсулоти ширӣ – 93,3 тонна, рағани растанӣ – 0,5 ҳазор тонна, орд – 17,7 ҳазор тонна, нон ва маҳсулоти нонӣ – 2,6 ҳазор тонна, намак – 9820 тонна, истеҳсоли нафт – 4678 тонна, истеҳсоли газ 2,5 млн м³. бензин – 80 тонна, мазут – 2447 тонна, сӯзишвории дизелӣ – 1128, 7 тонна-ро ташкил дод [98, с. 198].

Бояд қайд намуд, ки иншооти дорои аҳаммияти саноатии минтақа, корхонаи муштараки «Дарвоз», воқеъ дар минтақаи Шугнови ноҳияи Ховалинг, ки ба коркарди метали пурқиммати рангаи тилло аз асри чоруми то солшумории мо мардум ба истеҳсоли тилло машғул буд, дар ибтидои даҳсолаи дууми давраи соҳибистиклолӣ қариб аз фаъолият бозмонад [22].

Дар шароити барқарорсозӣ ва бунёди асосҳои иқтисодӣ баъди ҷанги шаҳрвандӣ на танҳо барои минтақаи Кӯлоб ва вилояти Хатлон, инчунин барои Тоҷикистон зарурияти бароҳмонии фаъолияти ҳама корхонаҳо зарур ва муҳим арзёбӣ мегардид. Дар ин радиф ҷойгоҳи металҳои ранга ва афзун намудани истеҳсоли он барои минтақаи Кӯлоб муҳим арзёбӣ мегардид. Зеро, маълум аст, ки металҳои қимматбаҳо дар баробари истифодаи васеъ ҳамчун мол ва воситаи арзишу ченак дар мубодилаву тиҷорат, ҳамзамон дар бахшҳои гуногуни саноат, аз ҷумла дар истеҳсоли микроэлементҳои электронӣ, саноати ҷавохирот, тандурустӣ ва ғайра истифода мегардад. Дар замони бӯҳрони молияву иқтисодӣ, металҳои қимматбаҳо ба мисли тилло, аз ҷумлаи эътимодноктарин воситаи дорой

буда, барои боз ҳам ғанӣ гардонидани буҷети давлат метавонад хизмат намояд.

Ҳукумати Тоҷикистон бо дарки амиқи масъала бо мақсади раванк ва рушди соҳаи металлургияи ранга «Барномаи рушди соҳаи коркарди тилло ва нуқра барои солҳои 2002-2010» ва «Барномаи рушди заргарӣ, коркарди сангҳои қимматбаҳо барои солҳои 2009 – 2015»-ро роҳандозӣ намуд, ки дар заминаи он суръати пастшавии истеҳсоли металҳои қимматбаҳоро, ки аз соли 2004 ба мушоҳида мерасид, боздошт ва барои пайваста афзун намудани маҳсулоти ниҳоии металҳои нодир чораҳои судманд андешид. Аз ҷумла, дар корхонаи муштраки «Дарвоз» дар давраи солҳои 2003-2007 ҳаҷми истеҳсоли тилло кам гардида, соли 2007 ҳамагӣ 48 фоизи нишондиҳандаи истеҳсолии соли 2003-ро ташкил додааст. Қарзҳои кредиторӣ ва қарзи маоши кормандони корхона зиёда аз 13 миллион сомони ро ташкил медед. Корхона аз ҷиҳати молиявӣ зараровар мегардад. Техника ва таҷҳизоти он фарсуда гардида, коэффитсиенти истифодабарии онҳо танҳо 15-20 фоизро ташкил медед. Ҳукумати Тоҷикистон бо дарки мушкилоти соҳа ва минбаъд вусъати тоза касб намудани истеҳсоли он зарур донист, дар заминаи Корхонаи муштраки «Дарвоз» аз моҳи октябри соли 2008 боз Корхонаи махсуси давлатии «Тиллои тоҷик»-ро таъсис диҳад [92, с. 9].

Чунин тадбири Ҳукумат минбаъд имконият фароҳам овард, то вазъи молиявии корхона беҳтар гардида, қарзҳои бонкӣ ва кредиторӣ, маоши кормандон дар ҳаҷми 5 миллион сомонӣ пардохт карда шавад. Илова бар он, бо мақсади мустаҳкам намудани заминаи моддиву техникийи корхона дар давраи солҳои 2008-2011 37 миллион сомонӣ ҷудо карда мешавад. Ҳамаи ин чораҳо имкон доданд, ки истеҳсоли металҳои қимматбаҳо дар корхонаи «Тиллои тоҷик» аз соли 2007 то ин ҷониб пайваста дар ҳаҷми 30 то 35 фоиз афзун гардад. Ҳамин аст, ки ҳиссаи корхонаи «Тиллои тоҷик» дар пурра ва афзун гардонидани ҳазинаи давлатии металҳо ва сангҳои қимматбаҳо 75-80 фоизро ташкил медиҳад. Саҳми ин корхона дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоии минтақа

назаррас мебошад. Аз чумла, нигоҳдории зиёда аз 79 километр роҳи автомобилгарди Ховалинг – Сиёфарк минтақаҳои кории корхона ва 18 пул пурра ба зиммаи ин корхона вогузор гардидааст. Корхона дар соли 2010 320 килограмм ва дар 9 моҳи соли 2011 189 килограмм маҳсулот истеҳсол намуда, суръати афзоиши онро 94,3 фоиз таъмин намуда буд.

Бояд ишора кард, ки дар соли 2011 дар корхонаи мазкур ва инчунин дигар коргоҳҳои заршӯии мавзеи Шугнов беш аз 1200 нафар сокинони маҳаллӣ, бошандагони дигари минтақа, инчунин вилояти Хатлон ва чумхурӣ қору фаъолият менамуданд ва бо маоши хуб таъмин мегардиданд. Ҷамзамон андози Корхонаи «Тиллои тоҷик»-и ноҳияи Ховалинг зиёда аз 60 фоизи даромади буҷети маҳаллиро таъмин менамояд. Соли 2012 корхона бо маблағи 117 миллион сомонӣ маҳсулот истеҳсол намуд, ки нисбати соли 1991 240 баробар зиёд мебошад [92, с. 229].

Равнақи минбаъдаи коркарди тилло дар ноҳияи Ховалинг бештар ба васеъ гардидани майдони қорӣ ва ташкили кооперативҳои нави заршӯӣ ва дар заминаи он ташкили коргоҳҳои заргарӣ вобастагии амиқ дорад. Ҷамин аст, ки минбаъд дар арафаи истиқболи ҷашни 30-солагии истиқлолият Кооперативи тичоратии “Артели заршуии Одина” ва дар назди он коргоҳи заргарии “Одина” дар ноҳияи Ховалинг 25 сентябри соли 2020 бо иштироки Пешвои миллат ба истифода дода шуд [186].

Соли 2015 ҳиссаи вилояти Хатлон дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатии кишвар беш аз 37 фоизро ташкил дод. Соли 1991 дар вилояти Хатлон ҳамагӣ 75 корхонаи саноатӣ фаъолият мекард. Дар давоми солҳои истиқлолият то соли 2015 шумораи ин корхонаҳо ба 577 адад мерасад. Яъне дар ин давра 502 корхонаи нав таъсис меёбад, ки 33 корхонаи он ба гурӯҳи корхонаҳои азим дохил мешавад. Тайи солҳои 2012-2015 зиёда аз 281 корхонаи нав бо 6800 ҷойи кори нав ба истифода дода шуд. Дар минтақаи Кулоб 2 минтақаи озоди иқтисодӣ дар ноҳияи Данғара ва ноҳияи Кӯлоб мавриди истифода қарор гирифт [147, с. 177].

Корхонаҳои саноати шаҳри Кӯлоб дар моҳҳои январ-декабри соли 2015 ба маблағи 185 миллиону 421, 4 ҳазор сомонӣ маҳсулоти саноатӣ истеҳсол намуданд, ки ин рақам нисбат ба ҳамин давраи соли 2014 19 миллиону 980, 8 ҳазор сомонӣ ё ин, ки 15, 1 % зиёд буд.

Дар интиҳои даҳсолаи сеюми марҳалаи соҳибистиклолӣ дар кишвар омодагиҳои ҷашнӣ ба ифтихори 30-юмин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 майи соли 2018, таҳти №АП1059 «Оид ба омодагии ҳамачониба ба ҷашни 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» оғоз мегардад. Метавон намунаҳои бехтарини истеҳсолии бахши иқтисод ва саноати шаҳр ва минтақаи Кӯлобро дар идома бахшидани чараёни бунёди роҳҳо ва ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ сохтани онҳо, инчунин нақш ва мақоми махсусро касб намудани бахши соҳибкорӣ, арзёбӣ намуд.

Дар ин радиף метавон доир ба қитъаи “Шурообод- Шоҳон” - и роҳи мошингарди Кӯлоб-Қалъаи Хумб ёдовар гардид, ки ба он моҳи октябри соли 2011-ум расман оғоз бахшида буданд. Масофаи ин роҳи мошингард 40 километр буда, бо маблағгузориҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки Исломии Рушд, Фонди Рушди Саудӣ, Фонди Қувейтии Рушди Иқтисодии Араб, Фонди Абу – Дабӣ ва Фонди ОПЕК бо харчи қариб 93 миллион доллар куллан навсозӣ шуда, корҳои сохтмониро асосан дар ин масир коргарону мутахассисони Ширкати муштаракӣ Комбайнд групп Контрактинг-Текар Лимитед ва дигар ширкатҳои роҳсозии бонуфузи ҷаҳонӣ дар асоси нишондоди лоиҳавӣ мутобиқ ба меъёрҳои байналмилалӣ ба анҷом расониданд. Дар он мутахассисони давлатҳои Чин, Туркия, Лубнон, Қувейт ширкат варзиданд. Шумораи умумии коргарони лоиҳа 710 нафар ва аз ин ҳисоб 595 нафарро коргарони маҳаллӣ ташкил медоданд. Дар рафти корҳои сохтмонӣ беш аз 250 техникаю таҷҳизот ба кор сафарбар гардида буд [248]. Дар асоси лоиҳа 10 пули мошингузар бо 1 ҳазору 121 метр бунёд гардидааст, ки

бузургтарини онҳо пули Шуробак бо дарозии 306 метр, Хутхам 297 метр ва Оби Ниёб 265 метр мебошад. Ҳамзамон, дар ин масир 85 кубури обгузар насб гардида, 50 ҳазор метр чуйборҳои бетонӣ, 8 ҳазору 834 метр пойдеворҳои муҳофизатӣ бунёд карда шудааст, ки аслан анҷоми ин корҳо дар пешгирӣ аз вайроншавии роҳ нақши басо созгор доранд. Ҳамчунин, зиёда аз 1600 адад аломатҳо дар ин роҳ насб гардидаанд [191]. Бо анҷом ёфтани ин қисмати роҳ 13 сентябри соли 2017 бунёди қитъаи роҳи «Кӯлоб-Шамсиддин Шоҳин»-и роҳи мошингарди Кӯлоб-Қалъаи Хумб, ки масофаи 32 километро ташкил медиҳад, бо харҷи зиёда аз 51 миллион доллар мавриди таҷдиду азнавсозӣ қарор гирифт. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва директори Бонки Исломии Рушд Бандаи Ҳамза Ҳаҷҷар бо гузоштани санги асос ба кори он оғоз бахшида буданд ва он дар муддати 3 сол дар арафаи ҷашни 30-солагии истиқлолият ба анҷом расид [223].

Ҳамзамон, аз нав тармим гардидани роҳи автомобилии Кӯрғонтеппа-Данғара-Кӯлоб (155 километр), бунёди роҳи автомобилии Восеъ – Ховалинг (87 км) бо 12 пули хурду бузург, роҳи автомобилии Кӯлоб - Муъминобод (35 км) [233] ва дигар роҳҳои байни ноҳиявӣ намунаи дигари ин будёдкорӣ мебошанд, ки метавонанд барои рушди минбаъдаи иқтисодиёти минтақа таъсири амиқ расонанд.

Мавриди зикр аст, ки тибқи рейтинги Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ дар доираи нишондиҳандаи қобилияти рақобати байналмилалӣ Тоҷикистон аз ҷиҳати сифати роҳҳо ва рушди инфрасохтор мавқеи хубро ишғол намуда, дар ин чода ба ҳайси кишвари пешқадам дар минтақа арзёбӣ гардидааст.

Натиҷаҳои дигари бахши истеҳсолии шаҳр ва минтақаи Кӯлоб рӯ ба инкишоф мебошад. Аз ҷумла, соҳаи саноат соҳаи асосии иқтисодиёти шаҳри Кӯлобро ташкил медиҳад. Соли 2020 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии шаҳр 127 миллион сомони ро ташкил медод ва аз шумораи 45

корхонаву коргоҳҳои саноати мавҷуда 16 -тои он бо ҳаҷми нопурра ва 9 корхона аз ҷаҳони менамояд. Бо дарназардошти рушди ҳамаҷонибаи шаҳри Кӯлоб дар майдони 309 гектар Минтақаи озоди иқтисодии «Кӯлоб» таъсис дода шудааст. Бо мақсади рушди минбаъдаи соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии шаҳри Кӯлоб ва беҳтар гардидани сатҳи зиндагии сокинони он Ҳукумати Тоҷикистон Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии шаҳри Кӯлобро барои солҳои 2020 - 2025 қабул намудааст, ки дар доираи он амалисозии 221 лоиҳа ба маблағи қариб 7 миллиард сомонӣ пешбинӣ гардидааст. Дар маҷмӯъ, соли 2020 истеҳсоли асосии маҳсулоти саноатӣ дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб, аз ҷумла нахи пахта – 14056,4 тонна, хишти бинокорӣ – 5,1 млн дона, гӯшт нави 1- ум – 1765,2 тонна, ҳасиб – 84,2 тонна, маҳсулоти ширӣ – 690,2 тонна, рағани растанӣ – 0,7 ҳазор тонна, орд – 15,7 ҳазор тонна, нон ва маҳсулоти нонӣ – 7,3 ҳазор тонна, намак – 1676 тонна, истеҳсоли нафт – 1858 тоннаро ташкил дод [98, с. 199].

Самти дигари ҷаҳони истеҳсолии алоқаманд ба рушди саноат ва дигар бахшҳои иқтисоди минтақаи Кӯлоб ин бунёд ва рушди соҳаи соҳибкорӣ мебошад. Соҳибкорӣ як навъ ҷаҳони истеҳсолие мебошад, ки дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ба мисли дигар минтақаҳои кишвар дар ҳама шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб вусъати тоза касб менамояд. Ибтидои ин раванди истеҳсоли ба марҳалаи аввали давраи соҳибистиклолӣ рост меояд, ки вобаста ба ҳодисаҳои давраи ҷанги шаҳрвандӣ ва бӯҳрони сиёсӣ иқтисодӣ бо мушкилоти зиёде рӯ ба рӯ мегардид. Баъди пайдо гардидани заминаҳои ҳуқуқии ташкил ва қабули барномаҳои мушаххаси рушди соҳа дар Тоҷикистон имконияти бозғатимод баҳри ташкили ин соҳа ба вуҷуд омад. Мушкилоти нахустини соҳа дар шаҳр ва минтақаи Кӯлоб ҳамзамон бар асоси ташкили манбаҳои маблағгузорӣ, таъмини қарзҳои бозғатимод ва ҳамаҷониба дастгирӣ намудани он аз ҷониби мақомотҳои дахлдори соҳаи истеҳсоли, мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва таъмини фазои соҳибкорӣ

карор мегирифт. Минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ба мисли дигар қисматҳои ҷумҳури дорои захираҳои фаровони табиӣ-иқтисодӣ буда, ҷустуҷӯ ва истифодаи оқилонаи онҳо имконият медиҳад бо коркарди ниҳоии ашёи хом фоидаи иқтисодӣ ба даст оварда шавад. Дар ин замина шароитҳо ва имтиёзҳои давлатӣ муҳайё гаштааст, танҳо аз соҳибкорон ва роҳбарони корхонаҳо тақозо мегардад, ки фаъолияти ташаббускоронаро ба роҳ монанд [142, с. 166].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 26 декабри соли 2018 барои тақвият бахшидан ба раванди соҳибкорӣ ва дастгирии ҳамачонибаи он дар кишварамон “300 рӯзи ислоҳот оид ба дастгирии соҳибкорӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ” эълон намуда, солҳои 2019-2020 тамоми санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолиро манъ карда, муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мораторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ”-ро эълон дошта, ҷиҳати татбиқи он мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқро вазифадор намуда буд.

Махсусан дар даҳсолаи дуҷум ва сеюми давраи соҳибистиклолӣ дар заминаи ташкили босамари бахши соҳибкорӣ дар ҳама шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб бо дастгирии соҳибкорон як қатор корхонаҳои хурду калон ва ширкатҳои истеҳсолӣ ба фаъолият оғоз намуданд, ки аз як ҷониб, барои рушди истеҳсолоти бахшҳои иқтисодӣ ва соҳаи кишоварзии минтақа мусоидат намуд, аз ҷониби дигар бошад, барои ба кори доимӣ ва мавсимӣ таъмин намудани аҳоли мусоидат менамоянд. Дар ин радиф ташкили 2 минтақаи озоди иқтисодӣ дар минтақаи Кӯлоб имконият медиҳад ин соҳа ҳамачониба рушд намояд. Дар минтақаи озоди иқтисодии Данғара ташкили иттиҳодияҳои истеҳсолии ҶСП «Ҷундай-Данғара-Син-Силу Текстил» ҶДММ «Адолат А» дар ноҳияи

Фархор ва сохтмони корхонаҳои ҚММ «ТК ОЙЛ», ҚММ «Дурандеш», ҚММ «Космос», ҚММ «Грин голд», ҚММ «Ғаюр саноат» ва коргоҳҳои дигар намунаи онҳост. Ва ё дар шаҳри Кӯлоб дар майдони 309 гектар ташкили Минтақаи озоди иқтисодии «Кӯлоб» минбаъд имконият фароҳам меоварад бо дастгирии соҳибкорони ватанӣ ва хориҷӣ якҷанд корхонаҳои нави истеҳсоли таъсис дода шавад.

Дар арафаи чашни 30-солагии истиқлолияти давлатӣ дар минтақа пешравиҳои назаррас дар ин соҳа, махсус дар самти ҳадафи чоруми давлат - саноатикунони кишвар рӯи кор омад. Чунончи, дар ноҳияи Данғара дар зарфи 30 соли истиқлолият беш аз 40 корхонаи саноатӣ сохта ба истифода дода шудааст. Минтақаи озоди иқтисодии «Данғара» дар рушди иқтисодиёти ноҳия, афзун намудани қисми даромади буҷет ва бо шуғл фаро гирифтани шаҳрвандон мавқеи махсус дорад. Аз ҷумла, маҷмааи истеҳсолии Ҷамъияти саҳомии пӯшидаи нассочии «Ҷунтай – Данғара Син Силу Текстил» бо иқтисоди истеҳсолии солона 15 ҳазор тонна нахи пахта ва 12 ҳазор тонна ришта, корхонаи «Фарм – Текс», корхонаи истеҳсоли рангҳо ва андоваҳои декоративии «Ғаюр – саноат» аз ҷониби ҚДММ «Ғаюр – саноат», корхонаи конструксияҳои металли «Ауфен», корхонаи истеҳсоли лулаҳои полиэтилении «Точпласт – 1» ва дигарҳо намунаи беҳтарини онҳост, ки дар партави саноатикунони босуръати кишвар бо саҳми соҳибкорон сохта барои истифода қарор гирифтаанд. Ҳамзамон, дар деҳоти Исмат Шариф соли 2021 корхонаи коркарди «Шири Хуррамзамин» бо таъмини 30 ҷойи нави корӣ барои сокинони деҳаи Хуррамзамин [194], бунёди Корхонаи воҳиди давлатии «Чарми Данғара», аз ҷониби Агентии таъминоти амволи махсуси назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масоҳати 5 гектар бо бунёди иншоотҳои коргоҳҳои дузандагӣ, коркарди пашм, пӯст, истеҳсоли пашм, пойафзол, тагчарм ва дегхона ва коргоҳи дузандагӣ бо 48 мошинаи дарздӯзӣ ва дигар дастгоҳу таҷҳизот, бо таъмини зиёда аз 200 ҷойи корӣ [146], дар деҳаи Ғарғараи ноҳия марҳилаи дуюми коргоҳҳои

рангуборкунии матоъ, дузандагӣ ва бинои маъмурии Чамбияти дорои масъулияти маҳдуди (ЧДММ) “Файзи Карим” бо таъмини 200 ҷойи нави корӣ сохта ба истифода дода шудааст, ки маҳсули кори соҳибкорон мебошанд [182].

Соли 2021 дар ноҳияи Муъминобод 13 корхонаи саноатӣ доир ба истеҳсоли масолеҳи сохтмон, хӯрокворӣ, коргоҳи дузандагӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ фаъолият менамуд. Аз ин шумора корхонаҳои «Ёсуман» беш аз 6 тонна маҳсулоти ширӣ, «Шифо-ҷой» қариб 7300 қуттӣ ҷойи шифобахш, «Мурғи Муъминобод» 412 тонна гӯшти мурғ, «Оила» 26 ҳазор қуттӣ ва «Заркорон» 150 ҳазор қуттӣ консерваи меваю сабзавот истеҳсол намуда ва ба фурӯш баровардаанд.

Дар ноҳияи Ховалинг соли 2013 корхонаи заргарӣ дар ҷамоати деҳоти Шугнови ноҳияи Ховалинг бо таъмини 60 ҷойи корӣ [189] ва соли 2020 дар маҳаллаи Тутаки шаҳраки Ховалинг корхонаи хурди истеҳсоли нушокиҳои ташнашикан ва бандубасти гиёҳҳои шифобахши ЧДММ «Оби Ховалинг» барои истеҳсоли обҳои ташнашикани рангаи газнок ва бе газ бо таъмини 40 ҷойи нави корӣ сохта ба истифода дода шуд [183].

Дар ноҳияи Темурмалик дар соли 2021 дар деҳаи Кангурт Корхонаи истеҳсолии “Пойафзоли Кангурт” аз ҷониби Чамбияти дорои масъулияти маҳдуди “Чарм” бо мақсади татбиқи ҳадафи чоруми стратегӣ - саноатикунони босуръати кишвар бо таъмини 40 ҷойи нави корӣ барои занон, мавриди истифода қарор гирифт [192].

Дар маркази ноҳияи Восеъ ҳанӯз дар соли 2013 аз ҷониби соҳибкори маҳаллӣ маркази тиҷорат ва хизматрасонии Султони Кабир мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифта буд, ки он аз бинои сеошёнаи маркази тиҷорату хизматрасонӣ, бо беш аз 4,5 ҳазор нафар бо кори доимӣ бунёд ёфтааст [184]. Соли 2020 дар деҳаи Ибрати деҳоти Тугараки ноҳия корхонаи истеҳсоли хокаи чомашӯӣ бо таъмини 90 ҷойи нави корӣ мавриди истифода қарор гирифт. Корхонаи нав дар заминаи Чамбияти саҳҳомии кушодаи “Ҳоча-Муъмин”-и ноҳияи Восеъ аз рӯи тамғаи

“София” маҳсулот истеҳсол намуда, дар 3 шакли бандубаст онро ба бозор мебарорад [173].

Дар ҷамоати Ғайрати ноҳияи Фархор ханӯз соли 2013 сохтмони як корхонаи ресандагӣ бо харчи 40 миллион сомонӣ маблағҳои Тоҷиксодиротбанк аз ҷониби ширкати ватании Адолат анҷом гирифт. Корхона дорои иқтисоди коркарди 4 ҳазор тонна нахи пахта дар як сол буда, дар он 300 нафар бо кори доимӣ таъмин гардиданд [197].

Соли 2021 дар маркази ноҳияи Балҷувон аз ҷониби соҳибкори ватанӣ тарабхонаи «Сайди Хосор» бо имконоти муосири хизматрасонӣ ва истифода аз санъати хоси меъморӣ милли бунёд гардида, мавриди истифода қарор дорад [191].

Ҳамин тариқ, метавон шумораи зиёди корхонаҳо ва коргоҳҳои саноатиро аз тамоми ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб далел овард, ки самти истеҳсолии онҳо ба соҳаҳои гуногуни иқтисоди кишвар бахшида шудаанд ва бевосита аз ҷониби соҳибкорон сохта ба истифода қарор дода шудаанд.

Масъалаи дигар, ки бо асоси ҷанбаҳои рушди иқтисодӣ кишвар алоқаманд мебошад, ин масъалаи раванҷ ва инкишофи соҳаи сайёҳӣ-туризм маҳсуб меёбад, ки солҳои охир бо дастгирии Ҳукумати Тоҷикистон аҳамияти махсусро соҳиб гардида, яке аз самтҳои афзалиятнок маҳсуб меёбад. Минтақаи Кӯлоб ба ҷиҳати табиат гӯшаи зебоманзар буда, 8,4 % майдони Тоҷикистон ва 48,7 % масоҳати вилояти Хатлонро ташкил медиҳад. Дорои хусусиятҳои ба худ хоси табиӣ ва рекреатсионӣ мебошад. Дар ин ҷо қаторкӯҳҳои Ҳазрати Шох, Вахш, намаккӯҳҳои Ҳочамӯмин, Ҳоча Сартез, кӯҳҳои Қаратов, Сарсарак, Чилонтоғ доман паҳн намудаанд. Қаторкӯҳ ва кӯҳҳоро аз ҳамдигар водихои байникӯҳӣ - Кӯлоб, Данғара, Муъминобод, Чубек ва Фархор ҷудо намудаанд ва 87%-и ҳудуди минтақаро қуҳҳо, 13% -и онро водихо ташкил медиҳанд [73, с. 4-15]. Минтақа дорои мавзӯҳои зиёди табиӣ

мебошад, ки диққати ҳар як сайёҳи хориҷӣ ва дохилиро ба худ ҷалб менамояд. Дар баробари дигар намудҳои туризм рушди туризми экологӣ дар ин минтақа ба назар мерасад. Аз ҷумла, дар ноҳияҳои баландкӯҳи Муъминобод, Ховалинг, Балчувон, Шамсиддин Шохин, ки дорони мавзеҳои зиёди тағйирнаёфта ё дастнахурда мебошанд, метавонад дар ояндаҳои наздик туризми экологӣ боз ҳам рушд ёбад, зеро имконияти зиёди рушди соҳа бараъло мушоҳида мешавад [136, с. 59].

Ҳукумати Тоҷикистон солҳои 2019-2021–умро «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намуд. Дар ин радиф нахуст ба масъалаҳои инкишоф ва рушди ҳамаҷонибаи деҳот аҳамияти хоса зоҳир мегардад, зеро бештар аз 70% минтақаи Кӯлоб ба деҳот мансуб буда, бо амалӣ гардидани он ҳама барномаҳои рушди иқтисодӣ – иҷтимоии ноҳияҳо ва васеъ намудан ва дастгирии ҳамаҷонибаи имкониятҳои соҳаи соҳибкорӣ, рушди кишоварзӣ, инчунин амалӣ гардидани лоиҳаҳои беҳдошти замин ва дигар масъалаҳои соҳаи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии дар деҳот, ки имрӯзҳо вусъати тоза касб менамоянд, имкониятҳои воқеӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли деҳот баланд гардида, маданият ва фарҳанги деҳот рушд ва тақомул менамояд. Илова ба он, бо бунёди заминаҳои зерсохтории соҳа ба мисли: меҳмонхонаҳо, ошхонаю тарабхона, мағоза ва дигар иншоотҳои маишӣ рушди соҳаи сайёҳӣ бештар мегардад. Дар ниҳояти кор барои рушди ҳунарҳои мардумӣ ва дастгирии ҳамаҷонибаи ҳунармандони касбӣ ва муаррифӣ намудани мероси аҷдодиамон шароитҳои воқеӣ пайдо мегардад.

Боиси қайд аст, ки қариб ҳамаи шаҳр ва ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб бо дорони имкониятҳои нодири бахши саёҳии худ дар мисоли осори бойи табиӣ, олами наботот, табиати дилфиреб, обҳои мусафо ва табобатӣ, намунаи ёдгориҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва динӣ метавонад диққати сайёҳони дохилӣ ва хориҷиро ба худ ҷалб намояд. Дар ин радиф метавон ноҳияи Темурмаликро бо табиати дилфиреб ва обҳои

шифобахшаш барои сайёҳи геологӣ муносиб арзёбӣ намуд. Шаҳри Кӯлоб ва ноҳияҳои Данғараю Восеъ, Фархор ва Мир Сайид Алии Ҳамадониро бо намунаи ёдгориҳои таърихӣ ва мавзеҳои дилфиребашон барои сайёҳии фарҳангию таърихӣ ва динӣ муносиб шуморид. Ноҳияҳои кӯҳии Балҷувон, Ховалинг, Муъминобод, Шамсиддин Шохинро бо намунаи бойи мавзеи табиашон барои сайёҳии кӯҳию таърихӣ ва динӣ хеле ҷолиб мебошанд.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса бардошт:

- дар марҳалаи аввали давраи соҳибистиқлолӣ вазъи иқтисодии минтақаи Кӯлоб бар асари як қатор сабабҳо ва омилҳо аз минтақаҳои дигари кишвар ақиб мемонд. Новобаста, аз он Ҳукумати Тоҷикистон ба мақсади татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва мутобиқ сохтани иқтисодиёти мамлакат ба шароити иқтисоди бозорӣ, ба дигаргунсозии иқтисодӣ оғоз менамояд;

- барқарорсозӣ ва амалигардонии ислоҳоти соҳа имконият фароҳам овард раванди ақибмонӣ ва пастравии саноат дар минтақа боздошта шавад ва шароит барои рушди соҳаи саноат таъмин гардад. Ҳамин боис гардид, ки соли 2020 истеҳсоли асосии маҳсулоти саноатӣ дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб аз ҷумла, нахи пахта – 14056,4 тонна, хишти бинокорӣ – 5,1 млн дона, гӯшт навъи 1- ум – 1765,2 тонна, ҳасиб – 84,2 тонна, маҳсулоти ширӣ – 690,2 тонна, рағани растанӣ – 0,7 ҳазор тонна, орд – 15,7 ҳазор тонна, нон ва маҳсулоти нонӣ – 7,3 ҳазор тонна, намак – 1676 тонна, истеҳсоли нафт – 1858 тоннаро ташкил дод;

- соҳибкорӣ дар баробари саноат вусъати тоза касб менамояд, ки бевосита барои рушд ва инкишофи дигар соҳаҳои истеҳсолӣ мусоидат менамояд. Минтақа дорой шароити мусоид, табиати зебою дилкаш ва таърихи қадим мебошад, ки таваҷҷуҳи сайёҳони дохилӣ ва хориҷиро ба худ ҷалб менамояд. Ҳунарҳои мардумии ин минтақа бой ва рангин буда, метавонад барои рузгор ва беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли таъсири амиқ расонад.

2.3. Тағйирот дар ҳаёти аграрӣ-деҳқонӣ

Масъалаи аграрӣ ба чихати моҳият ҳамеша дар қатори вазифаҳои муҳимми иҷтимоӣ-иқтисодии инкишофи давлат ва ҷомеа ҷойгоҳи хоссаро ишғол менамояд. Ин масъала дар асарҳои илмии назарчиёни барҷастаи классик, олимони соҳа, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва барномаҳои ҳукумат, ки бевосита ба мақсади ташаккул ва инкишофи соҳаи кишоварзӣ бахшида шудаанд, мавриди назар ва таҳлили илмӣ қарор гирифтааст. Дар замони худ яке аз бунёдгузори таълимоти марксистӣ – ленинӣ - В.И. Ленин дар асари илмии хеш «Масъалаи аграрӣ дар Россия дар охири асри XIX» (1908) «хусусиятҳои хоси ҷаҳолияти шаклҳои истеҳсолоти аграриро дар низоми сохти шуравӣ» муайян намуда буд [89, с. 412]. Ин масъала, ҳамзамон дар асарҳо, суҳанрониҳо ва Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавриди назар қарор гирифтааст. Бесабаб нест, ки Пешвои миллат «соҳаи кишоварзиро манбаи асосии истеҳсоли маҳсулоти озуқа ва ашёи хоми саноатӣ ҳисобида, таъмини истиқлолияти озуқаворӣ кишвар ва беҳдошти вазъи иқтисодии мардуми мамлакатро ба рушди мунтазами ин соҳа», вобаста донистааст. Таҷрибаи назариявӣ ва амалии масъалаи аграрии замони шуравӣ таърихи беш аз 70-сола дошт ва истифодаи пурраю ҳатмии он дар шароити гузариш ба муносибатҳои нави иқтисоди бозорӣ самарани неке намебахшид.

Дигаргунсозҳои иқтисоди бозории бахши аграрии солҳои 90-уми асри XX дар Тоҷикистон як навъ омили ҳатмӣ ва зарурии шикасти усули фармонфармоии замони шуравӣ буда, ҳамчун воситаи самараноки бахши кишоварзӣ барои бунёд ва бароҳмонии усули босамари инкишофи хоҷагии қишлоқ дар марҳалаи гузариш мусоидат менамуд. Марҳалаи аввали давраи соҳибистиклолӣ бо душвориҳои зиёде рӯ ба рӯ гардид, ки то давраи соли 1997 – ба имзо расидани Созишномаи сулҳ ва ризоияти миллӣ идома ёфт. Тибқи маълумоти омӯрӣ дар давраи ҷанги

шаҳрвандӣ дар мамлакат зиёда аз 1393 деҳа хароб гардида, 21 483 гектар заминҳо корношоям гардиданд, ки дар онҳо имкони ташкил намудани зиёда аз 1 ҳазор хоҷагиҳои деҳқонӣ мавҷуд буд [116, с. 70-72; 80, с. 516].

Бояд ишора кард, ки барои ба шароити нави иқтисоди бозорӣ мутобиқ сохтани бахши аграрӣ дар кишвар қабул ва амалигардонии як қатор қонунҳо, ба мисли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти замин», аз 5 марти 1992 ва Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 декабри соли 1996 ҳамачониба мусоидат намуд [2]. Ин қонунҳо заминро ҳамчун объект, воситаи муҳимми истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ эълон доштанд. Тибқи муқаррароти ин қонунҳо замин ҳамчун моликияти давлатӣ дар ҳар намуд барои истифода ба аҳоли дода мешавад ва ҳифзу нигоҳдошти он вазифаи муҳимми давлат ва аҳли ҷомеа мебошад.

Мушкилоти давраи ҷанги шаҳрвандӣ, ки бар асари он заминҳои зиёде дар минтақаҳои ҷангзадаи вилояти Хатлон аз истифода дур монданд, боиси кам гардидани маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва дар ин замина паст гардидани сатҳи зиндагии аҳоли мегардад. Наздик 70% аҳолии Тоҷикистон дар деҳот зиндагӣ мекард ва ҳаёти онҳо ба замин пайваست буд. Бо дарки амиқи масъала бо мақсади дар истифода қарор додани замин ва дар ин замина беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот яке аз иқдомҳои ҷиддӣ ва зарурии Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон - таъсиси «Заминҳои Президентӣ» амалӣ гардид. Вобаста ба ин, октябри соли 1995 фармони якуми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон "Дар бораи ҷудо кардани 50 ҳазор гектар замин барои хоҷагии ёрирасони шахсии шаҳрвандон" ба тасвиб расид, ки мутобиқи он 577 ҳазор нафар аҳолии деҳоти кишвар соҳиби қитъаи замини ёрирасон гардиданд. Тибқи ин тадбир дар вилояти Хатлон 32 ҳазор га замин барои истифода ба аҳолии деҳот дода шуд [2]. Баъдтар, моҳи июни соли 1996 Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи азнавташкилдиҳии корхонаҳои кишоварзӣ» ба имзо расид,

ки он пешбинӣ мекард ҳамаи колхозҳо ва совхозҳои зараровар барҳам дода шаванд ва дар заминаи онҳо хоҷагиҳои инфиродӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ таъсис дода шаванд [10, с. 28]. Ҳамзамон бо назардошти зарурати таъмини аҳоли бо озукаворӣ ва ташвиқи деҳқонон ба фаъолияти соҳибкорӣ, фармони Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи ҷудо кардани 25 ҳазор гектар замин барои хоҷагии ёрирасони шахсии шаҳрвандон» 1 декабри соли 1997 ба имзо расид, ки баъди чанде татбиқи амалии худро мувофиқ бо қоидаҳо ва тартиботи муқарраршуда пайдо намуд [80, с. 517].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар иртибот ба ин тадбирҳо, дар Паёми солона ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2005 иброз намуда буд, ки «бо вучуди камзаминии кишвар дар ин марҳила тақсим намудани 75 ҳазор гектар замин ба мардум аз ҷумлаи тадбирҳои тақдирсозе буд, ки аҳолиро аз хатари гуруснагӣ раҳой бахшид» [203].

Қабул ва тасвиби ин ҳама заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқии ифодакунандаи масъалаи аграрӣ боиси он гардид, ки дар минтақа минбаъд имкониятҳо барои рушди соҳаи кишоварзӣ ва ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ ба вучуд ояд.

Масъалаи бахши аграриро дар давраи соҳибистиклолӣ мавриди омӯзиш қарор дода, мо онро ба се марҳала ҷудо менамоем, ки ҳар кадоме аз онҳо ба худ хусусияти хос дошта, давраи мушаххаси таърихро дар бар мегиранд.

1. Марҳалаи ақибмонӣ ва таназзули соҳаи кишоварзӣ (солҳои 1991 – 1997).

2. Марҳалаи нигоҳдошти ақибмонӣ ва амалӣ намудани ислохотҳои нахустини соҳаи кишоварзӣ (солҳои 1997 – 2010).

3. Марҳалаи ташаккул ва рушди соҳаи кишоварзӣ (аз соли 2011 то соли 2021).

Марҳалаи ақибмонӣ ва таназзули соҳаи кишоварзӣ ба давраи

аввали соҳибистиклолии кишвар рост меояд. Ин даврае буд, ки вазъи соҳаи аграрӣ дар минтақаи Кӯлоб ба мисли соҳаи саноат бо мушкилоти зиёде рӯ ба рӯ мегардад. Шумораи аҳолии минтақа дар соли 1991 ба 718 ҳазор нафар мерасид. Дар ин вазъият, аз як ҷониб, шакли хоҷагидорӣ шуравӣ нақш ва мақоми собиқи худро аз даст меод ва, аз ҷониби дигар, тарзи нави хоҷагидорӣ ҳамчун падидаи нав дар муносибатҳои истеҳсолӣ, махсусан дар соҳаи кишоварзӣ зуҳур мекард. Дурнамо ва пешомадҳои истеҳсолӣ ба он далелат менамуд, ки тарзи нави хоҷагидорӣ мавқеи мустаҳкам пайдо намояд. Бо ин мақсад Ҳукумати ҶШС Тоҷикистон ханӯз дар замони шуравӣ, як қатор тадбирҳоро баҳри ба низоми иқтисоди бозорӣ ва тарзи нави хоҷагидорӣ гузаштан роҳандозӣ намуда буд. Ба мисли қабули Қонун «Дар бораи ғайридавлатӣ ва хусусигардонии моликияти давлатӣ», аз 21 феввали соли 1991 ва Қонун «Дар бораи ислоҳоти замин», аз 5 март соли 1992, ки бевосита заминаҳои ҳуқуқии ин равандро таъмин менамуданд.

Мушкилоти ин раванд боз ба он вобаста буд, ки дар радифи амалӣ гардидани муносибатҳои нав дар баҳши аграрӣ қисми асосии истеҳсолот ҳамонро дар шакли сохтори колхозию совхозии замони шуравӣ мавҷуд буданд. Баъди аз байн рафтани ҳама муносибатҳои байниҷағҳари хоҷағҳи ва идоракунии собиқи нақшавӣ, хоҷағҳи амалкунандаи шакли шуравӣ, ки ҳаҷман ба миқдори замин ва дороии техникӣ бартарӣ доштанд, аз уҳдаи иҷрои вазифаҳои соҳавии хоҷағҳишон баромада наметавонишанд. Ҳамзамон дар он шароити душвори вазъи иҷтимоӣ, умедвории аъзои ин хоҷағҳи бар асоси талаботи истеъмолӣ онҳи қарор мегирифт, ки аксари ин хоҷағҳи қудрати таъмини онҳи надоштанд. Ин боиси он мегардид, ки дар дохили хоҷағҳи як навъ руҳияи парокандагии аъзои хоҷағҳи боло мегирифт. Илова ба он, имконияти молиявии ин хоҷағҳи дар сатҳи қарор мегирифт, ки иқтидормандии собиқи худро нигоҳ дошта наметавонишанд. Ҳолатҳи, низ вобаста ба вазъи ногувори сиёсӣ ва оқибати ҷанги шаҳравандӣ ба назар мерасид, ки молу амволи ин хоҷағҳи гурӯҳҳои силоҳбадаст

талаву тороч менамуданд. Қисме аз хоҷагидорони номдор ва кордони соҳаи кишоварзӣ, ки бо маҳорат ва таҷрибаи хеш шуҳратманд буданд, аз тариқи зурӣ барканор мегардиданд. Ин ҳама омилҳое буданд, ки барои нигоҳдошт ва побарҷоии хоҷагиҳои замони шуравӣ монеаҳои ҷиддӣ эҷод менамуданд. Аз ҷониби дигар бошад, дар ин марҳала гузариш ба муносибатҳои нави иқтисодӣ, ташкили шаклу усулҳои нави хоҷагидорӣ, ғайридавлатӣ гардонидани моликият ва такмили механизмҳои бозорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, ба мисли соҳаи саноат, бо душвориҳо даст меод. Дар ин замина, раванди нави муносибатҳои истеҳсолӣ дар бахши аграрӣ, ки тақозои замон буд, новобаста аз ташкили асосҳои ҳуқуқии худ дар марҳалаи аввали давраи соҳибистиклолӣ (то давраи соли 1997) ба оҳистагӣ қомат рост мекард.

Мутобиқи нишондодҳои оморӣ дар соли 1991 майдони кишти зироатҳо дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ дар вилояти Хатлон 401617 га, ва дар минтақаи Кӯлоб бошад, ба 167800 га мерасид, ки бештар аз 40% заминҳои вилоятро дар бар мегирифт. Мутаносибан ин заминҳо дар шаҳри Кӯлоб - 11874 га, н. Муъминобод – 13429 га, н. Восеъ – 26831 га, н. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ – 18510 га, н. Фархор – 29613 га, н. Темурмалик – 14709 га, н. Данғара – 27291 га, н. Ховалинг – 13088 га, н. Ш. Шоҳин – 12455 га – ро ташкил меод [98, с. 209-210]. Аз ин шумораи заминҳои минтақа майдони кишти ғалладонагӣ (бо чуворимакка) - 60377 га, кишти пахта – 44712 га, кишти картошка - 1446 га, сабзавот – 3899 га, боғҳо – 4956 га – ро ташкил меод.

Бояд қайд намуд, ки 50% заминҳои кишти зироатҳо ба кишти ғалладона ва зиёда аз 30% заминҳо дар ин давра ба парвариши пахта равона гардида буд. Боқӣ заминҳо ба парвариши маҳсулоти дигари зироатӣ нигаронӣ шуда буд. Пахта ба сифати маҳсулоти содиротӣ моликияти давлатӣ маҳсуб меёфт ва дар шакли нахи истеҳсолӣ ва дар шакли коркарди аввал тибқи шартномаҳои байнидавлатӣ ба корхонаҳои истеҳсолии Федератсияи Россия ва дигар ҷумҳуриҳои пасошуравӣ

фурӯхта мешуд. Маълум буд, ки истехсоли ғалладона ба чиҳати ҳаҷм наздики 40% талаботи аҳолиро таъмин карда метавонист. Боқӣ маҳсулоти ғалладона (орду гандум) тариқи ворид аз дигар ҷумҳуриҳо, махсус аз Ҷумҳурии Қазоқистон харидорӣ карда мешуд. Пош хурдани Иттиҳоди шуравӣ ба маҷмуи муносибатҳои байниҷумҳурии ҷумҳуриҳо таъсири манфӣ расонид. Ҳама шартномаҳои собиқ, ки тариқи низоми ягона идора мегардид, аз ҳам ҷаида гардиданд. Шартномаҳои нави байниҷумҳурии ҷумҳуриҳо аз нав баста мешуд ва он бо душворӣ даст меод. Илова ба он, авҷи нооромии сиёсии кишвар ва сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар соли 1992 боиси қатъи ҳама намуди муносибатҳои тижоратӣ мегардад, ки таъсири ногувори хешро махсус дар баҳши харидории орду гандум нишон меод. Мушкилоти норасоии маводи хӯрокаи махсусан орду гандум дар минтақаи Кӯлоб дар давраи ибтидои ҷанги шаҳрвандӣ агар ба азми хиёнаткоронаи қувваҳои муҳолифини давлат ва дар муҳосираи иқтисодӣ нигоҳ доштани минтақа вобаста бошад, аз ҷониби дигар ба он вобастагӣ дошт, ки ин маҳсулот бо сабаби даргириҳои Тоҷикистон дар ҳаҷми ниҳоят кам аз ҷониби давлат харидорӣ мегардид [17, с. 31].

Дар минтақа эҳсос мегардид, ки танҳо ягона роҳи таъмини аҳоли бо маводи ғалладона зиёд намудани кишти ин маҳсулот мебошад. Бо дарназардошти он дар солҳои минбаъда тавачҷуҳи кишоварзони ҷумҳурӣ, тибқи роҳнамоии бевоситаи Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон ба он равона мегардад, ки майдони кишти ғалладона дар ҳама минтақаҳои Тоҷикистон зиёд карда шавад. Ин дастурот дар минтақаи Кӯлоб бештар ҷонибдорони худро пайдо намуда буд.

Масъалаи ҳаёти аграриро дар минтақаи Кӯлоб баррасӣ намуда, мо ба маҷмуи зиёди мушкилоти дигари ҳаёти иҷтимоии аҳолии ин минтақа рӯ ба рӯ мегардем, ки бевосита ба ҳодисаҳои давраи аввали соҳибистиклолӣ ва оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ саҳт алоқаманд мебошанд. Метавон ин ҷо боз ҳаводиси дар муҳосираи иқтисодӣ мондани минтақа ва мушкилоти норасоии маводи хӯрокаи хуруҷи

бемориҳои сироятӣ ва ба ҳалокат расидани қисме аз аҳолии ноҳияи Фархор ва дигар далелҳоро ёдовар гардид, ки дар соли 1992 руҳ дода буданд. Аҳолии шаҳру деҳоти минтақа, махсусан дар ноҳияҳо, новобаста аз касбу қорашон бо дарки амиқи масъалаи таъмини озуқаворӣ оғоз аз тирамоҳи солҳои 1992 то давраи соли 2000-ум ва баъд аз он ҳам дар кӯҳистон бо азми қавӣ рӯ ба кишоварзӣ ба парвариши ғалладона оварда буданд. Қорҳои саҳроӣ, шудгор ва дигар масъалаҳои хоҷагидорӣ, асосан дастӣ ва бо тариқи техникую бо истифода аз ҳайвоноти қорӣ анҷом мегирифт. Он меҳнати вазнинеро мемонд, ки аз роҳи зарурат ва маҷбурӣ аҳолиро бо мақсади таъмини рӯзгор ба қори кишоварзӣ пайванд менамуд. Кишоварзӣ ҳам ягона воситае ба шумор мерафт, ки дар он рӯзҳои душвор дар деҳот аҳолиро аз гуруснагӣ ва қатъӣ раҳо мебахшид. Баъди андаке ба эътидол омадани вазъи сиёсии мамлакат шароит барои беҳтар гардидани дараҷаи зиндагии аҳоли ба вуҷуд омад. Қисме аз аҳоли, ки имконияти ба қори дигар машғул гардиданро пайдо намуданд, аз қори деҳқонӣ дур гардиданд. Барои худ касбу қори муносиб пайдо намуда, ҳамзамон ба муҳочирати меҳнатӣ равона мегардиданд. Ва ё аҳолии шаҳрҳо афзун гардида, аз ҳаёти деҳот дур мешуданд. Акнун машғулияти соҳаи кишоварзӣ барои аҳолии алоҳида як навъ воситаи муҳимми таъмини ҳаёт, шуғл, касбият ва сармоҷи зиндагӣ мегардад, ки тибқи малака ва маҳорати азбарнамудаи деҳқон ва инчунин имконот ва шароите, ки давлат ба онҳо таъмин намудааст, мақоми касбиро соҳиб мегардад. Барои равнақи қори соҳаи кишоварзӣ, ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ ва таъмини бозори истеъмолӣ ба маҳсулоти ниёзи аҳоли саҳми хешро мегузошанд.

Бо мақсади таъмини аҳоли бо маводи озуқа соли 1997 майдони қишти зироатҳо (дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ) дар минтақаи Кӯлоб ба 179875 гектар рафта мерасад. Аз ин миқдор майдони қишти зироатҳо дар ноҳияи Кӯлоб ба 12020 га, ноҳияи Муъминобод – 12193 га, ноҳияи Восеъ – 25974 га, ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ – 18510 га, ноҳияи

Фархор – 28356 га, ноҳияи Темурмалик – 14902 га, ноҳияи Данғара – 31378 га, ноҳияи Ховалинг – 10225 га, ноҳияи Ш. Шоҳин – 13504 га мерасид [102, с. 209-210]. Аз ин миқдор замини минтақа 126056 гектар замин барои кишти ғалладона равона мегардад, ки нисбати соли 1991 қариб ду баробар зиёд буд [98, с. 211-212]. Майдони кишти пахта бошад, пайваста кам мегардид ва дар соли 1997 ба 34828 гектар мерасад, ки нисбати соли 1991 қариб 10 ҳазор гектар кам буд.

Масъалаи дигари бахши аграрӣ дар марҳалаи аввал ин истеҳсоли маҳсулоти асосии соҳаи кишоварзӣ дар минтақа ба шумор мерафт. Мутобиқи ҳисоботи оморӣ дар соли 1991, истеҳсоли ғалладона (бо чуворимакка) - 74895 тонна, истеҳсоли пахта – 110896 тонна, картошка – 4592 тонна, мевачот – 3623 тоннаро ташкил меод. Ин рақамҳо дар соли 1997 аз ҷумла ғалладона (бо чуворимакка) ба 142750 тонна, истеҳсоли пахта – 53109 тонна, картошка – 9210 тонна, мевачот – 11431 тонна мерасад [102, с. 230-240]. Нишондодҳои мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки дар давраи солҳои 1991 -1997 новобаста аз мушкилот, бахши кишоварзии минтақа ба масъалаи истеҳсоли маводи озукаворӣ дар ҳама шаклҳои хоҷагидорӣ диққати ҷиддӣ зоҳир менамуд, ки дар натиҷа нисбати соли 1991, истеҳсоли ғалладона - 67855 тонна, картошка - 4618 тонна, мевачот – 7808 тонна афзун мегардад. Дар ин радиф истеҳсоли пахта нисбати соли 1991 ба ҷиҳати миқдор вобаста ба пастравии нархи фурӯши он 57787 тонна кам мегардад.

Масъалаи чорводорӣ низ дар минтақа дар ибтидои марҳалаи аввал нигароникунанда набуд. Зеро дар ҳама хоҷагиҳои собиқи шуравӣ ба ин масъала диққати махсус дода мешуд. Нишондиҳандаҳои оморӣ собит менамоянд, ки дар минтақаи Кӯлоб соли 1991 саршумори чорвои калони шохдор ба 266564 сар, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти гушт (дар вазни зинда) ба 18986 тонна, истеҳсоли шир ба 57680 тонна мерасид [98, с. 268-271]. Соли 1997 саршумори чорвои калони шохдор ба 190574 сар, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти гушт (дар вазни зинда) ба 29528 тонна, истеҳсоли шир ба 19647 тонна мерасид. Ин нишондиҳандаҳо аз он шаҳодат меод,

ки бахши чорводорӣ дар ҳолати паст қарор мегирифт.

Парандапарварӣ низ дар минтақа падидаи нав мебошад. Соли 1991 саршумори парранда ба 390433 сар мерасид. Ин шумора дар соли 1997 ба 96500 сар мерасад, ки нисбати солҳои қаблӣ хеле кам буд [102, с. 266-267]. Ҳарчанд ин нишондодҳо барои таъмини пурраи аҳоли ба маводи озуқаворӣ басанда набуд, вале дар он давра, ки шумораи аҳолии минтақа 779, 7 ҳазор нафарро ташкил меод, барои таъмини ниҳии аҳоли мусоидат мекард. Ҳукумати ҷумҳур бо мақсади таъмини масъалаи озуқаворӣ дар охири марҳалаи аввал ба соҳаи кишоварзӣ аҳамияти хоса равона мекард. Тадбирҳои назаррас ҷиҳати гузариш ба муносибатҳои нави иқтисодӣ, ташкили шаклу усулҳои нави хоҷагидорӣ, ғайридавлатӣ гардонидани моликият ва такмили механизмҳои бозорӣ дар соҳаи кишоварзӣ роҳандозӣ мегардид. Бо ин мақсад ҷиҳати дастгирии соҳа тавассути барномаҳои гуногун як қатор лоиҳаҳо ро маблағгузорӣ мекард. Ҳамин боис гардид, ки аз соли 1996 инҷониб афзоиши мунтазами истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар мамлакат таъмин мегардад.

Марҳалаи нигоҳдошти ақибмонӣ ва амалӣ намудани ислоҳоти нахустин соҳаи кишоварзӣ, ки давраи солҳои 1997-2010-умро дар бар мегирад, ба ҷиҳати моҳият барои ҳалли бисёр масъалаҳои таъмини аҳоли ба маводи озуқа ва кам намудани сатҳи камбизоатии аҳоли мусоидат намуд. Дар ин радиф Ҳукумати Тоҷикистон масъалаи таъмини амнияти озуқавориро ба сифати ҳадафи аввали стратегияи давлат қарор дод.

Ҳукумати Тоҷикистон дар марҳалаи дуюм бо дарназардошти баланд рафтани нархҳои ҷаҳонии маводи ғизоӣ, бахусус орду гандум ва бо мақсади таъмини аҳоли бо маводи озуқаворӣ ҳалли бисёр масъалаҳои рушди соҳа зарур медонист, ки бевосита барои нигоҳдошти ақибмонии соҳа ва татбиқи амалии ислоҳоти рушди соҳа мусоидат менамоянд. Дар баробари ин самаранок истифода бурдани ҳар ваҷаб замин, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти соҳа, кам намудани маводи ғизоии

воридотӣ, беҳтар намудани ҳолати истифодаи замин, қабул ва амалӣ намудани лоиҳаҳои инвестиционӣ бо мақсади ба эътидол овардани вазъи заминҳои обёришаванда ва барқарорсозии иншооти ирригатсионӣ, хариди тухмии зироатҳои кишоварзӣ, мубориза бар зидди ҳашароти зараррасон, ҷудо намудани қарзи имтиёзнок бо мақсади рушди хоҷагиҳои пахтакор, дастгирии соҳаи кишоварзӣ аз роҳи қарздиҳии хурд, рушди растанипарварӣ ва боғу тоқдорӣ, чорводорӣ ва паррандапарварӣ, зиёд намудани ҳуроки чорво, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва маданияти заминдорӣ, муҳим арзёбӣ мегарданд.

Бахши аграрии минтақа, бо дарназардошти иҷрои вазифаҳои худ тадбирҳои ҷиддиеро роҳандозӣ намуд. Ҳамин буд, ки соли 2001 ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақаи Кӯлоб 2558007 ҳазор сомони ро ташкил медод. Истеҳсоли маҳсулоти асосии соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла ғалладона (бо ҷуворимаққа) ба 97215 тонна, истеҳсоли пахта – 60181 тонна, картошка – 17678 тонна, мевачот – 21093 тоннаро ташкил медод [98, с. 230-240]. Ин рақамҳо дар нисбати соли 1997 натиҷабахш буданд ва аз он оғаҳӣ медод, ки дар кишвар имкониятҳои пурра барои нигоҳдошти ақибмонии соҳаи кишоварзӣ ва амалӣ намудани нахустин ислохотҳои иқтисодӣ ба вуҷуд омадааст.

Масъалаи рушди соҳаи боғпарварӣ дар ноҳияҳои кӯҳистони минтақа бо дастгирии як қатор барнома ва лоиҳаҳо вусъати тоза касб менамояд. Аз ҷумла, дар таҷрибаи истеҳсоли бахши кишоварзии ноҳияи Шамсиддин Шоҳин дар соли 2002 1915 гектар замин боғу тоқзори нав сохта шуд. Аз ҳисоби хоҷагиҳои ноҳия 2 ҳазору 30 тонна мева ба даст оварда шуд, ки аз ин ҳисоб 220 тоннаи онро ангур ташкил медод. Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ба 11 миллиону 256 ҳазор сомонӣ расонида шуд [218]. Масъалаи чорводорӣ низ дар ноҳия бо душвориҳо даст медод. Имконияти хоҷагидорӣ собиқ наметавонист ба талаботи замони нав ҷавобгӯ бошад ва он дастгирии давлатиро нигарон буд [245].

Моҳи августи соли 2005 сафари кори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба шаҳр ва ноҳияҳои минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар арафаи чашни 2700 - солагии шаҳри бостонии Кӯлоб сурат гирифта буд. Дар баробари огаҳӣ ёфтани аз иншооти чашнӣ ба фаъолияти кори саҳроии кишоварзони минтақа шинос гардида, деҳқонони минтақаро вазифадор намуд, барои бартараф кардани камбуду норасоии ҷойдошта ва таъмини иҷрои нишондоди барномаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои давлатӣ оид ба истеҳсоли пахта, ғалладона, меваю сабзавот ва дигар маҳсулоти кишоварзӣ ва ҷорводорӣ, таъмини фаъолияти мунтазами корхонаҳои саноатӣ, коркарду консерваторӣ, истифодаи самараноки замин, баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо, зиёд намудани миқдори техникаи зарурии кишоварзӣ ва ҷорӣ намудани дастовардҳои илму техника дар соҳаи кишоварзӣ, инчунин ободониву кабудизоркунии маҳаллаҳо тадбирҳои зарурӣ андешанд [237].

Бояд ин нуқтаро ёдрас гардид, ки дар таҷрибаи фаъолияти бахши аграрӣ ақибмонии соҳа, пеш аз ҳама, ба пешниҳод ва баррасии сиёсати давлатӣ дар соҳаи мазкур вобастагии амиқ дорад. Ҳудуди минтақаи Кӯлоб ба ду қисмат, яке заминҳои бахши аграрии системаи заминҳои водиҳо ва заминҳои кӯҳӣ ҷудо мешавад, ки бо хусусиятҳои хоси худ аз якдигар фарқ мекунанд [149, с. 219].

Яке аз омилҳои таъсирпазири рушди соҳа, махсусан дар ноҳияҳои кӯҳии минтақа, аз ҷумла ноҳияҳои Муъминобод, Балҷувон, Ховалинг, Шамсиддин Шохин, Темурмалик, Фархор ва Кӯлоб ин роҳандозӣ ва амалӣ намудани лоиҳаҳои «Идоракунии экологии замин ва беҳдошти воситаҳои зиндагӣ дар деҳот» ва лоиҳаи «Бақайдгирӣ ва системаи кадастри замин баҳри тараққиёти устувори соҳаи кишоварзӣ» ва дигар барномаҳои мушахаси давлатӣ барои давраи солҳои 2001-2005, минбаъд давраи солҳои 2006-2012 ва 2013-2018 ба шумор меравад, ки бо маблағгузориҳои Бонки ҷаҳонӣ баҳри рушди истеҳсолоти соҳа мусоидат намуд. Амалӣ намудани лоиҳаи дигар барои обёрӣ кардани заминҳо аз

ҷониби шарикони рушд дар ноҳияи Данғара дар давраи солҳои 2008-2013 ва то соли 2017 барои таъмини ҷойҳои нави корӣ ва беҳтар гардидани зиндагии аҳоли имконият фароҳам овард, ки дар натиҷаи татбиқи он 1750 гектар заминҳои ноҳия обёрӣ гардиданд. Дар ин заминҳо кишти пахта - 725 гектар, ғаладона – 438 гектар, сабзавот – 105 гектар ва боғпарварӣ – 487 гектар ба роҳ монда шуд.

Ҳоҷагиҳои калони истеҳсоли ҳамоно дар минтақа дар самти кишоварзӣ фаъолият доштанд. Муваффақияти истеҳсолии ҳоҷагии Мир Сайид Али Ҳамадонии ноҳияи Кӯлоб, на танҳо барои минтақа ва вилоят, балки барои ҷумҳурӣ намунаи беҳтарини фидокорию мемонд. Меҳнаткашони ҳоҷагӣ дар солҳои 2004 - 2005 дар натиҷаи дуруст ба роҳ мондани интизоми меҳнат ва сари вақт гузаронидани корҳои агротехникии зироатҳо ва зооветинарии чорво ба нишондиҳандаи хуби истеҳсоли ноил гардиданд. Ҳамин буд, ки ҳоҷагӣ дар соли 2004, дар майдони 1600 гектар замин пахта парвариш намуда, бештар аз 4500 тонна пахта истеҳсол намуд. Ҳосилнокии пахта аз ҳар гектар 28 сентнерро ташкил меод, ки ин дар миқёси ҷумҳурӣ натиҷаи беҳтарин ба ҳисоб мерафт. Дар ҳоҷагӣ соли 2004, музди моҳонаи коргарон 50 сомонию ташкил меод. Илова бар он дар ҷамъбасти сол ба аъзои ҳоҷагӣ боз 50 сомонию дигар иловапулӣ аз ҳисоби ҳоҷагӣ дода шуда буд. Натиҷаҳои истеҳсолии ҳоҷагӣ дар соли 2005 боз ҳам назаррас буд. Дар натиҷа 4007 тонна пахта, 1535 тонна ғалла, 573 тонна сабзавот, 65 тонна мевагӣ, 40 тонна картошка, 40 тонна полезӣ, 36 тонна гӯшт, 406 тонна шир ва 30 тонна пилла истеҳсол намуда буд, ки ин нисбат ба дигар ҳоҷагиҳои ноҳия ва вилоят натиҷаи беҳтарин ба шумор мерафт [244]. Ба ин монанд ҳоҷагии калони навтаъсисёфтаи замони соҳибистиклоли ҳоҷагии «Раҳмонҷон» дар ноҳияи Данғара аз давраи солҳои 1997 то ин ҷониб ба парвариши пахта, ғалла, картошка, боғу ток ва чорводорӣ машғул буда, намунаи беҳтарини шуҷоат ва меҳнатдӯстиро на танҳо дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, балки дар тамоми кишвар нишон медиҳад [61, с. 20-22].

Марҳалаи сеюми рушди бахши аграрӣ дар замони соҳибистиклолӣ ин давраи ташаккул ва инкишофи соҳаи кишоварзӣ ба шумор меравад, ки аз соли 2011 оғоз ёфта, то ин ҷониб идома мегирад. Ин марҳала бо як қатор хусусиятҳои худ аз дигар марҳалаҳо фарқ менамояд. Муҳимтарин вазифаҳои ин марҳала бар асоси «Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020» [1] асос меёбад, ки нишондодҳои он барои ҷоннок намудани татбиқи барномаи ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ, зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, татбиқи амалӣ ва роҳандозии барномаҳои рушди бахши коркарди меваю сабзавот, дастгирии молиявии хоҷагиҳои деҳқонӣ ва рушди устувори иқтисодии соҳаи пахтакорӣ, истифодабарии замин барои гирифтани ду ҳосил, махсусан дар заминҳои обӣ, афзоиши маҳсулоти ба содирот нигаронидашудаи соҳа ва дигарҳо иборат мебошанд [207].

Аҳолии минтақа дар соли 2011 ба 1283 ҳазор нафар рафта мерасад, ки нисбати соли 1991 310 ҳазор нафар зиёд буд. Соли 2011 дар минтақаи Кӯлоб майдони кишти зироатҳо дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ба 197760 гектар мерасид. Аз ин ҳисоб майдони кишти ғалладонагӣ (бо чуворимакка) – 142048 га, пахта – 29248 га, картошка – 3905 га, сабзавот – 6618 га, боғҳо - 16022 га-ро ташкил медод [98, с. 210-226]. Мутобиқи рақамҳо зиёда аз 50 фоизи заминҳои минтақа барои кишти ғалладонагӣ равона гардида буд. Ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ 4187876 ҳазор сомони ро ташкил медод. Истеҳсоли маҳсулоти асосии соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла ғалладона (бо чуворимакка) ба 365640 тонна, истеҳсоли пахта – 65978 тонна, картошка – 85058 тонна, мевачот – 52741 тоннаро ташкил медод [102, с. 230-240]. Ҳосилнокии зироатҳо аз ҳар гектар ғалладона (бо чуворимакка) – 24,06 сентнер, пахта – 20,56 сентнер, картошка - 209, 7 сентнер – ро ташкил медод.

Истеҳсолоти соҳаи чорводорӣ минтақа низ пайваستا меафзояд. Аз ҷумла, соли 2011 дар минтақа саршумори чорвои калони шохдор ба 330722 сар, паранда ба 533248 сар, истеҳсоли гӯшт (бо вазни зинда) ба

34501 тонна мерасад.

Афзоиш ва самаранокии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии минтақаи Кӯлоб мутобиқи назари мутахассисони соҳа, аз бисёр ҷиҳат ба истифодаи захираҳои заминҳои обёришаванда вобастагии калон дорад. Ноҳияҳои минтақа дар кишти заминҳои кишоварзии ҷумҳурӣ нақши созгор дошта, ҳиссаи он агар дар соли 2011 23, 2% кишти заминҳои ҷумҳуриро ташкил дода бошад, пас ин рақам дар соли 2017 21, 6% - и кишти фонди заминҳои кишварро ташкил медиҳад [87, с. 51]. Дар ин марҳала дар доираи лоиҳаи «Обёрии заминҳои Данғара», бо дастгирии шарикони рушд 4 ҳазору 250 гектар замин аз худ карда шуд. Тасмим меравад, ки солҳои наздик боз қариб 7 ҳазор гектар замин аз худ гардида, зиёда аз 12 ҳазор ҷойи кори нав ташкил карда мешавад.

Мушкилоти асосие, ки дар баҳши кишоварзӣ ба назар мерасад, ин аз гардиши кишоварзӣ берун мондани заминҳои минтақа ба шумор меравад. Омилҳои, ки барои аз истифода дур мондани заминҳо таъсирпазиранд, мувофиқи назари коршиносон, пеш аз ҳама, баланд шудани оби дарё ва омадани сел ба шумор меравад. Махсус ин ҳолат дар ноҳияҳои Кӯлоб ва Восеъ дар мавсими баҳор ва аввали тобистон ба назар мерасад. Дар ноҳияҳои Фарҳор ва Ҳамадонӣ бо таъсири баланд гардидани оби зеризаминӣ ва шуршавӣ, инчунин корношоям гардидани шабакаҳои обрасон хоҷагидорон наметавонанд заминро мақсаднок истифода баранд [124, с.112-113]. Ҳамин аст, ки ноҳияҳои пахтакори минтақа ба мисли: ноҳияи Фарҳор дар соли 2016 аз ҳисоби заминҳои кишт 14525 тонна, ноҳияи Восеъ – 12012 тонна, ноҳияи Ҳамадонӣ – 1071 тонна пахта ҷамъоварӣ намуданд, ки ба ҳар гектар 16, 5 сентинеро ташкил медиҳад [139, с. 149]. Ин нишондод хеле паст буда, танҳо хароҷоти коркардро пӯшонидани метавонаду ба хоҷагидорон чизе наметавонад. Натиҷаи ҳамин аст, ки хоҷагидорон дар минтақаи Кӯлоб солҳои охир ба пахтакорӣ кам машғул мегарданд. Мусаллам аст, ки дар ин раванд баҳои иқтисодӣ додан ба захираҳои замин бо назардошти талаботи мелиоративӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Мавриди ишора аст, ки минтакаи Кӯлоб асосан дар соҳаи кишоварзӣ аз он захираҳои обие истифода мебарад, ки мутаалиқ ба дарёҳои Панҷ, Ёхсу ва Сурхоб мебошанд, ки дар мавсими баҳор ва аввали тобистон бо сабаби боронҳои шадид ва омадани сел маҷрои худро пур ва дигар мекунанд. Махсусан ин ҳолат дар ноҳияҳои Кӯлоб ва Восеъ бештар рух медиҳад ва боиси аз қор мондани заминҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ ва аҳолии назди соҳили дарё мегардад. Чунин обхезиҳои шадид дар солҳои 1992-1994; 2010-2020 рух додаанд, ки бар асари он хоҷагидорон ва сокинони он хисороти зиёд дидаанд.

Новобаста аз он, хоҷагиҳои минтақа дар марҳалаи сеюми ташаккул ва инкишофи соҳаи кишоварзӣ ба қомебиҳои назарраси истеҳсоли ноил гардидаанд. Аз ҷумла, Кооперативи истеҳсолии “Сайид Алии Ҳамадонӣ” воқеъ дар ҷамоати Зиракии ноҳияи Кӯлоб аз ҷумлаи калонтарин хоҷагиҳои минтақа ба шумор мерафт. Ин хоҷагӣ аз соли 2010 ба қайд гирифта шудааст ва ба истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ равона карда шудааст. Хоҷагии номбурда дорои 5148 га замини аҳаммияти кишоварзӣ дошта, ки аз он 1944 га онро заминҳои қорами обӣ ташкил медиҳанд. Маҳсулоти умумии хоҷагӣ соли 2017 ба 38,8 миллион сомонӣ мерасид.

Намунаи беҳтарини бахши кишоварзии минтақаро метавон дар мисоли Кооперативи тичоратии “Раҳмонҷон” номбар намуд, ки соли 2002 дар деҳоти Қорези ноҳияи Данғара дар масоҳати зиёда аз 3 ҳазору 749 гектар таъсис дода шудааст. Соли 2021 дар хоҷагӣ 1 ҳазору 143 сар чорвои қалони шохдор, аз ҷумла 80 сар зоти “сементал”, 90 сар зоти “шведӣ”, 110 сар “сиёҳалои тоҷикӣ” ва 863 сар чорвои маҳаллӣ парвариш меёбад. Инчунин хоҷагӣ ба парвариши чорвои майда машғул буда, дар он 6 ҳазор сар гӯсфанд, аз ҷумла мешҳо 4 ҳазор ва барра 3 ҳазору 680 сар, бузҳо 1 ҳазору 186 сар, асп 60 сар, зиёда аз 7 ҳазору 500 сар мурғ, ҳазор сар бедона ва ҳазор сар қабк парвариш карда мешавад, ки дар як рӯз қариб 8 ҳазор дона тухм истеҳсол мегардад. Дар хоҷагӣ 4 ҳавзи

парвариши моҳӣ ва сардхонаи ғунҷоишаш 40 тонна мавҷуд мебошад [171]. Инчунин Кооперативи истехсолии “Сомонҷон”-и ноҳияро метавон ишора кард, ки соли 2021 дар майдони 500 гектар гандум, 100 гектар ҷав, 150 гектар пахта, 150 гектар сабзавоту полезӣ ва дар 120 гектар ҷуворимақкаи дон кишт намуда, дар масоҳати беш аз 480 гектар боғ бунёд намудааст, ки аз он 230 гектар себ, 142 гектар бодом, 73 гектар олу, 15 гектар чормағз, 8 гектар ангур, 7 гектар шафтолу, 3 гектар нок ва 2 гектарро гелос ташкил медиҳад. Хоҷагӣ дорои 450 сар чорвои ширдеҳ мебошад [174].

Ҳамзамон, дар ноҳияи Данғара Комплекси агросаноатии мурғпарварию Чамбияти дорои масъулияти маҳдуди “Мармарӣ” дорои 22,75 гектар замин барои мурғхона ва инкубатор дар деҳаи Себистон дар ҳаҷми 1 гектар, бо бинои маъмурӣ, 12 фермаи парвариши паранда, 4 анбор, бинои санитарӣ, 2 минтақаи коркарди санитарии техника ва обанбор бо дарназардошти таъмини бозори истеъмолии пойтахти мамлакат амал менамояд. Ҳар ферма дорои 30 ҳазор сар мурғ буда, давраи парвариши он 45 рӯзро дар бар мегирад. Бо истифода аз иқтидори ҳамаи мурғхонаҳо имкон аст, дар як сол зиёда аз 3 миллион сар мурғ парвариш карда шавад. Маблағи умумии сармояи ба бунёди корхона ҷалбгардида 104 миллион сомони ро ташкил дода, дар он якҷоя бо инкубатори корхона зиёда аз 160 ҷойи кории нав таъсис дода шудааст [180]. Ба ин монанд, дар ноҳия таъсиси Кооперативи тичоратии “Моҳипарварию Каёнуш” бо назардошти 100 ҳазор моҳии навӣ “бестер” дар масоҳати 17 гектар замин [185] ва Комплекси агросаноатии Чамбияти дорои масъулияти маҳдуди “Заркорон” дар ноҳияи Муъминобод дар самти чорводорӣ, парандапарварӣ, моҳипарварӣ, боғдорӣ, истехсоли маҳсулоти гуногуни кишоварзӣ ва коркарди онро номбар намуд [181].

Бо дастгирии Ҳукумати кишвар дар давраи солҳои 2012-2013 дар минтақаи Кӯлоб лоиҳаҳои «Идоракунии хавфи обхезӣ дар вилояти

Хатлон» ва «Обёрии заминҳои водии Данғара» амалӣ гардиданд, ки дар натиҷа дар ноҳияҳои Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Восеъ, Кӯлоб, Балҷувон, Ховалинг, Муъминобод ва ноҳияи Данғара ҳаҷми заминҳои кишт зиёд гардид.

Масъалаи рушди соҳаи кишоварзӣ дар ноҳияҳои кӯҳистони минтақаи Кӯлоб - Ховалинг, Муъминобод, Темурмалик, Шамсиддин Шохин, Балҷувон тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 декабри соли 2013 №564 «Дар бораи нақшаи чорабиниҳо оид ба рушди иқтимоию иқтисодии ноҳияҳои кӯҳистони минтақаи Кӯлоби барои солҳои 2014-2019» вусъати тоза мегирад. Метавон ин ҷо таҷрибаи истеҳсолии ноҳияи Муъминободро ишора кард, ки тибқи 9 лоиҳаҳои амалкунанда дар ноҳия бо мақсади беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли дар баҳши кишоварзӣ ва чорводорӣ корҳои зиёде ба анҷом расонида шудааст. Ин ноҳия асосан аграрӣ буда, соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои асосӣ ба шумор рафта, ғаллакорӣ, боғкорӣ, сабзавоткорӣ, картошкапарварӣ ва чорводорӣ машғулияти доимии деҳқонони он мебошад. Истеҳсоли пилла дар ноҳия солҳои охир кам мегардад. Аз ҷумла, соли 2017 истеҳсоли он ба 732 кг, соли 2018 843 кг, соли 2020 ба 300 кг мерасад, ки нисбати имконияти ноҳия (дар маҷмуъ 37 га тутзор) бениҳоят кам мебошад. Сабабҳои паст гардидани истеҳсоли пилла дар ноҳия ба мисли дигар ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб аз он иборат мебошад, ки ин маҳсулот танҳо дар шакли хом коркард мегардад ва харидори худро надорад [230].

Дар ноҳияи Ховалинг дар доираи татбиқи Барномаи давлатии «Рушди соҳаи боғутоқпарварӣ барои солҳои 2015-2020» 592 гектар боғҳои нав бунёд гардидааст. Майдони боғҳои ҳосилдеҳ дар ноҳия 2 ҳазору 33 гектарро дар бар мегирад ва аз ин заминҳо соли 2020 6 ҳазору 19 тонна мевагиҳо чамъоварӣ карда шудааст.

Бояд қайд намуд, ки дар ҳамаи ноҳияҳои минтақа ба масъалаи кишоварзӣ аҳаммияти ҷиддӣ зоҳир мегардад. Аз ҷумла, самти асосии

фаъолияти хоҷагидорӣ ноҳияи Кӯлоб ин истеҳсоли маҳсулоти зироати картошка, пахта, гандум, пиёз, гушт, шир, тухм ва афзоиши саршумори чорвои калони шохдор ва миёна, паррандапарварӣ ба ҳисоб меравад. Дар ноҳия соли 2016 1859 хоҷагиҳои деҳқонӣ-фермерӣ амал менамуд. Масоҳати умумии заминҳои мансуб ба хоҷагии қишлоқ 10 588 га заминро ташкил медод, ки аз ин ҳисоб заминҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ-фермерӣ ба 7 486 га заминро ташкил медиҳад [150, с. 158].

Соли 2017 дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ минтақа дар майдони 181 ҳазору 183 гектар замин кишти зироатҳо гузаронида шуд, ки ин нишондиҳанда 16 ҳазору 577 гектар нисбати соли 2011 кам мебошад. Ҷамъамон, маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзии минтақа, аз ҷумла ғалладонагӣҳо 428 ҳазору 606 тонна, пахта – 64 ҳазору 990 тонна, картошка – 63 ҳазору 454 тонна, сабзавот – 263 ҳазору 306 тоннаро ташкил дод [87, с. 77].

Дар соли 2020 аҳолии минтақа ба 1214,6 нафар мерасад, ки нисбати соли 1991 496,6 ҳазор нафар зиёд буд. Дар минтақаи Кӯлоб шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ ба 27 ҳазору 296 адад мерасад. Майдони кишти зироатҳо дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ аз 182353 гектар иборат мебошад. Аз ин ҳисоб майдони кишти ғалладонагӣ (бо ҷуворимакка) – 115588 га, пахта – 30744 га, картошка – 4120 га, сабзавот – 10005 га, боғҳо - 26343 га – ро ташкил медод [102, с. 210-226]. Ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақаи Кӯлоб 5901162 ҳазор сомони ро ташкил медод. Истеҳсоли маҳсулоти асосии соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла ғалладона (бо ҷуворимакка) ба 436068 тонна, истеҳсоли пахта – 66593 тонна, картошка – 78335 тонна, мевачот – 101196 тоннаро ташкил медод [98, с. 230-240]. Кишоварзони минтақаи Кӯлоб 37,5% маҳсулоти умумии кишоварзии вилоят ва 19,5% маҳсулоти умумии кишоварзии ҷумҳуриро истеҳсол менамоянд. Аз ин ҳисоб 43,8% дар хоҷагиҳои ҷамъиятӣ, 40,2% дар хоҷагиҳои коллективӣ ва 16% дар хоҷагиҳои аҳоли истеҳсол карда мешавад. Имрӯзҳо, истеҳсоли кишоварзии минтақаи Кӯлоб талаботи аҳолии ин минтақаро бо маводи озуқаворӣ дар ҳадди 30-35 % таъмин

карда метавонад [87, с. 60].

Соли 2021 ҳиссаи вилояти Хатлон дар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии кишвар 53 фоизро ташкил меод, ки наздики нисфи он ба минтақаи Кӯлоб рост меояд. Дар замони истиқлолият бо сабаби бо технологияи нави инноватсионӣ дастрас будани кишоварзон дар минтақа истеҳсоли аксари навъҳои маҳсулоти кишоварзӣ зиёд гардидааст. Аз ҷумла, дар соли 2018 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ нисбати соли 1991 ғалладона (якҷо бо чуворимакка) - 6, 4 баробар, картошка – 26 баробар, сабзавот - 14 баробар, полезӣ - 1,5 баробар, мевачот - 17, 4 баробар ва ангур - 24 баробар зиёд гардидааст. Танҳо истеҳсоли пахта бошад, бо сабабҳои дар боло ишора гардида, дар ин муддат 64 фоиз коҳиш ёфтааст [147, с. 178].

Масъалаҳои муҳимми дигар дар минтақаи Кӯлоб ин рушди соҳаи парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва асалпарварӣ мебошад, ки маҳз дар марҳалаи сеюми рушди соҳаи кишоварзӣ дар минтақа равнақи тоза касб намуда истодааст. Аз ҷумла, мутобиқи «Барномаи рушди соҳаи моҳипарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2015», аз 2 июли соли 2008 барои пешрафти ин соҳа дар вилоят 185 хоҷагҳои моҳипарварӣ ташкил ёфтааст, ки 40 фоизи он ба минтақаи Кӯлоб рост меояд.

Ин нуқтаро бояд қайд намуд, ки барои вусъати бахши кишоварзӣ дар замони соҳибистиклолӣ, роҳнамоиҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни сафарҳои корӣ ва воҳурию мулоқот бо роҳбарону фаъолон ва намояндагони сокинони кишвар мусоидат менамояд. Аз ҷумла, чунин воҳурӣ бо роҳбарону фаъолон ва намояндагони сокинони вилояти Хатлон, 13 майи соли 2017 дар ноҳияи Данғара доир гардида буд [26].

Дурнамои инкишофи соҳаи кишоварзӣ дар минтақаи Кӯлоб аз он шаҳодат медиҳад, ки дар заминаи обёрӣ ва азхудкунии заминҳои нав

махсусан дар ноҳияҳои Данғара ва Фархор имконияти воқеӣ мавҷуд мебошад, ки заминҳои қорам афзун гардад. Бояд гуфт, ки даҳ ғоизи заминҳои кишти вилояти Хатлон ба ноҳияи Данғара рост меояд ва ин яке аз нишондиҳандаҳои калонтарин дар кишвар мебошад. Мувофиқи пешниҳоди мутахассисони соҳа дар водии Данғара азхудкардани 100 ҳазор гектар замин, аз ҷумла обёрӣ намудани 76 ҳазор гектар замин имконпазир мебошад. Аз майдони умумии 76 ҳазор гектар замини обёришаванда 49 ҳазор гектар ба ноҳияи Данғара ва 27 ҳазор ҳазор гектар ба ноҳияи Фархор ва дигар ноҳияҳои минтақаи Бохтар рост меояд. Дар маҷмӯъ, метавон умед баст, ки бахши кишоварзии минтақа дар давраи соҳибистиклолӣ дар ҳолати рушд қарор дошта, метавонад барои иҷрои ҳадафи якуми стратегияи мамлакат - таъмини амнияти озуқаворӣ ҳамаҷониба мусоидат намояд.

Ҳамин тариқ, метавон чунин хулоса бардошт:

- вазъи иқтисодии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар марҳалаи аввали давраи соҳибистиклолӣ бар асари як қатор омилҳо аз минтақаҳои дигари Тоҷикистон ақиб мемонд. Новобаста аз он, Ҳукумати Тоҷикистон ба мақсади татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва мутобиқ сохтани иқтисодиёти кишвар ба шароити иқтисоди бозорӣ асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқии масъалаи ғайридавлатӣ ва хусусигардони корхонаҳои саноатии мамлакатро бунёд намуда, ба дигаргунсозии иқтисодӣ оғоз менамояд;

- раванди барқарорсозӣ ва дигаргунсозии соҳаи саноат дар замони соҳибистиклолиро ба се марҳала ҷудо намуда, ишора мегардад, ки баъди анҷоми ҷанги шаҳрвандӣ имконияти воқеӣ барои боз доштани сатҳи пастравии саноат, барқарорсозӣ ва рушди ҳамаҷонибаи он ба вуҷуд меояд. Ҳамин боис гардид, ки соли 2020 истеҳсоли асосии маҳсулоти саноатӣ дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб афзун гардид;

- соҳибкорӣ ба сифати фаъолияти озоди истеҳсолии алоқаманд ба рушди саноат ва дигар бахшҳои иқтисодӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ вусъати тоза касб менамояд. Вусъати тоза касб намудани он ба даҳсолаи дуум ва сеюми ин марҳала рост меояд, ки бевосита барои

барқарорсозӣ, рушд ва инкишофи соҳаи саноат ва дигар соҳаҳои истеҳсолии минтақа мусоидат менамояд;

- минтақа ба ҷиҳати мавқеи ҷуғрофӣ дар қисмати ҷануби шарқии кишвар воқеъ буда, дорой шароити мусоид, табиати зебою дилкаш ва таърихи қадим мебошад, ки таваҷҷуҳи сайёҳони дохилӣ ва хориҷиро ба худ ҷалб менамояд;

- ҳунарҳои мардумии ин минтақа бой ва рангин буда, метавонад барои рӯзгор ва беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли таъсири амиқ расонад. Дар минтақа имконоти рушди ҳама намудҳои сайёҳӣ – геологӣ, кӯҳӣ, таърихӣ, фарҳангӣ ва динӣ мавҷуд мебошад ва равнақи ин соҳа метавонад барои рушд ва инкишофи ҳаёти иқтисодӣ, ва беҳдошти дараҷаи зиндагии аҳолии минтақа созгор бошад;

- вазъи кишоварзии минтақаи Кӯлоб дар ибтидои марҳалаи соҳибистиклолӣ дар ҳолати ногувор ва вазнин қарор дошт. Новобаста аз мушкилоти ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва иқтисодии кишвар, роҳандозии дигаргунсозӣҳои иқтисодӣ бозори бахши аграрӣ дар солҳои 90–уми асри XX дар Тоҷикистон барои шикасти хоҷагидорӣ нақшаҳои замони шуравӣ таъсири амиқ расонид;

- дар ду 10 солаи охири давраи соҳибистиклолӣ бо истифода аз таҷрибаҳои нави инноватсионӣ соҳа, техника ва технологияи коркард, истифодаи самараноки замин, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, бо истифода аз заминаи обёрӣ ва азхудкунии заминҳои нав, махсусан дар ноҳияҳои Данғара, Фарҳор ва дигар ноҳияҳои минтақа имконияти воқеӣ барои рушди ҳама бахшҳои соҳа бештар гардида, заминаҳои бозғамимод барои иҷрои ҳадафҳои стратегӣ мамлакат: таъмини амнияти озуқаворӣ ва саноатикунӣ кишвар ба вуҷуд меояд.

БОБИ 3. ДИГАРГУНСОЗИҶО ДАР ҲАЁТИ ИҶТИМОӢ-ФАРҲАНГИИ МИНТАҚАИ КӢЛОБИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

3.1. Тағйирот ва комёбиҳо дар соҳаи маорифи халқ

Дар замони истиқлолият таваҷҷуҳ ба масъалаҳои ҳаёти иҷтимоӣ - фарҳангии ҷомеа ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва иқтисодии давлат аҳаммияти махсусро касб менамояд. Ҳамин аст, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “соҳаи маорифро яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат”[200] арзёбӣ намуда, пайваста баҳри баланд бардоштани он ва ҷойгоҳи хосаро касб намудани соҳаи маориф сайёу талош меварзад.

Марҳалаи аввали давраи соҳибистиклолӣ, вазъи душвори иҷтимоӣ-иқтисодии давлат, воқеаҳои бӯҳрони сиёсӣ ва ниҳоят ҷанги шаҳрвандӣ бевосита ба масъалаи маорифи мамлакат таъсири худро расонид. Вилояти Хатлон ва махсус минтақаи Кӯлоб бар асари ин ангезаҳои низоми муқаррарии таълимиро қариб аз даст меод. Дар ин вазъият Ҳукумати Тоҷикистон бо дарки амиқи масъала аз ибтидои давраи соҳибистиклолӣ ба масъалаи маориф аҳаммияти ҷиддӣ зоҳир менамуд. Ҳамин буд, ки 27 декабри соли 1993 Қонун «Дар бораи маориф» бори аввал қабул гардид. Қонуни мазкур минбаъд бо такмилу тағйирот, аз 21 июли соли 1994 №1005, аз 4 ноябри соли 1995 № 134 ва аз 15 майи соли 1997 № 421 аз нав қабул гардид. Ҳамзамон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон минбаъд барои амалӣ намудани нақшаҳои соҳаи маориф дигар қонунҳо, барномаҳо ва сарчашмаҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи маориф ба мисли: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии таълимӣ», «Стандарти давлатии таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ», «Барномаи давлатии омӯзиш ва таълими забонҳои русӣ ва англисӣ барои соли 2001-2014», «Нақшаи татбиқи

ислоҳоти соҳаи маориф барои солҳои 2004-2009», «Концепсияи давлатии ислоҳоти соҳаи таҳсилот ва таълими ибтидоии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015», «Барномаи давлатии сохтмон, таъмир ва азнавсозии мактабҳои дар хонаҳои хусусӣ, вагонхонаҳо, биноҳои маъмурӣ ҷойгиршуда дар соли 2008-2015» ва ғайра қабул намуд, ки ҳамачониба барои рушди соҳаи маориф мусоидат намуданд.

Низоми маорифи замони шуравӣ дар замони худ кори бузургеро дар мавриди фаро гирифтани кӯдакон, наврасон ва ҷавонон ба таҳсил дар ҳамаи зинаҳо анҷом дода буд. Вале дар ибтидои замони соҳибистиклолӣ амалӣ намудани нишондодҳои пурраи барномавии соҳаи маорифи давраи шуравӣ бар асари аз байн рафтани ҳама муносибатҳои байниҷаҳонӣ ҷумҳуриҳо ва хусусиятҳои нави миллиро касб намудани соҳа, номумкин буд. Зарурат пеш меомад, ки ҷумҳуриҳо дар марҳалаи гузариш мутобиқ ба имконот ва барномаҳои нақшаҳои нави давлатдорӣ миллии худ соҳаи маорифро ба роҳ монанд. Вале, вазъи ноороми ҷамъиятию сиёсии Тоҷикистон, авҷи ҷанги шаҳрвандӣ, мушкилоти ҳаёти иҷтимоӣ – иқтисодии давлат ва ҷомеа, ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоии кишварро дар канор мегузошт. Бо дарназардошти он қабул ва роҳандозии барномаҳои мушаххас, амалӣ намудани ислоҳоти муҳимми соҳаи маориф дар ибтидои давраи соҳибистиклолӣ бо душвориҳо даст меод.

Масъалаи маорифро дар давраи соҳибистиклолӣ мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор дода, мо онро ба се марҳала ҷудо менамоем.

Марҳалаи аввал - давраи бухрон, мушкилот ва ақибмонии соҳаи маориф (солҳои 1991 – 1997);

Марҳалаи дуюм – давраи барҳам додани бухрони низоми маориф ва ибтидои ислоҳоти соҳа (солҳои 1997 – 2010);

Марҳалаи сеюм – давраи ислоҳоти куллии соҳа, рушд ва инкишофи маориф (аз соли 2011 то 2021).

Марҳалаи аввали соҳаи маориф - давраи бухрон, мушкилот ва ақибмонии соҳа дар ҳақиқат бо асосҳои алоқаманд ба давраи гузариш ва

руйдодҳои давраи соҳибистиклолӣ пайвандии зич дошт. Вазифаҳои соҳаи маориф дар ин марҳала, пеш аз ҳама, аз нигоҳ доштани сохтори марбутаи соҳа, бароҳмони низоми маъмули чорзинаи таҳсилот: таҳсилоти томактабӣ, мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (ки таҳсилоти ибтидоӣ - аз 1 то 4-ум, таҳсилоти асосӣ - аз 5 то 9-ум ва миёнаи пурра - синфҳои 10 ва 11-умро дар бар мегиранд), муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус (коллекҳо) ва мактабҳои касбӣ-техникӣ, инчунин муассисаҳои таҳсилоти олий, иборат буд. Нигоҳ доштани ин низом дастрасии молиявиро тақозо менамуд, ки дар ибтидои марҳалаи соҳибистиклолӣ давлат ин имкониятро пурра надошт.

Масъалаи дигари соҳа, нигоҳ доштани низоми таҳсилот, иқтисоддорӣ соҳаи маориф ва мутобиқати он ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ, аз тариқи роҳ кушодан ба низоми таҳсилоти пулӣ (шартномавӣ) иборат буд, ки дар он марҳала асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқии худро пайдо накарда буд. Дар назари афкори ҷомеа ва инчунин гурӯҳҳои иҷтимоии ҷомеа дар он вазъият дастгирӣ ва пайгирии васеи масъала бо душворӣ даст меод. Ҳарчанд дар воқеияти давраи пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ амалӣ гардидани низоми пулии таҳсилот вобаста ба ихтисосҳои зарурӣ бо хоҳиш ва дархости муассисаю ташкилот ва корхонаҳо аҳён-аҳён ба назар мерасид.

Мутобиқи рақамҳо, “бар асари оқибати ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон 25 ҳазор оилаҳо бесарпараст ва 58 ҳазор кӯдакон یتим ва қариб 120 ҳазор нафар хонандагон аз мактаб маҳрум монданд” [63, с. 24]. Дар минтақаи Бохтар (Қурғонтеппа)-и вилояти Хатлон, ки оқибатҳои фоҷиабори ҷанги шаҳрвандӣ бештар таъсири худро гузошта буд, шумораи зиёди мактабҳо ва дигар муассисаҳои таълимӣ харобу валангор гардида буданд. Ин ҳолат дар минтақаи Кӯлоб комилан ба чунин шакл ба назар намерасид, вале бар асари дар мактабу муассисаҳои таълимӣ ҷойгир намудани гурезагон ҳолати ногувору хузнангези харобиовари шикастани дару тиреза, аз қор мондани техникаю дастгоҳҳои барқӣ, ба

тороч бурдани мизу курсиҳо ва дигар ҳолатҳои ногувор махсусан дар марказҳои шаҳру ноҳияҳои наздик ба мавқеи ҷангӣ зиёд ба назар мерасид. Танҳо дар мактабҳои таҳсилоти умумии рақамҳои 1, 3, 4 ва 6-и наздик ба бозори марказии шаҳри Кӯлоб ин ҳолати нохуб дер боз боқӣ монда буд [215]. Ва ё ҳолати аз фаъолият боз мондани боғча-яслиҳо бо сабаби маблағгузори нагардидан ва дигар мушкилоти молиявӣ бисёр ба назар мерасид [55, с. 17]. Бо дарназардошти ин, махсусан дар минтақаи Бохтари вилояти Хатлон, аз соли 1993 то давраи соли 1997 Ҳукумати Тоҷикистон тасмим гирифт, бо дастгирии давлатҳо ва ташкилоти башардӯст якҷанд мактабҳоро дар ноҳияҳои Шаҳритус, Қабодиён, Вахш, Бешкент аз нав барқарор намояд [55, с. 17].

Ҳамзамон, тибқи маълумоти Маркази ҳамоҳангсозии лоиҳаҳои қарз барои барқарорсозии пас аз низоъ дар муассисаҳои таълимӣ дар вилояти Хатлон дар солҳои 1991-1998 142 мактаб зарар дида буд ва ба барқарорсозӣ ниёз дошт [52, с. 14]. Шароити душвор аз ҳама бештар дар мактаб-интернатҳо ба назар мерасид. Бо назардошти ин, дар ин марҳала аз ҷониби ҳукумати ҷумҳурӣ, аҳли ҷомеа ва ташкилотҳои байналмилалӣ ба мактаб-интернатҳо ёрии бегаразона расонида шуд. Аз ҷумла, дар номаи Ҳисоботии Вазорати маориф ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст, ки соли 1996 барои тарбиятгирандагони хонаҳои кӯдакон, мактаб-интернатҳо, боғчаҳои кӯдакона дар мамлакат аз тариқи Созмони ЮНЕСКО 48566,3 доллари амрикоӣ, Ниҳоди байналмилалии дастгирӣ 809145 доллари амрикоӣ дар шакли либос, пойафзол, лавозимоти хоб ва хӯрокворӣ ба маблағи умумии 857111,3 доллар гирифта шудааст [55, с. 19].

Ба ин монанд бо татбиқи лоиҳаҳои барқарорсозии харобаҳои давраи ҷанги шаҳрвандӣ бо дастгирии Бонки ҷаҳонӣ ва дигар давлатҳо дар солҳои 1998-2001 дар минтақаи Кӯлоб мактабҳои №2-и шаҳри Кӯлоб, №54 ноҳияи Москва (ҳоло Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ), №23 деҳаи Ғичоваки ноҳияи Данғара, №7 деҳаи Меҳнатободи ноҳияи Восеъ

аз нав таъмир гардиданд [52, с. 15].

Мутобиқи нишондоди оморӣ шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб дар соли 1992 ба 484 адад ва шумораи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии рӯзона ба 162,6 ҳазор нафар мерасид. Аз ин шумора муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар шаҳри Кӯлоб - 47 адад, ноҳияи Муъминобод – 48 адад, н. Восеъ – 64 адад, н. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ – 44 адад, н. Фархор - 60 адад, н. Темурмалик – 44 адад, н. Данғара – 63 адад, н. Ховалинг – 71 адад, н. Шамсиддин Шохин – 43 ададро ташкил меод [98, с. 91-95]. Баъди анҷоми ҷанги шаҳрвандӣ дар соли 1997 шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб ба 502 адад ва шумораи хонандагони ин муассисаҳои таҳсилоти умумии рӯзона ба 198,5 ҳазор нафар расид [98, с. 99].

Вазъи соҳаи маориф дар марҳалаи аввал нигаронкунанда буд. Мушкилоти асосие, ки ба назар мерасид, ин бо китобҳои замони шуравӣ ба роҳ мондани ҷараёни таълим буд. Дар он китобҳо масъалаҳои алоқаманд ба арзишҳои миллӣ ҷойгоҳи худро надоштанд ва аксари китобҳои фанҳои таълимӣ дар шакли тарҷума аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ баргардонда шуда буданд. Агар китобҳои бахши фанҳои табиӣ – риёзӣ ба ҷиҳати мазмун ва муҳтаво то андозае ба низоми таълим мувофиқат менамуданд, китобу дастуроти таълимии бахши ҷамъиятӣ-гуманитарӣ ба талабот ва тартиботи муосири замони соҳибистиклолӣ қомилан соғир набуданд. Бо дарназардошти ин Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарурат пеш меомад, ин китобҳоро аз нав таҳия ва ҷоп намояд, ки иҷрои ин масъала дар он давра хеле душвор буд.

Масъалаи дигаре, ки дар марҳалаи аввал ба мушоҳида мерасид, ин дур мондани қисме аз хонандагон, махсусан духтарони синни калони мактабӣ ва фарзандони оилаҳои камбизоат аз таълим ба шумор мерафт. Ҳамзамон, шароити нохуби мактабҳо, норасоии омӯзгорони фанҳои алоҳида, сари вақт пардохт нагардидани музди меҳнати омӯзгорон ва кормандони соҳа, норасоии китобҳои дарсӣ ва дигар маводҳои таълимӣ

мушкилоти соҳаро дучанд мекард. Ба ин монанд боз зиёд масъалаҳои дигаре дар соҳаи маорифи минтақа ба назар мерасиданд, ки хоси марҳалаи аввал буданд. Мусаллам аст, ки дар чунин вазъият ба роҳ мондани кори маориф бо душворӣ даст меод.

Соли 1997 баъди баста шудани Созишномаи сулҳ ва ризоият дар мамлакат, шароит ва имконият барои ба эътидол омадани вазъияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ба вучуд омад. Маҳз аз ҳамин давра марҳалаи дуҷуми барҳам додани бухрони системаи маориф ва ибтидои ислоҳоти соҳа барои солҳои 1997-2010 оғоз меёбад. Ҳукумати Тоҷикистон бо дарки амиқи масъала, бо мақсади беҳтар намудани вазъи соҳаи маориф дар ҳамин давра як қатор қорҳоро ба анҷом расонид. Муҳимтарин хусусияти ин марҳала аз он иборат мебошад, ки дар ин давра асосҳои бунёди раванди рушди системаи маориф гузошта мешавад, шароити таълим беҳтар гардида, нақш ва мақоми омӯзгор дар ҷомеа меафзояд. Ислоҳоти соҳаи маориф оғоз гардида, низоми таълим ба стандартҳои ҷаҳонӣ наздик карда шуданд. Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон аз соли 1998 ин ҷониб тадбирҳои назаррасеро дар мавриди тибқи Қвотаи Президентӣ дохил намудани донишҷӯдухтарон ва минбаъд писарон ба мактабҳои олии Тоҷикистон ва ҳамзамон ҷорӣ намудани Стипендияи Президентиро барои хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва миёна роҳандозӣ менамояд, ки ҳамачониба барои дохилшавии донишҷӯён ба мактабҳои олий аз ҳисоби ҷавонони минтақаи Кӯлоб мусоидат намуд. Танҳо дар соли аввали амалӣ гардидани ин тадбир аз минтақаи Кӯлоб 57 нафар духтарон ба мактабҳои олии мамлакат дохил гардиданд [64, с. 57].

Дар марҳалаи аввал, бо мақсади оғоз намудани ислоҳоти соҳаи маориф дар ҷама зинаҳои таҳсилот асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳа устувор гардонидани мешавад. Як қатор қонунҳо ва барномаҳои қабул мегардад, ки барои ба роҳ мондани ҷараёни таълим дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва мактабҳои олий мусоидат менамуданд.

Бояд ин нуқтаро таъкид кард, ки масъалаи беҳтар гардонидани

шароити таълим ҳамеша дар маркази таваччуҳи Ҳукумати Тоҷикистон, аз ҷумла Президенти мамлакат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор мегирифт. Бо ин мақсад қабул, роҳандозӣ ва иҷрои як қатор барномаҳо ба мисли: «Барномаи компютеркунонии мактабҳои маълумоти ҳамагонии асосӣ ва миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2003-2007» бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.12.2002, №502, Марҳилаи дууми «Барномаи компютеркунонии мактабҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2010» ва Марҳилаи сеюми компютеркунонӣ барои солҳои 2011-2015 аз ҷумлаи тадбири муҳим ва саривақтӣ бо мақсади бо талаботи замони муосир мутобиқ сохтани чараёни таълим дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ маҳсуб меёфт. Ҳамин буд, ки дар ҳама мактабҳои таҳсилоти умумии минтақаи Кӯлоб бо мақсади иҷрои ин барнома корҳои назаррас дар се марҳала оғоз ва анҷом мегирад. Нахуст дар мактабҳои калони шаҳру ноҳияҳо ва минбаъд дар дигар мактабҳои шумораи хонандагонан кам ин барнома роҳандозӣ гардид. Бо ин мақсад дар давраи солҳои 2003-2005 дар мактабҳои шаҳру ноҳияи Кӯлоб 350 компютери замонавӣ таъмин гардида, барои пайваста кор кардани онҳо, 15 генератори барқӣ харидорӣ шуда буд. Соли 2004, бо дастгирии ҳукумати шаҳри Кӯлоб, мактаби рақами 40 ва литсейи ба номи Исмоили Сомонӣ ба шабакаи «Интернет» пайваст гардид. Илова бар он, дар соли 2005, дар мактабҳои таҳсилоти умумии шаҳр 42 – кабинетҳои физика, 38 – кабинетҳои химия, 28 – кабинетҳои биология, 22 – кабинетҳои таърих, 13 – кабинетҳои география, 22 – кабинетҳои забони хориҷӣ, 26 – кабинетҳои ҳарбӣ ва 45 – кабинетҳои асосҳои техникаи компютерӣ амал мекард. Соли 2005, дар 40 китобхонаҳои мактабӣ, 211 ҳазору 444 китоби дарсии иҷоравӣ, барои истифодаи хонандагон қарор дошт [228].

Шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб соли 2001 ба 510 адад ва шумораи умумии хонандагони он дар таълими рӯзона ба 223,5 ҳаз. нафар расид [98, с. 91-99]. Вобаста ба зиёд гардидани шумораи хонандагон масъалаи ба таълим фаро

гирифтани онҳо, беҳтар намудани шароити мактабҳо вазифаи муҳимми мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо мегардад. Ҳамин буд, ки дар даҳсолаи дуҷуми давраи соҳибистиқлолӣ аз роҳи дастрасӣ ва имконияти молиявӣ давлатӣ ва бо роҳи ҷалби сармояи хориҷӣ қариб ҳамаи мактабҳои таҳсилоти умумӣ дар шаҳру ноҳияҳои Кӯлоб аз таъмири асосӣ ва ҷузъӣ гузаштанд. Соли 2005 дар шаҳри Кӯлоб 1 донишгоҳ, 3 коллеҷ, 2 омӯзишгоҳи касбӣ-техникӣ, 52 мактаби маълумоти умумӣ, 3 литсей, 1 гимназия қариб 50 ҳазор нафар донишҷӯёну хонандагон ба таълиму тарбия ва омӯзиши илм фаро гирифта шуда, ба онҳо 2218 нафар устодону муаллимон дарс меоданд [134, с. 74].

Бо дарназардошти муҳиммияти масъалаи соҳаи маориф 10 декабри соли 2005 дар шаҳри Кӯлоб маҷлиси васеи маорифчиён бо иштироки масъулони мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳр, ҷамоатҳо, роҳбарони корхонаю муассисаҳои алоҳида, бо иштироки раиси шаҳри Кӯлоб Абдуҷаббор Зардиев баргузор гардид. Дар он пешомадҳо ва камбудииҳои ҷойдоштаи соҳаи маориф арзёбӣ ва ҷамъбасти гардида, баҳри ислоҳи камбудииҳо ба мутасаддиёни соҳаи маориф маслиҳатҳои муфид дода шуд [228].

Бо мақсади вусъати тоза касб намудани соҳаи маориф дар замони соҳибистиқлолии мамлакат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 22 декабри соли 2005 бо қарорномаи соҳаи маориф вохурӣ доир намуд. Зимни суҳбатҳои хеш ӯ дар ин вохурӣ изҳор намуд, ки «Замони мо замони дастовардҳои бузурги илмиву техникӣ ва кашфиёти нав ба нави ақлонӣ мебошад, ки роҳ ба сӯи онҳо танҳо ба воситаи мактабу маориф ва низоми дурусти таълим ибтидо мегирад» [18]. Ҳамин буд, ки дар тамоми қисматҳои кишварамон маорифчиён тасмим гирифтанд, барои боз ҳам беҳтар намудани кори соҳа сайёу талош варзанд. Дар ин радиф, мақомотҳои ҳокимияти маҳаллии шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб низ бо мақсади дастгирии соҳа, таъмиру тармими биноҳои таълимии мактабҳоро ба роҳ монанд. Барои амалӣ гардидани

барномаҳои соҳаи маориф ва баҳри беҳтар намудани шароити меҳнати омӯзгорон ва кормандон корҳои назаррасро анҷом медиҳанд. Дар ин замина аз соли 2000 то соли 2010 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаҳои зиёди инвестициониро дар соҳаи маориф амалӣ сохт, ки ба ислоҳот ва навсозии низоми маориф, ноил шудан ба дастрасии баробар ба таҳсилот, ҳалли масъалаҳои гендерӣ, баланд бардоштани сифати таълим, рафъи камбизоатӣ бо роҳи баланд бардоштани дараҷаи саводнокии аҳоли равона гардидаанд. Дар ин давра 14 созишномаи қарзӣ ба маблағи 159,7 млн доллари ИМА ба имзо расид, ки аз он 90,6 млн доллари ИМА дар асоси грант ва дастгирии ройгон, 58,1 млн доллари ИМА дар шакли қарз, инчунин 11 млн доллари ИМА-ро саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил меод [20, с. 31].

Мушкилоти асосӣ муассисаҳои томактабии минтақаро фаро гирифта буд. Аз ҷумла, шумораи муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ дар минтақаи Кӯлоб дар соли 2000-ум ба 32 адад ва шумораи кӯдакони он ба 3405 нафар мерасид, ки дар ҳаёти маориф қарор доштанд [98, с. 110]. Ин миқдор ниҳоят паст буд ва танҳо дар шаҳри Кӯлоб ва марказҳои ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб қарор доштанд. Ҳукумати Тоҷикистон ба масъалаи ҷалби бештари кӯдакон ба муассисаҳои томактабӣ аҳамият зоҳир намуда, тибқи қарори №395, аз 31.10.05. “Барномаи давлатии рушди соҳаи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010”-ро қабул менамояд ва ин имконият фароҳам меоварад, солҳои минбаъда шумораи чунин муассисаҳо дар минтақаи Кӯлоб зиёд гарданд.

Масъалаи ҷиддии дигар дар минтақа ин таъмини хонандагон ба китобҳои дарсӣ ба шумор мерафт. Ин тадбир, пеш аз ҳама, тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 391, аз 3 августи соли 2007 дар бораи «Барномаи давлатии таҳия ва нашри китобҳои дарсӣ барои солҳои 2007-2010» сурат мегирифт, ки бо шарофати истиқлолияти давлатӣ таълиф ва чопи китобҳои дарсӣ бо дарназардошти хусусиятҳои миллӣ ва фарҳангӣ ба роҳ монда мешавад. Дар заминаи он ҳама мактабҳои шаҳру деҳоти минтақаи Кӯлоб ба мисли

дигар гӯшаҳои ватанамон соҳиби китоб ва дигар воситаҳои таълимӣ мегарданд [62, с. 23].

Ҳамзамон дар ин марҳала, бо мақсади рушди минбаъдаи соҳаи маориф дар кишвар Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 15 сентябри соли 2009, №707 «Дар бораи соли маориф ва фарҳанги техникӣ эълон намудани соли 2010» ба тасвиб мерасад, ки ҳамаҷониба барои раванқ ва дар сатҳи ҷаҳонӣ қарор гирифтани низоми маориф мусоидат менамояд.

Ҳамин тариқ, тадбирҳои андешидаи Ҳукумати Тоҷикистон дар марҳалаи дуҷум имконият фароҳам овард, ки дар заминаи ислохотҳои нахустини соҳаи маориф, вазъи соҳа дар минтақаи Кӯлоб беҳтар гардад ва буҳрони системаи маориф то анҷоми даҳсолаи дуҷуми давраи соҳибистиклолӣ барҳам дода шавад.

Марҳалаи сеюм, давраи ислохоти куллии соҳа, рушд ва инкишофи маориф аз давраи соли 2011 оғоз гардида, то ин ҷониб идома дорад. Ин марҳала, дар заминаи марҳалаҳои собиқ бар асоси роҳандозӣ ва иҷрои як қатор қонунҳо, барномаҳо ва концепсияҳои соҳаи маориф ба мисли: Барномаи давлатии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 03.05. 2010 №207 оиди ба “Концепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” «Концепсияи миллии маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Концепсияи миллии таҳсилоти фарогир барои кӯдакони дорой имконияти маҳдуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015», «Барномаи давлатии таъминоти муассисаҳои маориф ва илм бо утокҳои таълимӣ ва заминаи илмию таҳқиқотӣ», «Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015», «Барномаи рушди муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2019», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012 №334 дар бораи тасдиқи «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020» [105, с. 13] ва дигарҳо амалӣ гардида,

ҳамаҷониба барои рушди соҳаи маориф мусоидат менамояд.

Соли 2011 шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб ба 556 адад ва шумораи хонандагони он ба 241,1 ҳазор нафар мерасид [98, с. 91-95]. Бо мақсади ҳамаҷониба инкишоф додани соҳаи маориф дар ин марҳала дар тамоми мамлакат тадбирҳои муҳим ва назаррас вусъати тоза касб менамоянд. Масъалаи муҳим дар ин раванд бунёди мактабҳои нави замонавӣ ва мучаҳҳаз гардонидани кабинетҳои фаннӣ иборат буд. Пайваста афзудани шумораи аҳоли, махсусан кӯдакон, наврасон ва ҷавонон давлат ва Ҳукумати кишварро водор месохт, ки шумораи мактабҳои таҳсилоти умумиро зиёд намояд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми соли 2019 ироа намудаи хеш ба хотири боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин барои тавсеаи тафаккури техникий насли наврас солҳои 2020-2040 -ро “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” эълон менамояд [201]. Дар заминаи он ва нишондодҳои минбаъдаи рушди соҳаи маориф бо мақсади татбиқи “Барномаи давлатии таъмини муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо кабинетҳои фаннӣ ва озмоишгоҳҳои мучаҳази таълимӣ барои солҳои 2018-2020” ва дурномаи он, дар ҳамаи мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва мактабҳои оллию коллеҷҳои соҳавии минтақа корҳои назаррас ҷиҳати бунёди кабинетҳои фаннии бахши илмҳои дақиқ анҷом мегирад.

Шумораи аҳолии минтақаи Кӯлоб пайваста меафзояд. Ба ҳисоби миёна ҳар сол танҳо дар шаҳри Кӯлоб беш аз 1000 хонанда зиёд мешавад. Бо дарназардошти ин, зарурат пеш меояд, ҳар сол дар шаҳр ду ва ё зиёда мактабҳои таҳсилоти умумӣ сохта ба истифода дода шавад. Бо ҳамин мақсад дар 10-солаи сеюми замони соҳибистиклолӣ дар доираи барномаҳои давлатии сохтмон, таъмиру азнавсозии мактабҳо дар ҳудуди шаҳр ва минтақаи Кӯлоб сохта ба истифода додани Мактаби Президентӣ

бо ду бинои истиқоматӣ барои омӯзгорон, ба истифода додани бинои 7-ошёна бо шарофати таҷлили 70-солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, муассисаи таълимоти умумии №35 дар маҳаллаи Умари Хайёми шаҳри Кӯлоб, 1 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷамоати деҳоти Даҳана ва дигарҳо ба анҷом расиданд [150, с. 158]. Умуман, дар даври Истиқлолияти давлатӣ дар шаҳри Кӯлоб аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ 40 бинои муассисаи таълимӣ ва биноҳои иловагӣ дар назди онҳо бо 12 200 ҷойи нишаст ба маблағи беш аз 108 миллион сомонӣ сохта, ба истифода дода шудаанд. Дар шаҳр 52 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, 4 литсей, 1 мактаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат, 2 мактаб-интернат, марказҳои таҳсилоти иловагӣ, дарёфт ва рушди истеъдодҳо, технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионӣ, фароғатгоҳи «Шарора», 13 муассисаи таҳсилоти томактабӣ (аз ҷумла, 4 муассисаи таҳсилоти хусусии томактабӣ) дар маҷмуъ 54797 нафар хонандагон, аз ҷумла 26563 нафар духтар ба таҳсил фаро гирифта шудаанд. Дар шаҳр аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ бунёди 12 муассисаи таълимӣ барои 8600 хонанда идома дорад [91, с. 13].

Дар ноҳияи Ховалинг, низ имконияти соҳаи маориф пайваستا меафзояд. Аз ҷумла, дар соли 2019 иҷрои барномаи компютеркунонӣ дар ноҳия ба 112% расонида шудааст [200]. Дар зарфи 30 соли замони соҳибистиклолӣ 35 муассисаи таълимии нав бо 5425 ҷойи нишаст бунёду азнавсозӣ гардидааст [205]. Илова бар ин, дар ноҳия як гимназияи давлатӣ, як литсей-интернат дар деҳоти Шугнов, 2 кӯдакитон ва дар назди шуъбаи маориф, якчанд маркази рушди истеъдодҳо, омӯзиши технологияҳои иттилоотӣ ва таҳсилоти иловагӣ фаъолият доранд.

Ноҳияи Шамсиддин Шохин зодаи замони соҳибистиклолӣ буда, соли 1992 дар он 34 адад муассисаҳои таълимӣ амал мекард ва дар зарфи 30 соли Истиқлолияти давлатӣ шумораи онҳо ба 65 адад расонида шуд, ки дар онҳо 11 ҳазор нафар хонандагон таълим мегиранд. Дар давраи

соҳибистиклолӣ 400 нафар хонандагони ноҳия тибқи Квотаи Президентӣ мактабҳои олиии кишварро хатм намуда, ҳоло дар вазифаҳои гуногун кору фаъолият менамоянд. Дар ноҳия шумораи мактабҳои нави замонавӣ пайваста меафзояд [243]. Ба ин монанд дар дигар ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб дар 10-солаи охири давраи соҳибистиклолӣ ба ифтихори 30 солагии ин ҷашни муборак дар доираи иншооти ҷашнӣ беш аз 300 мактабҳои таҳсилоти умумӣ сохта ба истифода дода шудаанд [58, с. 13]. Умуман, дар сатҳи ҷумҳурӣ аз соли 1991 то ба имрӯз дар мамлакат 3020 иншооти соҳаи маориф бо зиёда аз 1 миллиону 300 ҳазор ҷойи нишаст сохта, ба истифода супорида шудааст [209].

Дар соли хониши 2020-2021 шумораи муассисаҳои таҳсилоти томактабии давлатӣ ва ғайридавлатӣ дар минтақаи Кӯлоб ба 56 адад мерасад, ки 53 адади он дар ҳайати маориф ва 3 адади он дар ҳайати ғайри маориф қарор мегирифт. Шумораи тарбиягирандагони он - 4515 нафар (дар ҳайати маориф - 4320 нафар ва дар муассисаҳои ғайримаориф – 237 нафар) – ро ташкил медиҳад [98, с. 111-112]. Маълум мегардад, ки дар минтақа фоизи фарогирии кӯдакони 1-6 сола ба муассисаҳои томактабӣ ниҳоят паст мебошад. Бо дарназардошти он, зарурат пеш меояд, бо мақсади татбиқи Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ барои солҳои 2014-2020 ва дурнамои он дар шаҳр ва ноҳияҳои минтақа шумораи чунин муассисаҳо аз тариқи давлатӣ ва хусусӣ бештар гардад.

Масъалаи дигари алоқаманд ба соҳаи маорифи минтақаи Кӯлоб дар замони соҳибистиклолӣ, ин ташкил ва бароҳмонии фаъолияти босамари муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ (коллечҳо) ва муассисаҳои таҳсилоти олии ба шумор меравад. Мутобиқи нишондодҳои омории, дар минтақаи Кӯлоб шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ (коллечҳо) дар соли 2020 ба 11 адад ва шумораи донишҷӯёни онҳо ба 11933 нафар (аз он ҷумла: духтарон – 8966 нафар), шумораи муаллимон он ба 1089 нафар (аз он ҷумла: занон – 480 нафар) мерасид

[98, с. 109]. Аз ҷумлаи 11 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ (коллекҳо)-и минтақаи Кӯлоб дар соли 2020 5 адади он хусусӣ – ғайридавлатӣ мебошанд. 7 адади он: коллекҳои тиббӣ, омӯзгорӣ, санъат, тиббӣ-хусусӣ, милитсия, иқтисодӣ-техникӣ-хусусӣ ва ғайридавлатӣ агросаноатии саёхӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар шаҳри Кӯлоб ва 3 адади он: коллекҳои тиббӣ, политехникӣ ва тиббӣ – ғайридавлатӣ дар ноҳияи Данғара ва 1 коллеҷи тиббӣ-хусусӣ дар ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ амал менамояд, ки дар соли 2020 4819 нафар мутахассис омода намудаанд.

Дар ин қатор, Коллеҷи омӯзгории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ба ҳайси нахустин муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар минтақа барои тайёр намудани кадрҳои соҳаи омӯзгорӣ нақши муассир дорад. Коллеҷ, соли 1931 дар заминаи курси педагогӣ (муаллимтайёркунӣ), 28 ноябри соли 1934 техникуми педагогӣ, 5 июли соли 1935 комбинати педагогӣ ва соли 1938 ҳамчун омӯзишгоҳи омӯзгорӣ таъсис ёфта буд, ки соли 2011 80 - солагии он ҷашн гирифта шуд. Коллеҷ, дар ин муддати фаъолият беш аз 21 ҳазор мутахассисон омода намудааст, ки дар қатори онҳо шахсиятҳои намоёни ҷумҳурӣ аз ҳисоби олимон, шоирон, кормандони дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар ба камол расидаанд [123, с. 5].

Ташкили муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар тақозои замон буда, дар давраи соҳибистиклолии кишвар вусъати тоза касб менамояд. Дар замони шуравӣ дар минтақаи Кӯлоб танҳо як муассисаи таҳсилоти олий таъсис ёфта буд ва он ҳам барои тайёр намудани ихтисосҳои равияи омӯзгорӣ. Дастбӣ ва равнақи тоза касб намудани ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар замони соҳибистиклолӣ водор менамуд, ки мутахассисони касбӣ дар ҳама соҳаҳо омода гардад. Вале, масъалаи омода намудани мутахассисон бо душворӣ даст меод. Дар он шароит мутахассисони касбии соҳавиро танҳо муассисаҳои таҳсилоти олии марказ ва дигар қисматҳои кишвар омода мекарданд. Ҷавонони

минтақа бо мақсади соҳибкасб гардидан маҷбур буданд бо мушкилоти зиёди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ рӯ ба рӯ гарданд. Вазъи иҷтимоии аксари оилаҳои сокинони минтақа имконият ҳам наметод, ки барои соҳибкасб гардидани фарзандонашон мусоидат намояд. Ба ин монанд боз асосҳои дигаре водор намуд, ки Ҳукумати Тоҷикистон ва махсус Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон тадбирҳои ҷиддиеро ҷиҳати ташкили муассисаҳои таҳсилоти олии дар минтақаи Кӯлоб роҳандозӣ намояд.

Соли 2021 дар минтақаи Кӯлоб 4 муассисаи таҳсилоти олии касбӣ фаъолият мекард. Аз ҷумла, дар шаҳри Кӯлоб Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ. Дар ноҳияи Данғара Донишгоҳи давлатии Данғара ва Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон (ДДТХ). Соли 2021 шумораи умумии донишҷӯёни ин даргоҳҳои илмӣ ба 25650 нафар аз ҷумла, 9107 нафар духтарон таҳсил менамуданд. Шумораи умумии омӯзгорони ин муассисаҳо ба 1197 нафар мерасад, ки 478 нафари онҳоро занон ташкил медиҳанд [98, с. 109].

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ бо номи Институти давлатии муаллимии шаҳри Кӯлоб мутобиқи қарори Вазорати маданияти Иттиҳоди Шуравӣ аз 15 – августи соли 1945 таҳти рақами 1373 дар заминаи омӯзишгоҳи омӯзгории шаҳри Кӯлоб таъсис ёфта, то замони истиқлолият ягона мактаби олии минтақаи Кӯлоб махсуб меёбад, ки барои омода намудани кадрҳои соҳаи омӯзгорӣ ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқи кишвар саҳми арзанда мегузорад. Донишгоҳ дорои 10 факултет, 34 кафедра буда, аз руи 60 ихтисос мутахассис омода менамояд. Дар соли таҳсили 2020-2021 дар донишгоҳ зиёда аз 11 ҳазор нафар донишҷӯён таҳсил ва 500 нафар омӯзгорон қору фаъолият менамуданд [128, с. 16; 119, с. 13].

Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб моҳи март соли 2015 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфтааст. Ин донишкада, соли 2003 ҳамчун филиали Донишгоҳи

технологии Тоҷикистон дар шаҳри Кӯлоб таъсис ёфта ва муддати 12 сол фаъолият намуда буд. Шумораи донишҷӯёни он 1721 нафарро ташкил медиҳад ва беш аз 1000 нафар донишҷӯёни он дар Федератсияи Россия дар Донишгоҳи технологии Воронеж ва Академияи кишоварзии ин шаҳр таҳсил менамоянд. Донишкада дорои 4 факултет ва 12 кафедра буда, мансуб ба Вазорати саноат ва технологияи инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [178].

Донишгоҳи давлатии Данғара мутобиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 284, аз 1 августи соли 2005 ба ҳайси филиали Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншо Шотемуров кушода шуд ва дар тайёр намудани мутахассисони бахши соҳаи кишоварзӣ дар минтақа корҳои назаррасеро ба анҷом расонид. 2 майи соли 2013 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Донишгоҳи давлатии Данғара ном гирифт. Донишгоҳ дорои 8 факултет ва 40 ихтисос буда, барои тайёр намудани мутахассисони ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ ва ихтисосҳои омӯзгорӣ дар минтақа саҳм мегирад [179].

Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон (ДДТХ) – яке аз муаассисаҳои таҳсилоти олии Тоҷикистон буда, дар шаҳри Данғара воқеъ мебошад. Донишгоҳ моҳи марти соли 2016 таъсис ёфтааст ва дар он ҳоло зиёда аз 2 ҳазор нафар донишҷӯ таҳсил менамояд. Шумораи омӯзгорони он зиёда аз 100 нафарро ташкил медиҳад. Донишгоҳ дорои 3 факултет – тиббӣ, педиатрӣ ва дандонпизишкӣ буда, бо назардошти тайёр намудани кадрҳои соҳаи тиббӣ дар вилояти Хатлон таъсис ёфтааст [177].

Дар шаҳри Кӯлоб филиали Институти ботаникаи АМИТ дар заминаи “Боғи ботаникии ба номи Т. Бобоев” фаъолият дорад. Ин боғ бори аввал соли 1985 дар майдони 3,5 гектар замин бунёд гардида, минбаъд майдони он ба 18, 5 гектар расонида мешавад. Соли 2003 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба боғ ташриф овард ва баъди он чараёни кор дар он вусъат гирифт. Саҳми олимони табиатшиноси минтақаи Кӯлоб дар омӯзиши олами набототи минтақаи

чануби Тоҷикистон арзишманд мебошад.

Дар радифи он ҳама масъалаҳои соҳаи маорифи халқ баррасии нақш ва мақоми кормандони ин соҳа, ки солҳои дароз саҳми арзандаи хешро барои таълим ва тарбияи насли наврас дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ бахшидаанд, муҳим мебошад. Метавон шумораи зиёди хайати устодон ва омӯзгорони минтақаро ёдовар шуд, ки дар замони истиқлолият бо меҳнати шоёни хеш дар соҳаи маорифи Тоҷикистон нуфуз ва шуҳрати босазоро соҳиб гардидаанд. Аз ҷумла, омӯзгорони варзида, аз шаҳри Кӯлоб: Амиршоев Н. – аз фанни математика, Собирова М.Д. – аз фанни технологияи меҳнат – Назаров Н.С. – аз фанни физика, аз ноҳияи Восеъ: Сангов Б.С. – аз фанни таърих ва ҳуқуқ, Одинаев С. – аз фанни география, Ҳалимов А. – аз фанни математика, Гулмадов А. – аз фанни забон ва адабиёти рус, аз ноҳияи Данғара: Исупов Ҷ. – аз фанни физика, Назаров Ф. – аз фанни математика, Ҳамидова М. – аз фанни математика, Каримзода А. – омӯзгори синфҳои ибтидоӣ, аз ноҳияи Ховалинг: Назаров Э. – аз фанни таърих, Шоҳзамонов Қ. – омӯзгори синфҳои ибтидоӣ, Саҳобова Х. – аз фанни забон ва адабиёти рус, Тешаев В. – аз фанни таърих ва ҳуқуқ, аз ноҳияи Фархор: Саидов С. – аз фанни биология, Сафаров Б. – аз фанни химия, Давлатов А. – аз фанни химия, Назарова Г. – аз фанни забони англисӣ, аз ноҳияи Муъминобод: Бегахмдов М. – аз фанни таърих ва ҳуқуқ, Шарифов Э. – аз фанни география, Саидова А. – омӯзгори синфҳои ибтидоӣ, Саймуҳиддинова М. – аз фанни забон ва адабиёти рус, аз ноҳияи Балҷувон: Сайдализода Р. – омӯзгори синфҳои ибтидоӣ, Одинаев Б. – аз фанни забон ва адабиёти рус, Ҳайдаров С. – аз фанни забон ва адабиёти рус, Умаров М. – омӯзгори синфҳои ибтидоӣ, аз ноҳияи Темурмалик: Сатторзода Ш. – аз фанни биология, Камолова Н. – аз фанни математика, Ёқубова Ғ. – аз фанни химия, аз ноҳияи Шамсиддин Шоҳин: Одинаев Ш. – аз фанни таърих ва ҳуқуқ, Давлатзода Б. – аз фанни физика, Наимов Ҷ. – аз фанни забон ва адабиёти тоҷик, аз ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ: Фақеров У. – аз

фанни химия-биология, Икромов П. – аз фанни география, Зоирова Д. – омӯзгори синфҳои ибтидоӣ, Ҳикояти М. - омӯзгори синфҳои ибтидоӣ, Гиёева Х. – аз фанни забон ва адабиёти тоҷик ва дигаронро метавон номбар намуд. [91, с. 116; 111, с. 357; 113, с. 179; 121, с. 277; 125, с. 437].

Солҳои охир бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамасола қорӣ гардидани озмунҳои адабӣ-фарҳангии «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», «Тоҷикистон – Ватани азизи ман», «Илм – фурӯғи маърифат» ба хотири боз ҳам бештар ба омӯзиши илмҳои риёзӣ ва табиӣ ҷалб кардани наврасону ҷавонон, олимону муҳаққиқон ва устодону омӯзгорон ва озмуни «Тоҷикон – оинаи таърихи миллат» ба ифтихори 115 солагии академик Б. Гафуров барои ҷалби наврасон ва ҷавонони минтақа ба омӯзиш, нақши созгор мебозанд. Иштироки фаъоли хонандагон ва донишҷӯёни мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва донишгоҳу донишқадаҳо ва коллеҷу омӯзишгоҳҳои минтақа дар онҳо ва қойҳои сазоворро соҳиб гардидани онҳо, намунаи барҷастаи худомӯзӣ ва аз бар намудани донишҳои замонавӣ маҳсуб меёбад. Хонандагон, донишҷӯён ва омӯзгорони минтақои Кӯлоб дар давраи 4 соли фаъолияти ин озмунҳо, сазовори 4 - қойи аввал, 6 - қойи дуюм, 9 қойи сеюм ва 17 қойҳои ифтихорӣ гардиданд [59, с. 17].

Ҳамин тариқ, мо масъалаи мазкурро ҷамъбаст намуда, чунин хулоса пешниҳод менамоем:

- соҳаи маориф ба сифати яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат, новобаста аз мушкилоти соҳа дар замони истиқлолият рушд ва инкишоф меёбад;

- агар дар даҳсолаи аввали замони истиқлолият (солҳои 1991-2001) вазифаҳои муҳими соҳа аз нигоҳи доштани сохтори марбутатаи соҳа ва бароҳмонии низоми мутаасили таҳсилот иборат бошад, минбаъд дар марҳалаҳои дуюм ва сеюми рушди соҳаи маориф (солҳои 2001-2021) дар минтақа тадбирҳои муҳим ҷиҳати ислоҳоти соҳа роҳандозӣ мегардад,

ки дар натиҷа барои беҳтар гардидани вазъи соҳа ҳамаҷониба мусоидат менамояд. Ҳамин боис гардид, ки дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб дар 10 – солаи охири давраи соҳибистиклолӣ (солҳои 2011-2021) ба ифтихори 30 солагии ин ҷашни Истиклолият дар доираи иншоотҳои ҷашнӣ беш аз 300 мактабҳои таҳсилоти умумӣ сохта ба истифода дода шудаанд.

3. 2. Хизмати тибии аҳоли ва инкишофи соҳаи тандурустӣ

Ҳифзи сиҳати аҳоли барои ҳамаи давлатҳо масъалаи муҳимми бахши иҷтимоӣ ба шумор рафта, барои солимӣ, побарҷой ва устувории миллату халқият нақши муассир дорад. Дар баробари дигар соҳаҳои муҳимми ҳаёти ҷамъиятӣ, беҳдошт ва инкишофи соҳаи тандурустӣ, яке аз масъалаҳои асосии сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ҳамин аст, ки дар замони соҳибистиклолӣ дар Тоҷикистон ҷиҳати солимии ҷомеа аҳаммияти ҷиддӣ зоҳир гардида, бахши тандурустӣ яке аз соҳаҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат маҳсуб меёбад. Масъалаи таъмини ҳифзи сиҳати аҳоли дар замони шуравӣ ба мисли ҳама ҷумҳуриҳои дигари иттифоқӣ тибқи сиёсат ва нишондодҳои замон сурат мегирифт. Заминаҳои воқеии соҳаи тандурустӣ бар асоси имконият ва иқтидормандии давлати шуравӣ вобастагии амиқ дошт ва ба масъалаи ҳифзи сиҳати аҳоли аҳаммияти ҷиддӣ зоҳир мегардид. Шумораи зиёди иншооти асосии соҳа, дар мисоли беморхонаҳо ва дигар муассисаҳои табобатӣ мавҷуд буданд, ки барои аҳоли хизмат мерасониданд. Соли 1990 шумораи табибон дар вилояти Хатлон ба даҳ ҳазор нафар аҳоли 14,7 нафар рост меомад, ки ин нишондиҳанда дар нисбати дигар минтақаҳои ҷумҳур нисбатан паст буд. Соли 1991 дар Тоҷикистон 2862 муассисаи соҳаи тандурустӣ фаъолият мекард. Дар шумори ин муассисаҳо, беморхонаҳо мақоми хосро касб намуда, зиёда аз 70% онҳоро ташкил медоданд [206]. Бар асари пошхурдани Иттиҳоди шуравӣ ва соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар аввали солҳои 90-уми асри гузашта, вазъи соҳаи

тандурустӣ бо мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ гардид. Аксари муассисаҳои соҳаи тандурустӣ бо таъсири ангезаҳои нохуби давраи ҷангӣ, вазъи ноороми кишвар ва бо сабабҳои мушкилоти ҳаётӣ, аз кор рафтани кормандон, норасоии кадрӣ, аз қабилӣ нокифоягии мутахассисони касбии дорои маълумоти олий ва сатҳи миёна, инчунин, дастрас нагардидани доруворӣ барои табобати аҳоли ва амсоли он масъалаҳо, аз ҷаъолияти муназзам мемонанд.

Ҳифзи сихатии аҳоли ҳамзамон ба дигар омилҳо, аз қабилӣ норасоии маводи хурока барои аҳоли ва дигар шароитҳои иҷтимоӣ низ вобастагии амиқ дорад, ки дар он давраи ҷанг муддати 7 моҳ минтақаи Кӯлоб дар муҳосираи иқтисодӣ монда буд. Бар асари он дар минтақа як қатор бемориҳои сироятӣ, ба мисли домана ва гелиотроп, ки бо сабабҳои истеъмоли оби ифлос ва нокифоягии маводи озуқа аз ҷониби аҳоли истифода бурдани дигар растаниҳо рух дода буд, хуруҷ менамояд. Бо сабаби бемории гелиотроп дар ноҳияи Фархор якчанд нафар ба ҳалокат расид [17, с. 31]. Ба ин монанд боз дигар омилҳои таъсирпазир мавҷуд буданд, ки вазъи соҳаи тандурустиро душвор мегардониданд. Вобаста ба ин, Ҳукумати ҷавони Тоҷикистон дар он рӯзҳои душвори марҳалаи аввали соҳибистиклолӣ тадбирҳои ҷиддӣ нисбати роҳандозӣ намудани ислоҳоти соҳаи тандурустиро андешида наметавонист.

Масъалаи вазъи соҳаи тандурустиро дар марҳалаи соҳибистиклолӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, амалигардонии ислоҳоти соҳаро мо метавонем ба 4 марҳала ҷудо намоем:

Марҳалаи аввал, давраи таназзул ва ақибравии соҳаи тандурустӣ (солҳои 1993–1997);

Марҳалаи дуюм, боздоштани ақибмонии соҳа ва дигаргунсозии соҳаи тандурустӣ (солҳои 1997–1999);

Марҳалаи сеюм, давраи баамалбарории ислоҳотҳои нахустини соҳаи тандурустӣ (солҳои 1999–2006);

Марҳалаи чорум, давраи ислоҳоти куллии соҳа, рушд ва инкишофи соҳаи тандурустӣ (аз соли 2006 оғоз гардида, то имрӯз идома дорад).

Ҳар кадоме аз ин марҳалаҳо ба худ хусусияти махсус дошта, дар чараёни онҳо ислоҳоти алоҳидаи соҳаи тандурустӣ амалӣ мегардад. Марҳалаи аввал давраи душвортарини соҳа ба шумор рафта, бештар ба воқеаҳои ҷанги шаҳрвандӣ, мушкилот ва паҳншавии як қатор бемориҳои сироятӣ ва нарасидани дорувориҳо алоқамандӣ дорад. Ин ҳолатҳо бештар дар вилояти Хатлон ва махсус дар минтақаи Кӯлоб ба назар мерасид. Мушкилоти ин марҳала боз ба он вобастагӣ дошт, ки бо сабаби канда шудани муносибатҳои байнидавлатӣ, таъмини муассисаҳои табобатӣ ва аҳоли бо доруворӣ мушкил мегардад. Дар ин марҳала кумакҳои ғаврии давлат барои дарёфти доруворӣ, вакцинаҳо ва дигар васоити бандубастӣ дар ҳалли бисёр масоили мубрами соҳаи тандурустӣ нақши муҳим доштанд.

Марҳалаи дуюм, давраи боздоштани ақибмонии соҳа ва дигаргунсозии соҳаи тандурустӣ муаррифӣ гардида, дар он нахустин дигаргунсозии соҳа дар вазъияти нисбатан ором идома ёфта, заминаҳои ҳуқуқӣ барои таҳияи дурнамои муайянкунандаи рушди минбаъдаи соҳа ва мутобиқати он ба иқтисодиёти бозорӣ ба вуҷуд меояд. Бори нахуст дар кишвар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли», Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи саломатии аҳоли то соли 2005, Барномаи соҳавии ислоҳоти нигоҳдории тандурустӣ барои солҳои 1997–2001 таҳия ва ба тасвиб расиданд.

Марҳалаи сеюм, давраи баамалбарории ислоҳоти нахустини соҳаи тандурустӣ бештар ба сабабҳои нокифоягии маблағҳои буҷети давлатии барои соҳаи тандурустӣ ва зарурати ҷалби маблағҳо аз ҳисоби ниҳодҳои молиявӣ ва ташкилотҳои байналмилалии мададрасон вобастагии амиқ дошта, имконият фароҳам меоварад, дар заминаи роҳандозии ислоҳоти нахустини бахши тандурустӣ, як қатор дигаргуниҳои ҷиддӣ дар соҳаи

мазкур ба вучуд ояд.

Марҳалаи чорум, давраи ислоҳоти куллии соҳа, рушд ва инкишофи соҳаи тандурустӣ аз соли 2006 оғоз гардида, то ба имрӯз идома мегирад. Рисолати асосии ин марҳала асосан бо мукамал гардонидани сохти идоракунӣ ва маблағгузорию соҳа, рушди тибби оилавӣ, мустаҳкам кардани заминаи моддию техникий муассисаҳои тиббӣ, таҳкими системаи иттилоотии соҳа ва амсоли инҳо вобастагии амиқ дошта, имконият фароҳам меоварад, ба мақсади беҳтар намудани вазъи саломатии аҳоли, дар солҳои охир соҳаи хидматрасонии тиббии кишвар ҳамачониба азнавсозӣ гардида, усулҳои муосири ташхису табобат ба роҳ монда шавад.

Ин нуқтаро бояд ёдовар гардид, ки вазъи душвори иҷтимоии аҳоли, ки бар асари нобасомониҳои ҷанги шаҳрвандӣ ба вучуд омад, боиси он гардид, ки соҳаи тандурустӣ ба мисли дигар соҳаҳо дар кишвар бо мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ гардад. Махсусан таъсири ин ангега бештар дар ҷамоати муназзами муассисаҳои соҳаи тандурустии минтақаи Кӯлоб ба назар мерасид. Чунончи, мутобиқи нишондоди омории шумораи табибони (духтурони) ҳамаи соҳаҳо дар минтақаи Кӯлоб агар дар соли 1992 ба 1145 нафар, кормандони миёнаи тиббӣ ба 5087 нафар ва шумораи катҳои бистарӣ ба 8840 расад, ин нишондод дар соли 1997 - шумораи табибон (духтурон) ба 998 нафар, кормандони миёнаи тиббӣ ба 4325 ва шумораи катҳои бистарӣ ба 5145 нафар мерасад [98, с. 64-69]. Мутаносибан шумораи табибон дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб аз ҷумла, ш. Кӯлоб – 376 нафар, н. Муъминобод – 67 нафар, н. Восеъ – 104 нафар, н. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ – 145 нафар, н. Фархор – 194 нафар, н. Темурмалик – 66 нафар, н. Данғара – 102 нафар, н. Ховалинг – 55 нафар, н. Шамсиддин Шохин – 36 нафарро ташкил меод.

Кам гардидани шумораи кормандони соҳаи тиб бештар ба он вобастагӣ дошт, ки маоши кормандон дар дараҷаи паст қарор дошт ва он ҳам бо сабаби харобиҳои молиявии буҷаи давлатӣ сари вақт пардохт

намегардид. Норасогиҳои доруворӣ баҳри табобати беморон ва хуручи бемориҳои сироятӣ, ҳолати бади санитарӣ - гигиениии беморхонаҳо ва муассисаҳои табобатӣ масъалаҳои дигари мушкилоти соҳа ба шумор мерафт, ки дар марҳалаи аввали давраи соҳибистиклолӣ вусъат меёбад ва боиси таназзул ва ақибравии соҳа мегардад. Ҳамин боис гардид, ки аз соли 1991 тамоили манфии паст рафтани фаъолияти кори соҳаи тандурустӣ ба мушоҳида мерасад ва он дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ боз ҳам шадидтар мегардид.

Дар кишвар аз соли 1997 шароит барои гузариш ба марҳалаи дуҷуми ислоҳоти соҳаи тандурустӣ - боздоштани ақибмонии соҳа ва ҷорӣ намудани дигаргунсозии соҳаи тандурустӣ дар давраи солҳои 1997–1999 ба вучуд меояд. Дар ин радиф, қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли” (аз 15 майи соли 1997, №419) ҳамаҷониба мусоидат менамояд. Ин қонун, аз ҷумлаи нахустин санади меъёрӣ-ҳуқуқии ифодакунандаи мақсад, мазмун, мафҳум, масъалаҳо, вазифаҳо ва нишондодҳои соҳаи тандурустии мамлакат маҳсуб меёфт, ки дар он баробари муайян намудани масъалаҳои ташкили сохтори соҳа дар шароити нави муносибатҳои бозоргонӣ, иҷозаи хизматрасониҳои хусусии тиббӣ барои аҳоли дар моддаи 14-уми он муқаррар гардидааст. Дар он рӯзҳои марҳалаи аввали давраи соҳибистиклолӣ дар Тоҷикистон тибқи қонун муқаррар ва муайян намудани ин нишондодҳои сиёсати бахши тандурустӣ барои ҳамаҷониба ба роҳ мондани кори соҳа ва ҳифзи сиҳатии аҳоли нақши муҳим мебозид. Акнун муассисаҳо ва кормандони алоҳида, аз ҳисоби хизматрасониҳои хусусии тиббӣ метавонистанд фаъолияти доимии соҳаи тандурустиро ба роҳ монанд ва ҳамзамон шароитҳои кори муассисаҳо ва зиндагии шахсии кормандонро беҳтар намоянд. Дар он вазъияти душвор ба роҳ мондани чунин тадбир дар тамоми кишвар, аз ҷумла дар минтақаи Кӯлоб хизматрасонии соҳаи тандурустиро беҳтар намуд. Беморхонаи вилоятии шаҳри Кӯлоб аз ҷумлаи нахустин муассисаи соҳаи тандурустии

шаҳр ва минтақаи Кӯлоб маҳсуб меёфт, ки дар фаъолияти кории хеш бо истифода аз ин имконият пайваста дар хизмати маризон ва ниёзмандон қарор мегирифт [216].

Ин нуқтаро бояд таъкид намуд, ки дар марҳалаи дуҷуми ислоҳоти соҳаи тандурустӣ, ҳарчанд заминаҳои ҳуқуқии дигаргунсозиҳои соҳа ба вуҷуд омада бошад ҳам натиҷаҳои умедбахш дар раванди соҳа ба вуҷуд наомад. Ҳамоно то соли 2000-ум ҳолати аз ҳисоби худи беморон ташкил намудани шароити табобатӣ ва ё ташкили ёрии таъҷилӣ ва амсоли он ҳолатҳои алоқаманд ба ҳифзи сиҳатии аҳоли дар аксари беморхонаҳои шаҳр ва минтақаи Кӯлоб анҷом мегирифт. Ин масъала дар ноҳияҳои кӯҳии минтақа ба мисли: Балҷувон, Ховалинг, Муъминобод, Данғара, Темурмалик ва Шамсиддин Шохин басо ташвишовар буд. Махсусан дар ҳолати таъҷилӣ ба беморхонаҳо овардани беморон бо сабаби таъмин набудан бо мошинаҳои таъҷилӣ ва ё набудани маводи сӯзишворӣ ва ё таъмин ба маводи доруворӣ дар бисёр аз ин ноҳияҳо сокинонро бо душвориҳо ва ҳатто ба марги беморон оварда мерасонид [238]. Чунин мушкилот дар шаҳри Кӯлоб ва ноҳияҳои Восеъ, Фархор, Мир Саид Алии Ҳамадонӣ низ ба назар мерасид, вале на ба монанди ноҳияҳои кӯҳӣ [49, с. 11].

Раванди нисбатан натиҷабахши соҳаи тандурустӣ ба марҳалаи сеюм, давраи баамалбарории ислоҳоти нахустини соҳаи тандурустӣ, солҳои 1999-2006-ум алоқаманд мебошад. Дар ин марҳала Ҳукумати Тоҷикистон бо мақсади беҳтар намудани вазъи соҳаи тандурустӣ нахуст заминаҳои ҳуқуқии соҳаро такмил медиҳад. Як қатор қонунҳои муҳимми соҳа: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 2002 «Дар бораи фаъолияти хусусии тиббӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 2002 «Дар бораи солимии репродуктивӣ ва ҳуқуқҳои репродуктивӣ» [4], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 2002 «Дар бораи ёрии равонпизишкӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 декабри соли

2003 «Дар бораи таъмини амнияти санитарию эпидемиологии аҳоли» [6], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 декабри соли 2004 «Дар бораи тибби халқӣ» [7] ва дигарҳо ба тасвиб расиданд, ки бевосита барои роҳандозӣ намудани ислоҳоти соҳаи тандурустӣ мусоидат намуданд.

Марҳалаи сеюм, давраи баамалбарории ислоҳоти нахустини соҳаи тандурустӣ бештар ба сабабҳои нокифоягии маблағҳои буҷети давлатии барои соҳаи тандурустӣ ва зарурати ҷалби маблағҳо аз ҳисоби ниҳодҳои молиявӣ ва ташкилотҳои байналмилалии мададрасон вобастагии амиқ дошта, имконият фароҳам меоварад дар заминаи роҳандозии ислоҳоти нахустини бахши тандурустӣ, як қатор дигаргуниҳои ҷиддӣ дар соҳаи мазкур ба вучуд ояд. Аз ҷумла, бо ҷалби сармояи хориҷӣ таъмиру тармими қариб ҳамаи муассисаҳои табобатӣ ва бунгоҳҳои тиббӣ дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб анҷом мегирад.

Метавон барои намуна аз фаъолияти кори соҳаи тандурустии шаҳри Кӯлоб аз соли 2005 ишора намоем, ки дар арафаи таҷлили ҷашни бошукӯҳи 2700-солагии шаҳри Кӯлоб, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳри Кӯлоб бо мақсади инкишофи соҳа, новобаста аз душвориҳои молиявӣ 1109782 сомонӣ маблағи пулӣ ҷудо намуда буд. Аз ин маблағ танҳо дар давоми сол 1106633 сомонӣ аз худ карда шуда буд, ки дар маҷмӯъ 99,7%-и маблағи пешбинигардидаро ташкил мекард. Ҳамзамон, аз ҳисоби маблағҳои ҳокимияти маҳаллӣ, иловатан барои чорабиниҳои соҳавӣ (касалиҳои сил ва СПИД), сӯзишворӣ ва тайёрӣ ба зимистонгузаронӣ боз дар ҳаҷми 24250 сомонӣ маблағи нав ҷудо карда шуд [213]. Илова ба он, вобаста ба кушишҳои Ҳукумати Тоҷикистон аз ҳисоби инвеститсияи хориҷӣ ба муассисаҳои тандурустии шаҳру ноҳияи Кӯлоб, таҷҳизот ва дигар лавозимоти лозимии тиббӣ ворид гардида буд.

Дар доираи сохтмонҳои ҷашнӣ бошад дар арафаи ҷашни 2700 солагии шаҳри Кӯлоб як қатор муассисаҳои нави тиббӣ сохта ва

хамчунин чандин муассисаҳои дигар аз таъмири асосӣ бароварда шуданд. Соли 2005, дар шаҳру ноҳияи Кӯлоб дар баробари аз таъмири асосӣ баровардани чанде аз муассисаҳои табобатӣ, боз БМ «Хатлон» бо маблағи 381512 сомонӣ, бо таъминоти таҷҳизоту асбобу анҷом бо маблағи 95836 сомонӣ сохта ба истифода дода шуд. Беморхонаи бемориҳои чашм, қалб ва таваллудхонаи вилоятӣ аз таъмири асосӣ бароварда шуданд, ки ба ҷихати зебоии биноии худ дар он марҳала ба хусни шаҳр таровати дигар мебахшиданд.

Дар шаҳру ноҳияи Кӯлоб соли 2005, 1182 корманди тиббӣ ба аҳолии 166 ҳазор нафараи шаҳру ноҳияи Кӯлоб хизмати тиббӣ мерасониданд, ки аз ин шумора 144 нафар духтурони дорои маълумоти олий, 600 нафар кормандони миёнаи тиббӣ, 454 нафар кормандони хурд ва дигар зинаҳоро ташкил медоданд. Ба ҳар 10 ҳазор нафар аҳоли, дар соли 2005, дар шаҳри Кӯлоб духтурони дорои маълумоти олий – 8,6 % ва кормандони миёнаи тиббӣ 36,6%-ро ташкил медод. Тавре маълум мегардад, мутахассисони дорои маълумоти олидор хеле ғоизии пастро ташкил медоданд. Соли 2005, танҳо 1 нафар хатмкардаи Донишгоҳи тиббии Тоҷикистон ба шаҳри Кӯлоб барои кор омада буд. Нарасидани духтурони кудакона, амрози дарунӣ, акушер-гинекологҳо ва санэпидемиологҳо ба мушоҳида мерасид.

Кормандони соҳаи тандурустии шаҳру ноҳия ба 97835 муроҷиаткунандагон хизмати тиббӣ расонидаанд, ки аз онҳо 40953 нафарашон дар шароити хона табобат мегирифтанд. Соли 2005 хизматрасонӣ ба модару кудак бехтар гардид. Аз ҷумла, 42400 нафар занони қобили таваллуд дар шаҳру ноҳия ба қайд гирифта шуда буд ва аз онҳо 13840 нафарашон истифодабарандагони маводҳои контрацептивӣ буданд, ки 32,6%-ро ташкил медоданд. Дар соли 2005 дар шаҳри Кӯлоб мувофиқи маълумоти тиббӣ ғавти модарон ба қайд гирифта нашудааст. Қайди таваллуди кӯдаки навзод бошад, 3723 нафар, ки аз онҳо 2319 нафар дар таваллудхонаҳо ва 1404 навзод дар шароити хона таваллуд шудааст, ки 37,7%-ро ташкил медод. Таваллуди хонагӣ,

соли 2005 нисбати соли 2004 6% кам гардида буд. Шумораи фавтидагон бошад, дар соли 2005, 800 нафарро ташкил медод, ки аз он 42 нафар кудакони то синни 1-маҳсуб меёфтанд. Ин нишондиҳанда боиси нигаронӣ буд, зеро дар маҷмуи ғоизии аҳоли 15,4%-ро ташкил медод. Маҷмуи нишондиҳандаи афзоиши аҳоли бошад, ба 17,6% баробар буд [49, с. 34].

Маркази мубориза зидди бемориҳои тропикӣ, Маркази ташаккули тарзи ҳаёти солим, Шуъбаи худмаблағгузорию безараргардонӣ дар шаҳри Кӯлоб як қатор корхоро ба анҷом расонида, фаъолиятшонро дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти санитарӣ», ба роҳ монда, якҷанд чорабиниҳо оид ба вазъи санитарияю эпидемикии шаҳр дар маҳалҳо, бозорҳо, муассисаҳои хуроки умумӣ ва дигар ташкилоту муассисаҳо гузаронидаанд [213]. Ҳолати санитарияю эпидемиологии шаҳри Кӯлоб душвориҳо ва масъалаҳои зиёде дошт. Ба мисли аз 753 таҳлили обе, ки барои таҳлили бактериологӣ фиристода шудааст, 485-тои он, яъне 64,4%-и он ҷавобгӯи меъёрҳои санитарӣ набуданд. Маркази ташаккули тарзи ҳаёти солими шаҳри Кӯлоб дар давоми соли 2005 оид ба корҳои оммафаҳмонӣ, пешгирии бемориҳои сироятӣ як қатор корхоро ба анҷом расонида, мизҳои мудаввари телевизионӣ ва як қатор мақолаҳои шакли маслиҳатиро дар саҳифаҳои мадбуоти даврӣ чоп намуданд. Бахшида ба рӯзҳои умумихалқии пешгирии бемориҳои сил ва СПИД конференсияҳои илмию амалӣ дар шаҳр баргузор намуданд. Дар доираи тадбирҳои ҷашнӣ бахшида ба 2700-солагии шаҳри бостонии Кӯлоб, як қатор муассисаҳои соҳаи тандурустии шаҳр ва ноҳия бо маблағҳои муайян аз таъмири асосӣ ва капиталӣ бароварда шуданд [213].

Дар маҷмуъ, соли 2005 шумораи муассисаҳои тиббии шаҳри Кӯлоб 29 адад ва ноҳияи Кулоб 50 ададро ташкил медод. Дар шаҳр 257 нафар духтури асосӣ ва 19 нафар духтури кӯдакон фаъолият доштанд. Беморхонаи калонтарин дар шаҳр ин беморхонаи вилоятӣ маҳсуб меёфт, ки дорои 300 кати табобатӣ буда, дар он 46 нафар духтури асосӣ, 17

нафар духтури ҳамкор, 149 нафар кормандони миёнаи тиббӣ ва 138 нафар кормандони хурди тиббӣ фаъолият доштанд. Беморхона дорои 15 шуба, аз онҳо 12 шубаи асосӣ ва 3 шубаи ёрирасон буд. Ин беморхона аз ҷумлаи нахустин ва калонтарин беморхонаи собиқ вилояти Кӯлоб маҳсуб меёфт, ки ба аҳолии шаҳр ва минтақаи Кӯлоб аз соли 1956 хизмат мерасонид [88, с. 116]. Ҳамзамон дар соли 2005 дар минтақаи Кӯлоб 3438 нафар кормандони соҳаи тиб бо ҳифзи сикҳатии аҳоли машғул буданд, ки аз ин шумора 897 нафарашонро духтури дорои таҳсилоти олии ташкил меод [155, с. 61-65]. Шумораи муассисаҳои тиббӣ дар ноҳияҳои минтақа ба 448 адад мерасид, аз ҷумла дар ноҳияи Ш. Шоҳин – 44 адад, ноҳияи Ховалинг – 22 адад, ноҳияи Темурмалик – 36 адад, ноҳияи Фархор – 49 адад, ноҳияи Муъминобод – 35 адад, ноҳияи Мир Сайид Али Ҳамадонӣ – 43 адад, ноҳияи Балҷувон – 22 адад, ноҳияи Данғара – 52 адад, ноҳияи Восеъ - 56 адад, муассисаи тиббӣ мавҷуд буд [88, с. 62].

Дар ин марҳала, масъалаи ҷалби мутахассисони соҳаи тиб ба фаъолияти табобатӣ, махсусан духтурони дорои маълумоти олии, миёнаи тиббӣ таъмини шароитҳои беморхонаҳо барои табобати маризон, таъмини мошинаҳои ёрии таъҷили дар шаҳрҳо ва ноҳияҳои минтақа, табобати бемориҳои сироятӣ, таъмини беморхонаҳо бо лавозимот, хӯрок, доруворӣ ва масъалаҳои дигар рӯ ба беҳбудӣ меоварад. Барои ҳалли мушкилоти ноҳияҳои кӯҳӣ, ба мисли Балҷувон беморхонаҳои марказии шаҳри Кӯлоб муваззаф гардида буданд, ки духтурони соҳавиро ба муҳлатҳои алоҳида ба ин ноҳияҳо навбат равона созанд. Ин ҳолат дар беморхонаи касалиҳои рағу дилҳо ва шубаи муолиҷавии касалиҳои дарунии беморхонаи марказӣ, акушер - гинекологҳои амрози занона махсусан ба назар мерасид [49, с. 7].

Ба ин монанд, масъалаҳои дигари алоқаманд ба бахши соҳаи тандурустӣ, мушкилот ва мунтазам фаъолият накардани беморхонаҳо ва санаторияҳо дар ноҳияи Муъминобод низ ба мушоҳида мерасид. Санаторияи ноҳияи Муъминобод барои беморони касалиҳои қалб

вобаста гардонида шуда буд ва аз замони шуравӣ дар ҷойи хушбоду ҳавои маркази ноҳия қарор дошт. Барои беморони тамоми шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб хизмат мерасонид. Бо сабабҳои маълуми мушкилоти соҳавӣ ва сари вақт ҷудо нагардидани маблағҳои хизматӣ ин санаторияи дар як замон маълуму машҳури минтақа аз фаъолият монда буд. Бинои асосӣ ва ҳуҷраҳо барои ҳобу истироҳати беморон солҳои дароз рӯи таъмиро надида ва харобу валангор гардида буданд. Ҳаёти қорӣ қормандон ихтисор гардида, нигоҳ доштани он бо мушкилӣ даст меод. Ҳолатҳои бо мақсадҳои дигар истифода бурдани майдони сайр, ҳуҷраҳо аз ҷониби шахсони алоҳида ҳамчун хонаҳои истиқоматӣ ба мушоҳида мерасид. Раёсати тандурустии вилояти Хатлон бо роҳи ҷудо намудани маблағ ва бо роҳи ҷалби сармояи хориҷӣ ташаббуси наҷибро пеш гирифт ва дар соли 2005 барои аз нав таъмиру тармим намудан ва дар хизмати аҳоли қарор додани ин санатория қорӣ наҷибро анҷом дод. Барои дар ҳолати собиқ пурра қарор додани ин муассиса боз мушкилоти дигар низ пеш меомад. Тадбирҳои андешида натиҷа дод ва бо ҷудо намудани ҷойҳои нави қорӣ ҳаёти духтурони соҳавӣ ва қормандони миёнаи тиббӣ дар ҳаёти 10 духтури соҳавӣ ва 25 қорманди миёнаи тиббӣ ва 10 нафар қорманди хоҷагӣ аз нав ба фаъолият сар карданд. Инчунин дар заминаи низомномаҳои ҳуқуқӣ тадбирҳои ҷиддӣ ҷиҳати хизматрасонии хусусӣ низ роҳандозӣ гардид, ки дар маҷмӯъ имконият фароҳам овард, ин санатория аз нав ба фаъолият оғоз намояд. Дар минтақа чунин тадбир дар нисбати санаторияи Арали ноҳияи Восеъ низ анҷом дода шуд. Дар натиҷа ин санатория дар соли 2005 ба фаъолияти муназзам оғоз менамояд [50, с. 23]. Ҳамин тариқ, беҳдошти соҳаи тандурустии минтақаи Кӯлоб маҳз дар охири марҳалаи сеюми ислоҳоти соҳа асоси заминавии худро пайдо намуд.

Марҳалаи чоруми ислоҳоти қуллӣ, рушд ва инкишофи соҳаи тандурустӣ аз соли 2006 оғоз гардида, то ба имрӯз идома мегирад. Нахуст бо мақсади роҳандозӣ намудани ислоҳоти соҳаи тандурустӣ

Ҳукумати Тоҷикистон заминаи ҳуқуқӣ фароҳам овард. Як силсила қонунҳо, стратегияҳо ва барномаҳои ҳукуматӣ ба мисли: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2008, №297 оид ба “Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи рушди саломатии кӯдакон ва наврасон дар давраи то соли 2015”, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 марти соли 2010, №165 доир ба “Барномаи миллии пешгирии бемориҳои касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015”, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 августи соли 2010, № 368 оид ба “Стратегияи миллии солимии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2020”, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2012, №202 дар бораи тасдиқи Барномаи рушди соҳаи тандурустии вилояти Хатлон барои солҳои 2013-2015, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2017 №1413 доир ба Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2020, №704 “Дар бораи Барномаи давлатии рушди соҳаи тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии вилояти Хатлон барои солҳои 2021-2025” [176] ва дигарҳо қабул гардиданд.

Хусусияти муҳимми ин марҳала ба он вобастагӣ дорад, ки дар ин давра аввалин лоиҳаҳои инвеститсионӣ бо мадади Ташкилоти Умумичаҳонии Тандурустӣ ва Бонки Умумичаҳонӣ ба роҳ монда мешавад ва дар натиҷа имконият барои ҳамаҷониба рушд намудани соҳаи тандурустӣ пайдо мегардад. Беҳтар гардидани вазъи хидматрасонии соҳаи тандурустии минтақаи Кӯлоб маҳз ба марҳалаи чоруми ислоҳоти соҳа рост меояд. Вобаста ба ин, қариб дар ҳамаи шаҳр ва ноҳияҳои минтақа тадбирҳои зарурӣ ҷиҳати таъмири пурра ва азнавсозии муассисаҳои табобатӣ ва таъмини муассисаҳо бо таҷҳизоти нави технологӣ, омода намудани мутахассисони соҳа ҷиҳати истифодабарии технологияи навин вусъати тоза касб менамояд. Аз

чумла, дар ноҳияҳои Данғара, Фосеъ, Фархор, Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, Ш. Шоҳин, Муъминобод, Ховалинг, Балчувон дар доираи амалигардонии барномаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, бо дастгирии Ҳукумати Тоҷикистон ва шарикони рушд дар баробари масъалаҳои ҳаёти иқтисодӣ, инчунин барои бунёди як қатор иншооти соҳаи тандурустӣ диққати ҷиддӣ зоҳир мегардад. Мутобиқи нишондоди омори шумораи табибон (духтурон) дар минтақаи Кӯлоб дар соли 2011 ба 996 нафар, шумораи кормандони миёнаи тиббӣ ба 4885 нафар ва шумораи катҳои бистарӣ ба 4300 адад мерасид [98, с. 70-73].

Натиҷаҳои бахши соҳаи тандурустӣ дар ин марҳала аз он шаҳодат медиҳад, ки дар минтақа дигаргунсозии назаррас ба вучуд омадааст. Чунончи, дар ноҳияи кӯҳии Шамсиддин Шоҳин агар дар соли 1991 танҳо 10 духтури дорои маълумоти олӣ дар хизмати аҳолии қарор дошта бошад, дар арафаи чашни 30-солагии истиқлолияти сиёсӣ шумораи онҳо ба 95 нафар мерасад. Дар ноҳия 1 беморхонаи марказӣ, 4 беморхонаи минтақавӣ, 3 дармонгоҳи деҳотӣ, 15 бунгоҳи тиббӣ амал менамояд. Шумораи умуми кормандони дорои маълумоти миёнаи соҳаи тиббӣ ба 506 нафар мерасад. Беморхонаи марказии ноҳия бо дастгирии Ҳукумати мамлакат аз нав мавриди таъмир қарор гирифта, ба беморхонаи замонавӣ табдил дода мешавад. Дар арафаи чашн ин беморхона бо 100 кат таъмин гардида, боз дар ҳама ҷамоатҳои ноҳия 10 бунгоҳи тиббии дигар бунёд ва бо таҷҳизоти замонавӣ таъмин гардонида мешавад [239].

Дар ноҳияи Восеъ низ ҳалли масъалаҳои соҳаи тандурустӣ вусъати тоза касб менамояд. Аз чумла, санаи 3 октябри соли 2016 дар ноҳия беморхонаи №3 ва Маркази саломатии деҳаи Меҳнатободи ҷамоати ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ мавриди истифода қарор мегирад. Ин беморхона дорои шароити муносири ташхису табобат буда, бо фарогирии 50 кат барои беморон аз ҷониби хоҷагии деҳқонии “Файзи Сайид” бо харҷи 1 миллиону 700 ҳазор сомонӣ сохта ба истифода дода мешавад

[172]. Беморхона пештар дар шароити бади хизматрасонии тиббӣ дар як бинои кӯхнаи замони шуравӣ қарор мегирифт ва он ҳам соли 1998 дар натиҷаи баланд шудани оби дарёи Ёхсӯ ва омадани сел зарар дида буд ва сокинон барои ташхису табобат ба маркази ноҳияи Восеъ ва шаҳрҳои Кӯлобу Душанбе мерафтанд. Ин муассисаи тандурустӣ бо маблағгузориҳои давлати Ҷопон ва Фонди хайрияи Араб, ки арзиши лоиҳавии он 826 ҳазор сомониро ташкил медиҳад, бунёд гардид. Хизматрасонӣ дар ин беморхона бо таҷҳизоти ҳозиразамони соҳа анҷом мегирад, ки аз хориҷи кишвар оварда шудаанд ва барои муайяну мушаххас намудани бемориҳо судманд мебошанд. Ба истифода додани чунин беморхона дар маркази ҷамоат падидаи арзишманд маҳсуб меёбад, ки ба тӯфайли он 150 нафар, аз ҷумла 14 нафар табибони дараҷаи олӣ, 50 нафар кормандони миёнаи тиб ва 30 нафар кормандони хурди соҳа бо ҷойи кору маоши хуб таъмин гардиданд.

Дар ин марҳала дар ноҳияи Темурмалик низ пешравии назаррас дар соҳаи тандурустӣ анҷом мегирад. Дар ноҳия 1 беморхонаи марказӣ, 1 маркази саломатӣ, 1 осоишгоҳи «Оби шифо», 1 шифохонаи солимгардонии «Нигора» ҷавобгӯ ба тамоми талаботҳои ҷаҳонӣ, 1 маркази беҳдошт, 3 беморхонаи қитъавӣ, 25 бунгоҳи маркази саломатӣ, мавҷуд мебошанд, ки дар хизмати аҳоли қарор доранд [212].

Дар арафаи ҷашни 30-солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон хизматрасонии соҳаи тандурустӣ дар минтақаи Кӯлоб боз ҳам равнақи тоза касб менамояд. Ҳамин буд, ки мутобиқи нишондоди омории дар минтақаи Кӯлоб соли 2020 шумораи беморхонаҳои марказӣ ба 10 адад, шумораи бунгоҳҳои тиббӣ ба 251 адад, марказҳои саломатии тиббии деҳотӣ ба 201 адад, шумораи табибон (духтурон) ба 1567 нафар, шумораи кормандони миёнаи тиббӣ ба 9679 нафар ва шумораи катҳои бистарӣ ба 4412 адад ва шумораи муассисаҳои кумаки аввалияи тиббии

санитарӣ ба 491 адад мерасид [98, с. 70-73].

Масъалаи дигари алоқаманд ба соҳаи тандурустӣ дар минтақаи Кӯлоб, ки дар замони соҳибистиклолӣ боз ҳам вусъат пайдо менамояд, ин масъалаи тайёр намудани мутахассисони миёнаи касбӣ ба шумор мерафт. Бо ин мақсад дар шаҳри Кӯлоб Коллеҷи тиббӣ аз ҷумлаи қадимтарин муассисаи таълимию тарбиявӣ дар шаҳр ва минтақаи Кӯлоб фаъолият менамояд, ки соли 1953 ҳамчун Омӯзишгоҳи тиббӣ таъсис ёфта, барои тайёр намудани мутахассисони дорой таҳсилоти миёнаи тиббӣ дар минтақа нақши босазо гузоштааст. Дар замони соҳибистиклолӣ ин муассиса ҳаҷман васеъ гардида, мутахассисони соҳаро дар 4 бахш омода менамояд, ки ба аҳолии ин минтақа хизмат мерасонанд [156, с. 230-231]. Дар минтақаи Кӯлоб инчунин 3 коллеҷи хусусӣ (Коллеҷи тиббӣ-хусусии шаҳри Кӯлоб, Коллеҷи тиббӣ – хусусии ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва Коллеҷи тиббӣ-хусусии ноҳияи Данғара) дар бахши соҳаи тандурустӣ мутахассисони миёнаи касбӣ – тиббиро барои минтақаи Кӯлоб омода менамуданд. Барои омода намудани мутахассисони дорой маълумоти олии соҳаи тиб дар минтақа нақши Донишгоҳи давлатии тибии Хатлон (ДДТХ) ба ҳайси муассисаи таҳсилоти олии соҳаи тиббӣ беандоза калон мебошад. Ин муассиса дар 10 солаи сеюми замони соҳибистиклолӣ бо ташаббус ва дастгирии бевоситаи Пешвои муаззамии миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳри Данғара таъсис меёбад [177]. Нахустин хатмкардагони ин муассиса аз соли 2022 ба ҳайси кормандони дорой маълумоти олий – духтурони касбӣ дар ҳама шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон, аз ҷумла дар минтақаи Кӯлоб сафарбар гардиданд. Ҳамаи ин тадбирҳо ҷиҳати ташкил ва таъсиси муассисаҳои таълимии бахши тандурустӣ имконият фароҳам оварад, масъалаи норасоии кадрҳои соҳаро дар минтақаи Кӯлоб минбаъд ба пуррагӣ ҳаллу ҷасл намояд. Зеро мутобиқи нишондодҳо то ба имрӯз дар шаҳр ва минтақаи Кӯлоб норасоии кадрӣ соҳаи тиббӣ ба мушоҳида мерасад.

Ҳамзамон, дар баробари баррасии масъалаҳои соҳаи тандурустии минтақаи Кӯлоб дар ин фасл мо зарур шуморидем, роҷеъ ба нақш ва хизматҳои шоёни табибон ва олимони соҳаи тиб, ки зодагони ин минтақа буда, саҳми босазои хешро барои рушд ва инкишофи соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони соҳибистиклолӣ бозидаанд, мухтасаран маълумот диҳем. Устувории ҷомеа ҳамеша ба асоси солимии аҳолӣ қарор мегирад ва дар ин радиф нақши табибони ҳозиқ ва олимони баҳши тиб хеле назаррас мебошад. Хушбахтона, аз минтақаи Кӯлоб як қатор табибон ва олимони соҳаи тиб дар замони соҳибистиклолӣ ба камол расидаанд, ки саҳми бевоситаи хешро барои рушди илми тоҷик гузоштаанд. Метавон дар қатори ин олимон ва табибони минтақаи Кӯлоб номҳои Н. Файзуллоев – доктори илми тиб, профессор, зодаи ноҳияи Данғара, собиқ ректори Донишгоҳи давлатии тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2000-2003) ва вазири тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2003-2007), К.М. Қурбонов - зодаи ноҳияи Темурмалик, доктори илми тиб, профессор, собиқ ректори Донишгоҳи давлатии тиббӣ ба номи Абуалӣ ибни Сино дар солҳои 2003-2005, муаллифи 170 кори илмӣ, А. Пиров - олими соҳаи тиб, яке аз ташаббускорон дар таъсиси Омӯзишгоҳи тиббии ноҳияи Данғара, раиси Комиссияи экспертии тиббии меҳнатии байниноҳиявӣ, муаллифи 8 асари илмӣ, олим ва тибби чарроҳ - А. Ҷобулов доктори илми тиб, муаллифи як қатор асарҳои соҳаи тиб дар баҳши чарроҳии системаи асаб, табиб ва олими соҳаи тиб - Б. Гадоев муҳаққиқи мавзӯи тайёр намудани кадрҳои зинаи миёнаи тиббӣ дар Тоҷикистон аз тариқи омӯзишгоҳҳои тиббӣ, олими соҳаи тиб – П. Меҳмонов муҳаққиқ роҷеъ ба масъалаи таъсири манфии садамаи Чернобил ва бемориҳои радиатсионӣ, доктори илми тиб, профессор – Ҳ. Ибодов муҳаққиқ доир ба масъалаи бемории шуш, муаллифи зиёда аз 100 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 10 дастурамали таълимӣ ва 2 китоби дарсӣ, доктори илми тиб, профессор – А. Аҳмедов духтури бачагона фаъолияти кориашро аз минтақаи Кӯлоб оғоз намуда, минбаъд

дар вазифаҳои гуногуни роҳбарии бахши тандурустии вилояти Хатлон ва баъд дар ҷумҳурии идома додааст. Ӯ дар вилояти Хатлон дар вазифаи муовини мудирӣ шуъбаи тандурустии вилояти Хатлон адои вазифа намуда, минбаъд солҳои 1990-1992 дар вазифаи муовини вазир ва солҳои 1992-2003 вазири тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият намудааст. Аз соли 2003 ректори Донишқадаи тақмили ихтисоси баъди дипломии кормандони тибби Тоҷикистон буда, то ба имрӯз дар ин вазифа қору фаъолият дорад. Муаллифи зиёда аз 200 асар, мақола ва дастурамалҳо, аз ҷумла 9 монография буда, дар ташаккул ва рушди илми тиббӣ кишвар нақши босазо дорад. Табиб ва олими соҳа – А. Шарифов дар соҳаи ҷарроҳии системаи нафаскашии кӯдакон, олими соҳаи тиб дар бахши бемориҳои занона – С. Фариматова, олими соҳа табиб, номзади илмиҳои тиб, дотсент, мудирӣ шуъбаи момодоягии Коллеҷи тиббии шаҳри Кӯлоб – Ш. Охунов, табиб, доктори илмҳои тиб, зодаи ноҳияи Данғара – Ҷ. Азонов аз соли 1999 сарвари Пажӯҳишгоҳи давлатии «Ғизо»-и назди Кооператсияи «Хурокворӣ» - и Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллифи се монография, 60 мақолаи илмӣ ва зиёда 30 мақолаи илмию оммавӣ ва дигаронро метавон номбар намуд, ки саҳми наҷиби хешро барои рушди соҳаи илми тибби Тоҷикистон дар замони соҳибистиклолӣ гузоштаанд [88, с. 86-87; 126, с. 78- 85].

Натиҷагирӣҳои ниҳонии масъала собит месозад, ки дар даврони беш аз 30 соли соҳибистиклолӣ бо дастгирии бевоситаи Ҳукумати Тоҷикистон ва махсусан Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаи тандурустии минтақаи Кӯлоб ҳамачониба рушд намуда, базаи моддиву техникаи муассисаҳои тиббӣ мустаҳкам гардида, бо таҷҳизоти муосири тиббӣ таъмин мегарданд. Заминаҳои воқеӣ барои тайёр намудани мутахассисони соҳа аз ҳисоби ҷавонон ба вуҷуд омад. Танҳо дар 10 соли охир аз шаҳри Кӯлоб ба Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино 1915 нафар дохил шуда, 351

нафари онҳо (аз ҷумла 26 нафар бо квотаи Президентӣ) таҳсилро хатм кардаанд. Ҳамзамон дар донишгоҳи зикршуда ва Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон 403 нафар ҷавонони шаҳри Кӯлоб таҳсил доранд, ки 56 нафарашон тибқи квотаи Президентӣ донишҷӯ шудаанд. Чунин ҳолати ба донишгоҳҳо ва коллеҷҳои тиббӣ дохил шудани ҷавонон дар ҳамаи ноҳияҳои минтақа ба мушоҳида мерасад, ки дар маҷмуъ метавонад барои рушди ҳамаҷонибаи бахши тандурустӣ ва ҳалли масъалаи тайёр намудани мутахассисони соҳа дар минтақаи Кӯлоб мусоидат намояд.

Ҳамин тариқ, мо масъалаи дараҷаи хизмати тиббии аҳоли ва инкишофи соҳаи тандурустии минтақаро чамъбаст намуда, чунин хулоса пешниҳод менамоем:

- таъмини ҳифзи сихати аҳоли яке аз масъалаҳои асосӣ ва муҳими сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Дар марҳалаи аввали замони соҳибистиклолӣ, новобаста аз хуруҷи бемориҳо ва мушкилоти соҳа, дар минтақаи Кӯлоб ҷиҳати солимии ҷомеа аҳамияти ҷиддӣ зоҳир мегардид;

- рушд ва инкишофи соҳаи тандурустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ду даҳсолаи охири давраи соҳибистиклолӣ вусъати тоза касб менамояд. Бо афзоиши имкониятҳои иқтисодии давлат ва аз роҳи ҷалби сармояи хориҷӣ ҳама муассисаҳои соҳаи тандурустии минтақа ду маротиба аз таъмирҳои асосӣ бароварда мешаванд ва дар ҳама деҳаҳои ҷамоатҳои ноҳияҳои минтақа ва марказҳои шаҳрҳо бунгоҳҳои замонавии тиббӣ сохта шуда, дар хизмати аҳоли қарор мегиранд. Ҳамин боис гардид, ки дар соли 2020 дар минтақаи Кӯлоб шумораи беморхонаҳои марказӣ ба 10 адад, шумораи бунгоҳҳои тиббӣ ба 251 адад, марказҳои саломатии тиббии деҳотӣ ба 201 адад, шумораи табибон (духтурон) ба 1567 нафар, шумораи кормандони миёнаи тиббӣ ба 9679 нафар ва шумораи катҳои бистарӣ ба 4412 адад ва шумораи муассисаҳои кумаки аввалияи тиббии санитарӣ ба 491 адад мерасад.

3.3. Муассисаҳои маданӣ-равшаннамоии минтақаи Кӯлоб дар шароити нав

Барои устуворӣ ва побарҷоии ҳар халқияту миллат дар ҳама давраҳои таърихӣ нақши фарҳанг бориз мебошад. Ҳамин аст, ки онро бо дарназардошти нақш ва мақоми арзишмандиаш дар ҷомеаи башарӣ ҳамчун воситаҳои муҳимми тарбия ва баланд бардоштани сатҳи маърифати мардум, бахусус ҷавонон меҳисобанд ва барои равнаку инкишофи зерсохторҳои инкишофи он дар шакли китобхонаю осорхонаҳо ва дигар муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ тадбирҳои назаррас меандешанд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи яке аз паёмҳои хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳор доштанд, ки «фарҳанг ҷавҳари ҳастии миллат буда, дар ташаккулу такомули ҷаҳони маънавии ҷомеа ва тақвияти андешаву руҳияи миллӣ нақши муассир ва ҳатто муайянкунанда мебозад» [202].

Воқеаҳои ибтидои марҳалаи соҳибистиклолии Тоҷикистон, ки бо шикасти давлати абарқудрати шуравӣ ва ба маҷрои нав ворид гардидани кишварамон пайвандӣ дорад, ба ҷиҳати моҳият як навъ рисолати таърихиеро менамояд, ки осор ва зарфияти он дар ёду хотираҳои насли даврони он дер боз боқӣ монда, қимат ва аҳамияти худро гум намекунад. Ҳамин аст, ки мо дар бораи фарҳанг сухан гуфта, дар назар ҷаҳони маънавии инсонро тасаввур менамоем, ки аз ҳар марҳалаи таърихӣ барои худ чизеро азбар менамояд.

Ҳукумати Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ дар баробари дигар масъалаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба масъалаи фаранг низ аҳамияти ҷиддӣ зоҳир менамояд. Мероси фарҳангии то ба мо расидаи замони шуравӣ мутобиқи рақамҳо дар соли 1990 дар собиқ вилояти Кӯлоб иборат аз 228 китобхонаи оммавӣ (1346741 нусха китоб), 177 клуб,

173 дастгоҳи кинонамоишдихӣ, 6 боғи истироҳату фароғат, 10 мактаби мусиқӣ, 4 мактаби рассомӣ, 3 театри халқӣ, 14 ансамбли тарона ва рақсро ташкил меод [56, с. 13], ки ба ҷиҳати миқдор дар он замон натиҷаи бад набуд ва пайваста дар хизмати мардум қарор мегирифт. Акнун дар марҳалаи нав зарурат пайдо мегардад, ки ин мероси фарҳангӣ дар шакли муассисаҳои маданӣ-равшанинамоӣ нахуст ҳифз гарданд ва аз ҷониби дигар ба ҷиҳати шумора зиёд гардонида шаванд. Илова бар он, мазмун ва мундариҷаи фарҳанг бар асоси талаботи замони нав, давраи соҳибистиклолӣ мутобиқ гардонида шавад. Вале воқеаҳои ногувори давраи солҳои 90-уми асри гузашта боиси боз ҳам душвор гардидани вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии ин минтақа мегардад.

Масъалаи вазъи муассисаҳои маданӣ-равшанинамоии минтақаи Кӯлобро дар замони соҳибистиклолӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, онро мо ба 3 марҳала ҷудо менамоем:

Марҳалаи аввал – давраи авҷи бӯҳрони маънавӣ, мушкилот ва ақибмонии соҳаи фарҳанг (солҳои 1991 – 1997);

Марҳалаи дуюм – боздоштани ақибмонии соҳа ва ислоҳоти нахустини соҳаи фарҳанг (солҳои 1997 – 2010);

Марҳалаи сеюм – давраи ислоҳотҳои куллии соҳа, рушд ва инкишофи фарҳанг (аз соли 2011 то соли 2021).

Ҳар кадоме аз ин марҳалаҳо дорои хусусиятҳои хос буда, ба ҷиҳати моҳият ифодагари як давраи таърихӣ масъалаҳои алоқаманд ба ҳаёти фарҳангии замони соҳибистиклолии кишвар мебошад. Марҳалаи аввали авҷи бӯҳрони маънавӣ, мушкилот ва ақибмонии соҳаи фарҳанг ба солҳои 1991-1997 алоқаманд буда, як давраи таърихи навини марҳалаи соҳибистиклолии кишвари моро дар бар мегирад, ки бар асари воқеаҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ раванди муқаррарии инкишофи соҳа бо мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ мегардад, қисме аз биноҳояи иншооти соҳа, асбобу анҷом, ҳазинаи китобҳо ва дигар зерсохторҳои муассисаҳои фарҳангӣ бар асари харобиҳои ҷанг, махсусан дар минтақаи Қурғонтеппаи вилояти Хатлон, ба мисли дигар иншоотҳои ҷамъиятӣ

пурра несту нобуд ва харобу валангор гардида, аз фаъолият монданд. Дар минтақаи Кӯлоб бошад, агарчи ҳолати таъсир ба мероси фарҳангӣ то ба он дараҷа намерасид, вале бараъло ба мушоҳида мерасид, ки қисме аз китобҳо дар муассисаҳои маданият маърифатӣ (китобхонаҳо) ва асбобу анчоми муסיқии клубу кохҳои фарҳангӣ бо сабаби беназоратӣ ва аз тариқи зурӣ ба яғмо бурда мешуд. Ҳолати аз ҳама ногуворе, ки ба назар мерасид аз фаъолият боз мондани ин муассисаҳо ба шумор мерафт.

Боиси қайд аст, ки Ҳукумати Тоҷикистон дар ибтидои марҳалаи соҳибистиклолӣ барои ба шароити нав мутобиқ сохтани соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ, махсусан дар бахши иқтисодӣ - саноат ва аграрӣ, инчунин соҳаҳои маориф ва тандурустӣ (чуноне, ки дар масъалаҳои пешин ишора намудаем), бо муҳайё намудани заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаҳои мазкур тавонист тадбирҳои нахустини дигаргунсозии вазифавии ин соҳаҳо дар марҳалаи гузариш роҳандозӣ намояд. Вале, бояд иқрор шуд, ки тадбирҳои омода намудани заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқии масъалаҳои алоқаманд ба рушди соҳаи фарҳанг, муайян намудани вазифаҳои сиёсати фарҳангӣ дар марҳалаи соҳибистиклолӣ, коркарди асосҳои назариявӣ ва амалии бунёд ва ташаккули фарҳанги миллӣ ва амсоли он масъалаҳои алоқаманд ба фарҳанг, асосан аз давраи баъди бастании Созишномаи сулҳ ва ризоияти миллӣ дар соли 1997 оғоз мегардад. Ба чунин тарз чараён гирифтани санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии масъалаҳои фарҳангӣ ифодаи онро нашо, ки дар кишвар ба масъалаҳои рушди фарҳанг аҳаммияти ҷиддӣ зоҳир намегардид. Таъсир ва арзишмандии мероси фарҳангӣ барои ҳамаи халқу миллатҳо ҳамеша бар асоси ҷанбаи моддию иҷтимоии давлат ва ҷомеа қарор мегирад. Дар ҳолате, ки вазъияти сиёсии давлат ноором аст, вазъи иқтисоди кишвар ва дараҷаи зиндагии аҳоли дар ҳолати харобӣ қарор мегирад, рӯй овардан ба мероси фарҳангӣ, тарғиби фарҳанги солиму созанда мушкил мегардад. Ҳамин буд, ки дар марҳалаи аввали авҷи бӯҳрони маънавӣ, мушкилот ва ақибмонии соҳаи фарҳанг ба мисли дигар гушаҳои

Тоҷикистон дар минтақаи Кӯлоб низ ба назар мерасид. Мушкилоти соҳа боз ба он вобастагӣ дошт, ки аксари муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ, махсусан дар деҳот ба амволи хоҷагиҳо мансуб буданд ва дар он шароити душвор қисме аз хоҷагиҳо худро нигоҳ дошта наметавонишанд ва ё дар заминаи хусусигардонӣ аз байн мерафтанд. Ин ҳама боиси он мегардид, ки нигоҳдошти китобхонаҳо ва дигар муассисаҳои фарҳангӣ душвор мегардид.

Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фарҳанг”, аз 13 декабри соли 1997. №519 дар он марҳалаи душвор тавонист, низом ва вижагиҳои соҳаи фарҳанги моро дар давраи ибтидои марҳалаи соҳибистиклолӣ муайян намояд. Ин қонун ва минбаъд қабули дигар қонуну барномаҳои соҳаи фарҳанг ба мисли: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи берун баровардан ва дохил кардани сарватҳои фарҳангӣ”, аз 6 августи соли 2001, таҳти №42, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи театр ва фаъолияти театри”, аз 2 декабри соли 2002, таҳти №80, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳунароҳои бадеӣ-ҳалқӣ”, аз 1 августи соли 2003, таҳти №43, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти китобдорӣ”, аз 1 августи соли 2003, таҳти №32, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2005, таҳти №501 доир ба “Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон” [139, с. 16-17] ва дигарҳо масъалаҳои гуногуни меъёрӣ - ҳуқуқии алоқаманд ба соҳаи фарҳангро дар марҳалаи дуҷуми давраи боздоштани ақибмонии соҳа ва ислоҳоти нахустини бахши фарҳанг барои солҳои 1997-2010-ро муайян намуданд.

Таҳлилҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки дар ноҳияҳои минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар соли 1990-228 китобхонаи оммавӣ (1346741 нусха китоб), 177 муассисаҳои клубӣ, 8 осорхона, 6 боғи фарҳангу фароғат, 10 мактаби мусиқӣ, 4 мактаби рассомӣ, 1 ансамбли «Фалак», 1 театри касбӣ, 3 театри халқӣ, 14 ансамбли тарона ва рақс фаъолият менамуданд [88, с. 42]. Дар ибтидои марҳалаи соҳибистиклолӣ ва давраи ҷанги шаҳрвандӣ бо сабабҳои дар боло ишорагардида, шумораи ин

муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ кам мегарданд. Аз ҷумла, дар соли 2000-ум шумораи китобхонаи оммавӣ ба 204 адад, муассисаҳои клубӣ ба 152 адад, осорхонаҳо ба 7 адад, боғҳои фарҳангу фароғат ба 6 адад, мактабҳои мусиқӣ ба 10 адад, мактаби рассомӣ ба 2 адад, ансамбли «Фалак» 1 адад, театри касбӣ 1 адад, театри халқӣ 3 адад ва ансамбли тарона ва рақс ба 7 адад баробар мегардад, ки дар нисбати соли 1990 ба ҷиҳати шумора хеле кам мебошанд [47, с. 4].

Мутобиқи ин нишондодҳо маълум мегардад, ки дар марҳалаи аввали давраи соҳибистиклолӣ дар минтақаи Кӯлоб, махсусан солҳои 1990-2000-ум, шумораи муассисаҳои маданӣ-равшанинамоӣ ба мисли: китобхонаҳо 24 адад, муассисаҳои клубӣ 25 адад, осорхонаҳо 1 адад, мактабҳои рассомӣ 2 адад ва ансамблҳои тарона ва рақс 7 адад аз ҷаъолияти қорӣ ва эҷодӣ монданд. Чунин ҳолат, албатта нигаронкунанда буд.

Метавон ин ҷо доир ба ҷаъолияти қори китобхонаҳо дар шаҳр ва минтақаи Кӯлоб дар он давра ёдовар гардид, ки 24 китобхона пурра аз ҷаъолият монда буданд. Инчунин, доир ба ҷаъолияти ноҳуби хизматрасонии китобхонаҳо ва бо сабаби гуреза шудани аҳолии русзабон дар шаҳри Кӯлоб ва дигар марказҳои ноҳияҳои минтақа 50-60 фоиз қоҳиш ёфтани шумораи хонандагони ин китобхонаҳои марказӣ, рабурдан ва барнагардондани китобҳо ва амсоли он дигар омилҳои қам гардидани китобҳо ба назар мерасид. Чунончи, дар соли 1993 ҳазинаи китобии китобхонаи бачагонаи шаҳри Кӯлобро 23536 нусха китоб бо маблағи 34926 суму 63 тин ташкил маод. Дар ин сол аз фонди китобхонаи мазкур 2253 нусха адабиёт ба маблағи 483 суму 60 тин қорич қарда шудааст [43, с. 2]. Новобаста аз мушкилиҳо дар китобхонаҳои минтақаи Кӯлоб соли 1994 шумораи хонандагон ба 50640 нафар, омаду рафт – 207676 нафар, диҳиши адабиёт - 441718 нусха ва баргузори қорабиниҳои гуногун - 2366 ададро ташкил меод [44, с. 3].

Китобхонаҳо дар мақоми нақш ва қойқоҳшон дар соҳтмони фарҳангӣ қарои дилқоҳ давлатқо арзиши бесобиқа доранд. Онқо дар

шумори муассисаҳои маданӣ-равшанинамоӣ барои баланд бардоштани дараҷаи донишҳои илмӣ, бадеӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии халқу миллатҳо дар дарозии таърих нақши муассир гузошта, ба сифати марказҳои асосии маърифатӣ ва донишандӯзӣ барои ташаккули фарҳанги ҷомеа ва болоравии сатҳи маънавияти мардум нақши калон дошта метавонанд. Махсусан, барои мо тоҷикон, ки дар гузашта аҷдодони пуршараф ва маърифатпарварамон дар шаҳрҳои марказии сарзамини худ китобхонаҳои мухташам ва шуҳратманде доштанд.

Воқеаҳои мудҳиши давраи ҷанги шаҳрвандӣ, ки бо асари таъсири нугувори он шумораи муайяни ин боргоҳҳои илмӣ-маърифатӣ ва дигар муассисаҳои фарҳангӣ, махсусан дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон несту нобуд гардиданд, аз он шаҳодат медиҳанд, ки сиёсатбозии гурӯҳҳои алоҳидаи ҳизбу ҳаракатҳои манфиатҷӯи солҳои 90-уми асри ХХ дар мисоли Ҳаракати экстремистӣ-террористии наҳзати исломи Тоҷикистон (собиқ Ҳизби наҳзати исломи Тоҷикистон), ки Тоҷикистонро ба вартаи ҷанг ва харобӣ кашиданд, боз ба ҷӣ қодир буданд. Месазад, ин ҷо ёдовар гардем, ки барои пастравии мероси фарҳангии мо дар он шароит ҳамзамон, тарғибу ташвиқоти ҳомиёни наҳзатиҳо низ таъсири амиқ мерасонид. Далелҳои зиёде собит менамоянд, ки бо таъсири наҳзатиҳо дар рӯзҳои аввали давраи соҳибистиклолӣ, дар ҳарду минтақаи вилояти Хатлон дар хонадонҳои ҳомиёни худ расми маъмули баргузории тую маърақаҳои хурсандӣ, ки бо суруду базми шодиёна сурат мегирифт, бо ташкили маросими амри маъруф мазмун ва мундариҷаи тарғиби диниро касб менамуд. Ҷойи дастаи ҳунарию ҳофизонро, домуллоҳои навбаромади наҳзатиҳои ифротӣ мегирифтанд ва бо мавъизаҳои авомфиребонаи даъвати исломиашон ҳам маблағ ба даст меоварданд, инчунин муаллимону намоёндагони давлатию ҳизбиҳои пешинро, ки фарҳангии ҷомеа маҳсуб меёфтанд, зеро танқиду маломат қарор медоданд.

Дарвоқеъ, шикасти маънавии миллат нахуст бар осори шикасти фарҳанги он қарор мегирад, ки онро душманони миллати мо дар мисоли

наҳзнатиҳо ва ҳомиёни беруниашон дар таҷрибаи воқеаҳои давраи ҷанги шаҳрвандӣ истифода намуда буданд. Ин ҳолате буд, ки дар ёду хотираи насли муосири тоҷик дер боз боқӣ хоҳад монд. Бо дарназардошти ин, Ҳукумати Тоҷикистон дар ин марҳала, масъалаҳои асосии сиёсати фарҳангии давлати моро ба иҷрои чунин нишондодҳо равона намуд: тарғиби ҳамаҷонибаи таърихи ибратомӯзи халқи тоҷик, мероси гаранбаҳои фарҳангиву адабии ин миллати куҳанбунёд, арҷгузорӣ ба арзишҳои милливу умумибашарӣ, баланд бардоштани сатҳи худшиносиву худогоҳӣ ва ифтихори миллии аҳоли, эҳсоси ватандӯстиву ватанпарастии ҳар як фарди ҷомеа, таҳкими ваҳдати милли ва дастовардҳои истиқлолияти ватанамон. Ҳамин боис гардид, ки ба хотири рушди соҳаи фарҳанг тамоми заминаҳои ҳуқуқӣ барои фаъолияти иттифоқҳои эҷодӣ, муассисаҳои ҳунариву иттилоотӣ, фарҳангиву фароғатӣ ва воситаҳои ахбори умум дар кишвар ба вучуд омад. Ҳамзамон, дар тамоми гушаву канори кишварамон ба ин масъала диққати ҷиддӣ зоҳир гардида, барои рушди соҳа маблағҳои лозима равона мегардад.

Соли 1999 дар кишварамон омодагиҳо ба ҷашни 1100-солагии давлати Сомониён ҷараён мегирифт. Ба ифтихори ин ҷашн дар ҷумҳурӣ озмуни китобхонаҳои оммавӣ бо номи «Ҷароғи ҳидоят» баргузор гардид. Ин озмун дар сатҳи вилояти Хатлон бо қарори раёсати фарҳанги ҳукумати вилояти Хатлон аз 16 март соли 1999 таҳти №13, аз 1-уми апрел то рӯзи 1-уми июни соли 1999 баргузор ва ҷамъбаст гардид ва дар он аз минтақаи Кӯлоб Китобхонаи вилоятӣ бо номи С. Айнии шаҳри Кӯлоб ғолиб доништа шуд [45, с. 34-35]. Натиҷаҳои фаъолияти кории баъзе аз китобхонаҳои ноҳияҳо ба мисли ноҳияи Темурмалик бо сабабҳои маблағгузорӣ нагардидан, тарки фаъолияти корӣ намудани кормандон ва бо китобҳои нав таъмин набудан дар соли 1999 хеле ташвишовар буд [45, с. 4-5].

Мушкилоти дигар дар фаъолияти кори китобхонаҳо ин нарасидани мутахассисони касбӣ ба шумор мерафт. Аксари кормандони касбӣ бо сабаби паст будани музди меҳнат тарки фаъолияти китобдорӣ мекарданд. Бо дарназардошти ин дар китобхонаҳои минтақа бинобар сабаби нарасидани мутахассисони касбӣ кормандони маълумоти миёнадор фаъолият менамуданд. Чунончи, аз 28 корманди китобхонаи марказонидашудаи ноҳияи Муъминобод 17 нафар ва аз 22 кормандони китобхонаи марказии ноҳияи Ховалинг 20 нафар бо маълумоти миёнаи умумӣ кор мекунанд. Дар ноҳияи Балчувон бошад, аз 75 нафар корманди соҳаи фарҳанг ҳамагӣ 27 нафар фаъолият мекард.

Мушкилоти кори соҳаи фарҳанг зиёд ба назар мерасид. Маҳз ба ҳамин хотир Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади дуруст ба роҳ мондани кори соҳаи фарҳанг, бартараф намудани камбудихои соҳа дар Паёми соли 2005 ироа намудаашон Вазорати фарҳанг ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо вазифадор намуда буд, ки “бобати пешгирӣ ва қатъиян манъ намудани раванди номатлуби ғасб кардан, хариду фурӯш ва истифодаи ғайримақсадноки биноҳои муассисаҳои фарҳангӣ ва таъмиру барқарорсозии онҳо чораҳои фаврӣ ва муассир андешанд» [199]. Аз соли 2001-ум бо кумаку дастгирии роҳбарони ҳукуматҳои маҳаллӣ дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб якчанд муассисаҳои фарҳангӣ бунёд ва мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтанд. Аз ҷумла, дар ноҳияи Данғара бинои нави мактаби мусиқӣ, осорхона, китобхонаи марказӣ ва боғи фарҳангу истироҳат ба истифода дода шуд.

Нақши осорхонаҳо ба мисли китобхонаҳо барои рушди соҳаи фарҳанг ҳамеша созгор мебошад. Дар марҳалаи аввали давраи соҳибистиклолӣ ин муассисаҳои маданӣ низ дар ҳолати нугувор қарор мегирифтанд. Раванди пешравии техника ва технологияҳои нави замонавӣ ба мисли таҷҳизот, наворҳо ва толорҳои видеоӣ, намоишҳои эстрадӣ ва марказҳои дилхушӣ мавқеъ ва нуфузи дигар муассисаҳои собиқ амалкунандаро дар бозори фарҳангӣ танг мекард. Бо

дарназардошти ин, зарурат пайдо мегардид, дар заминаи дастгириҳои давлатӣ ин қабил муассисаҳои фарҳангии осорхонаҳо ва театрҳои амалкунанда, ки тарғибкунандаи мероси аслии фарҳанги мо мебошанд, побарҷо бошанд. Ҳанӯз дар соли 1993 Ҳукумати Тоҷикистон Вазорати фарҳанги кишварро барои беаҳамиятӣ зоҳир намудан нисбати осорхонаҳо ва дар ҳолати ноговор қарор гирифтани мероси фарҳангӣ вазирадор намуда буд, ки чораҳои ҷиддӣ андешад [57, с. 3].

Дар ин радиф метавон оид ба Осорхонаи вилоятии таъриху кишваршиносии шаҳри Кӯлоб ёдовар гардид, ки соли 1992 бо қарори ҳукумати иҷроияи шаҳри Кӯлоб ба номи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ номгузорӣ мегардад ва ягона муассисаи фарҳангии мухташам дар минтақаи Кӯлоб маҳсуб меёбад, ки мероси бойи замони шуравиро соҳиб буд. Дар замони нав зарурати тағйир додани мазмун ва мухтавои нигораҳои осорхона пеш омад, ки бо дастгирӣ ва саҳми масъулони соҳаи фарҳанги шаҳри Кӯлоб ин кор роҳандозӣ мегардад. Ҳамзамон, дар минтақаи Кӯлоб ҳанӯз дар соли 1990 қарори комичроияи собиқ вилояти Кӯлоб дар бораи ташкил намудани осорхонаи Бобоюнус Ҳудойодзода дар ноҳияи Темурмалик баромада буд, вале то соли 1992 осорхона ба таври лозимӣ бо теъдоди воҳидҳои корӣ ба расмӣ дароварда нашуда буд. Танҳо баъди пайдо гардидани имконият ва ҷудо намудани воҳидҳои кории он, осорхонаи шоир ва ҳофизии халқ Бобоюнус Ҳудойодзода ба фаъолият оғоз намуд [42, с. 5].

Мутобиқи нишондодҳо, кормандони осорхонаи ба номи Мир Сайид Алии Ҳамадонии шаҳри Кӯлоб дар нимсолаи аввали соли 1994 62 нигора ҷамъоварӣ намуданд ва дар маҷмуъ шумораи умумии нигораҳои он ба 5674 адад расад [44, с. 3]. Дар соли 1999 дар минтақа ба ғайр аз ин осорхонаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, боз 6 - осорхонаҳои ноҳиявӣ ва 24 – осорхонаи ҷамъиятии дигар фаъолият менамуд. Соли 2000-ум дар вилояти Хатлон 14 осорхонаи давлатӣ фаъолият менамуданд, ки аз ин шумора фаъолияти кормандони осорхонаи ба номи Мир Сайид Алии

Ҳамадонии шаҳри Кӯлоб нисбати дигар осорхонаҳо назаррас буд [47, с. 3-4].

Воқеаҳои ногувори солҳои 90-уми асри гузашта, таъсири манфии худро ба театрҳои касбӣ ва халқии минтақаи Кӯлоб низ мерасонд. Аз ҷумла, театри овозадори мусиқӣ-мазҳакавии ба номи Сайдалӣ Вализодаи шаҳри Кӯлоб бар асари ин нобасомониҳо бо душвориҳои зиёде рӯ ба рӯ мегардад. Ин муассисаи фарҳангӣ соли 1936 дар заминаи дастаи хаваскорони санъати Омӯзишгоҳи омӯзгории шаҳри Кӯлоб ташкил ёфта буд, ки то ба имрӯз барои баланд бардоштани фарҳанги ҷомеа барои шаҳр ва минтақаи Кӯлоб ҳиссагузор мебошад [158, с. 57-59]. Дар он рӯзҳо, ҳайати корӣ пароканда шуда, коллективи эҷодии театр заиф мегардад. Бо душвориҳои зиёд сарвари театр Ҳунарпешаи Шоистаи Ҷумҳурӣ Т. Бобоев фаъолияти эҷодии театрро ба роҳ мемонад. Ҳамин буд, ки театр новобаста аз мушкилот минбаъд тавонист як қатор асарҳои «Мочарои имтиҳон»-и А. Атобоев (таҳиягар - Мирзо Раҳмон), «Султон султон аст» - и С. Ваннос (таҳиягар - Барзу Абдураззоқов) ва «Фармони Кадушоҳ»-и А. Баҳорӣ (таҳиягар - Мирзо Раҳмон)-ро ба намоиш гузорад. Ба ифтихори ҷашни 680-солагии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар соли 1994 театр тавонист намоишномаҳои «Аз хок баромадему дар хок шудем...» дар таҳияи Ҷумахон Сирочов пешкаши тамошобинон гардонад. Театр баъдтар асари «Мири кабир»-и шоир Муҳаммад Ғоибро дар таҳияи Давлат Убайдуллоев рӯйи сахна оварда, баъдан моҳи ноябри соли 2001 ҳунармандони театр бо намоишномаи мазкур ба Ҷумҳурии Ислонии Эрон сафари эҷодӣ намуданд [48, с. 2-5].

Театр дар соли 2000-ум тавонист 6 намоиши сахнавӣ ва 16 концертҳои калон дар ноҳияҳои вилояти Хатлон намоиш диҳад ва аз ин ҳисоб маблағи пулӣ ба даст оварад. Дар заминаи ин шароитҳои кории театр, маоши кормандон ва таъмири ҷузъии бинои асосии театр анҷом гирифт. Минбаъд бинои театр, бо дастгирии ҳукумати вилоят ва Вазорати фарҳанги ҷумҳурӣ ба маблағи 17 миллион рубл дар арафаи

чашни 100-солагии Сайдалӣ Вализода таъмир гардид [47, с. 1-3].

Дар қатори муассисаҳои маданӣ-равшаннамоии Тоҷикистон метавон нақш ва мақоми театрҳои халқиро низ ишора кард. Дар замони шуравӣ фаъолияти театрҳои халқӣ аз тариқи маҳфилҳои ҳаваскорони бадеӣ анҷом мегирифт. Дар марҳалаи аввали давраи соҳибистиклолӣ базаи моддӣ - техникий театрҳои халқӣ суғурӯ мегардад ва қисме аз онҳо аз фаъолияти эҷодӣ мегарданд [15, с. 537]. Соли 1994 дар вилояти Хатлон 6 театри халқӣ фаъолият мекард, ки аз ин шумора 3 театр дар минтақаи Кӯлоб, дар ноҳияҳои Муъминобод, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва Фархор фаъолият мекарданд. Аз ин шумораи театрҳои халқии минтақа танҳо театри мардумии ноҳияи Фархор бо ба сахна гузоштани якҷанд намоишномаҳо нисбати дигар театрҳо пешсаф буд [44, с. 2].

Барои дуруст ба роҳ мондани фаъолияти қатори муассисаҳои фарҳангӣ, марказҳои эҷодии халқӣ назди раёсати фарҳанги шаҳру ноҳияҳо мусоидат менамуданд, ки дар он марҳала бо сабабҳои ба мо маълум қариб аз фаъолият бозмонда буданд [133, с. 52].

Масъалаи дигари алоқаманд ба бахши фарҳанг ин ҷалб намудани ҳунарҳои бадеии эҷодии халқ дар ташаккулёбии муассисаҳои маданӣ – равшаннамоии минтақа ба шумор меравад, ки маҳз дар замони соҳибистиклолии кишвар вусъати тоза касб менамояд. Тоҷикон аз зумраи он халқияти Осиёи Марказӣ мебошанд, ки аз қадим ба ҳунару ҳунармандӣ алоқаи зич дошта, дар гузариши фарҳанги умумиҷаҳонӣ саҳми беандоза муҳим гузоштанд.

Минтақаи Кӯлоб аз ҷумлаи як гӯшаи Тоҷикистон бо мақом ва хосаҳои ҳунарҳои мардумиаш аз дигар минтақаҳои кишвар фарқ мекунад. Ҳама намуди ҳунарҳои мардумӣ дар мисоли чакандӯзӣ ва амсоли он ҳунарҳои бофандагӣ, ресандагӣ, кандакорӣ, ҷӯбтарошӣ, кулолгарӣ, заргарӣ ва дигар ҳунарҳои мардумӣ бо шакл ва хусусияти хоси худ аз қадим дар ин ҷо рушд карда буд ва дар давраи соҳибистиклолии кишвар дар партави сиёсати созандагии Пешвои муаззамии миллат Эмомалӣ Раҳмон ин ҳунарҳо вусъати нав касб

намуданд. Махсусан тадбирҳои Ҳукумати Тоҷикистон ҷиҳати истиқболи 2700-солагии шаҳри бостонии Кӯлоб бори дигар собит сохт, ки нақш ва мақоми ҳунарҳои мардумӣ барои ин мардум то кадом андоза қимату манзалат дорад.

Дарвоқеъ, чашни 2700-солагии шаҳри Кӯлоб ба ҷиҳати моҳият ҷорабинии сатҳи ҷумҳуриявӣ буда, дар баробари нақши ободкорӣ доштаниш, пурра мазмуни фарҳангӣ дошт. Тадбирҳои истиқболи ин чашн аз ибтидои 10 - солаи дуҷуми давраи соҳибистиклолӣ соли 2002 бо ибтикороти Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон оғоз меёбад ва то рӯзҳои баргузори ин чашн як қатор ҷорабиниҳои хотирмони фарҳангӣ дар шаҳри Кӯлоб доир мегардад. Дар он рӯзҳои чашнӣ дар кишварамон фестивал-озмуни ҷумҳуриявӣ «Андалеб – 2004» баргузор шуд ва дар он шаҳри Кӯлоб сазовори ҷойи аввал гардид. Бояд ишора кард, ки барои ҳамаҷониба ташаккул додани фарҳанги мардум, ба роҳ мондани тарғиби китоб ҳамчун манбаи дониш воситаи наҷиб ба шумор меравад. Бо ин мақсад 12 март соли 2006, дар шаҳри Кӯлоб «Иди китоб» баргузор гардид. Ҳамзамон он рӯз 60 – солагии Шоири халқӣ, зодаи шаҳри Кӯлоб С. Аюбӣ чашн гирифта шуд.

Дар доираи тадбирҳои фарҳангӣ бахшида ба ин чашнвораи таърихӣ, таҷлили Фестивали «Таронаи чакан», ки бо ташаббуси Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарори раиси шаҳр А. Зардиев гузаронида шуд, иқдоми нек ва писандида буд. Ҳадафҳои асосии ин Фестивал эҳё намудани ҳунарҳои мардумии аҷдодони гузаштаи мо, ҳамчунин баррасии фарҳанги волои мардумии мо тоҷикон буд [120, с. 22]. Фестивали мазкур аз соли 2005 то ба имрӯз дар шаҳри Кӯлоб таҷлил мегардад. Соли 2005, Фестивали номбурда муддати 10 рӯз, дар қасри Фарҳанги шаҳри Кӯлоб бо иштироки намоёндагони вилояти Суғд, водии Рашт, вилояти Кӯҳистони Бадахшон ва шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон баргузор гардид. 19 майи соли 2005 ин Фестивал дар шаҳри Кӯлоб ҷамъбаст гардид. Фестивали «Таронаи чакан»-и соли 2006, ба ҷиҳати ташкилӣ ва шукуҳу шаҳомати худ аз

Фестивали соли 2005-ум, бо куллі фарқ мекард. Зеро ин Фестивал нахуст ба чашни 2700-солагии шаҳри Кӯлоб бахшида шуда буд. Фестивал муддати як моҳ, аз 28 март то 26 апрели соли 2006 дар шаҳри Кӯлоб идома ёфт. Дар Фестивали соли 2006, намояндагии 25 шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон иштирок доштанд. Ба маърази тамошобинон, аз 700 то 1500 намуди ҳунарҳои мардумӣ ва миллию халқӣ ба намоиш гузошта шуд. Ҳайати ҳакамон бо ҳунарҳои мардумии ҳар шаҳру ноҳияро баҳои воқеӣ медоданд. Ҳамаи иштирокчиёни Фестивал бо таъриҳои хуб баромад намуда, ҳунарҳои мардумии худро пешкаши тамошобинон менамуданд. Намоиши шаҳри Кӯлоб аз ҷониби ҳакамон аз ҳама бештар 119 ҳол гирифта, сазовори ҷойи аввал гардид. Шаҳрҳои Бохтар (дар он замон Қурғонтеппа) бо 118,5 ва шаҳри Данғара бо 117,5 ҳол дар ҷойҳои дуюму сеюм қарор гирифтанд [130, с. 80]. Ширкати “Чакан” – шаҳри Кӯлоб бо намунаи гулдузихои худ аз ҳама давраи чашни 2700-солагии шаҳри Кӯлоб то ба имрӯз дар хизмати аҳоли ва меҳмонони дохилию хориҷӣ қарор дорад [130, с. 178].

Намунаи ҳунарҳои мардумии минтақаи Кӯлоб то ба имрӯз ба мушоҳида мерасад. Дар шаҳри Кӯлоб ва дигар ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб маҳаллаҳо ва кӯчаҳоеро дидан мумкин аст, ки бо номи касибону ҳунармандон номгузорӣ гардидаанд. Масалан, маҳаллаю кӯчаҳои Нонбои поён, Нонбои боло, Чармгарони поён ва Чармгарони боло, маҳаллаҳои қассобон, бофандагон ва ғайраҳо то ба имрӯз мавҷуд мебошанд. Ҳунари кашададӯзӣ, хусусан тоқиҳо ва куртаҳои чакани кӯлобӣ дар тамоми Тоҷикистон ва хориҷи кишвар машҳур гаштааст. Намунаҳои ҳунари заргариро дар ҳама шаҳру деҳоти дурдасти минтақа мушоҳида намудан имкон дорад. Дар ноҳияи Муъминобод маҳалла бо номи Заргарон вучуд дорад ва меросдорони ин ҳунар то ба имрӯз бо ин касб машғуланд. Дар шаҳри Кӯлоб низ оилаҳои зиёде ба ин касб шугл меварзанд ва сармояи зиндагии хешро таъмин менамоянд. Машҳуртарини онҳо оилаҳои Шоиновҳо аз деҳаи Сариосиёб, Ҳақимовҳо аз деҳаи Ҳақимобод, ҷамоати Зиракӣ, Ғаффоровҳо, Бобоевҳо ва усто

Набиҷон аз кучаи Нонбои поён, усто Очил аз маҳаллаи Тебалай, Шарифовҳо ва фарзандони усто Толиб аз кучаи Якуми Май ва Ҳакимовҳо аз кучаи Н. Ҳувайдуллоев мебошанд [152, с. 250]. Рисолати хунарию касбии хешро хонадони ин хунармандон то ба имрӯз ҳифз намуда, аз насл ба насл ба мерос гузоштаанд.

Марҳалаи сеюм давраи ислоҳоти куллии соҳа, рушд ва инкишофи фарҳанг аз соли 2011 оғоз ёфта, то ин инҷониб идома дорад. Муҳимтарин хусусияти ин марҳала аз он иборат мебошад, ки Ҳукумати Тоҷикистон дар ибтидои ин марҳала бо мақсади ҳамаҷониба инкишоф додани фарҳанг як қатор қонунҳо ва барномаҳои алоқаманд ба соҳаро ба мисли: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2011, таҳти №577 оид ба “Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихӣ – фарҳангӣ барои солҳои 2012-2020”, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 майи соли 2012, таҳти №269 дар бораи тасдиқи “Барномаи давлатии ҳифзи мероси фарҳангии ғайримоддии халқи тоҷик барои солҳои 2013-2020”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо», аз 3 июли соли 2012, таҳти №838, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 3 декабри соли 2012, таҳти №675 “Дар бораи тасдиқи Барномаи рушди санъати театри дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2019”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 19 марти соли 2013, таҳти №957 “Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо” ва дигарҳоро қабул намуд, ки дар маҷмуъ ба сифати заминаҳои ҳуқуқӣ барои рушди ҳамаҷонибаи фарҳанг дар 10-солаи сеюми марҳалаи соҳибистиклолӣ мусоидат менамоянд.

Метавон ин ҷо падидаи дигари фарҳангии алоқаманд ба шаҳри Кӯлобро ёдовар гардид, ки дар марҳалаи нав ба сифати шаҳри фарҳангии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил эътироф гардид. Шаҳри Кӯлоб бо дарназардошти таъриху фарҳанги бою рангин доштан дар арсаи ҷаҳон мақом ва нақши босазоро соҳиб аст. Маҳз ҳамин арзишмандии мероси фарҳангии гузаштагон имконият фароҳам овард,

ки дар соли 2015 дар шумори умумии шаҳрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Кӯлоб ба сифати шаҳри фарҳангии ИДМ эътироф гардид. Акнун шаҳри Кӯлоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли: шаҳри Габалаи Ҷумҳурии Озурбойҷон, шаҳри Алмаатои Ҷумҳурии Қазоқистон, шаҳрҳои Уляновск ва Воронеж Федератсияи Россия, шаҳри Марви Ҷумҳурии Туркменистон, шаҳри Гомели Ҷумҳурии Беларуссия, шаҳри Одессаи Ҷумҳурии Украина дар қатори шаҳрҳои фарҳангӣ муаррифӣ мегардад. Дар соли 2015 шаҳри Кӯлоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Воронеж Федератсияи Россия шаҳрҳои фарҳангии ИДМ эълон гардиданд. Маросими тантанавии кушодашавии ин барномаи байнидавлатӣ рӯзи 25 март соли 2015 дар шаҳри Кӯлоб оғоз гардид. Раиси Куммитаи иҷроия - Котиби иҷроияи ИДМ С. Лебедев табрикоти хешро ба иштирокчиёни чамъомади ҷашнии ҳамин чорабинӣ мефиристад, ки онро ҷонишини Раиси Куммитаи иҷроияи ИДМ Конисбек Жесупбеков ба иштирокчиёни чамъомад ироа намуд.

Барои меҳмонони даъватгардидаи ин ҷашни фарҳангии давлатҳои ИДМ намоиши ҳунарҳои мардумӣ, истеъдодҳои халқӣ, намунаҳои санъати миллӣ ба намоиш гузошта шуд. Нуқтаи баланди ин иди фарҳангӣ, баргузори гала-консерт воқеъ дар амфитеатри майдони марказии шаҳри Кӯлоб буд, ки дар он дастаҳои беҳтарини ҳунарӣ ва эҷодии санъаткорони ҷумҳурӣ бо барномаҳои нав бахшида ба шаҳри фарҳангии ИДМ эълон гардидани шаҳри бостонии Кӯлоб дар байни меҳмонон ва сокинони шаҳр баромад намуданд.

Тухфа аз шаҳри дуҷумини фарҳангии Иттиҳод – шаҳри Воронеж Федератсияи Россия – ин баромади дастаи санъаткорони Хори халқӣ – русии давлатии академикии ба номи К.И. Массалитиноваи шаҳри Воронеж гардид. Коллективи шуҳратманд бо сарварии Артисти халқии Россия В. Помелников ба Ҷумҳурии Тоҷикистон намунаҳои беҳтарини барномаи консертии хешро пешниҳод намуданд, ки хотири тамошобинони дуру наздикро шод намуданд.

Ҳунарҳои мардумӣ ба сифати самтҳои муҳимми истеҳсолот барои

афзун намудани маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва беҳдошти зиндагии аҳоли мусоидат менамояд. Эълон гардидани соли 2018 – «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ», инчунин солҳои 2019-2021-ро эълон доштани «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» аз ҷумлаи тадбирҳои навбатии роҳандозӣ намудани сиёсати давлатӣ дар баҳши аз нав эҳё намудани ҳунарҳои мардумӣ мебошад.

Ба истиқболи ҷашни 30-солагии истиқлолияти сиёсии мамлакат дар тамоми шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб кори ободониву созандагӣ вусъати тоза касб мекард. Дар ин радиф, дар баробари бунёди иншооти гуногуни ҷашнӣ бо ибтикори Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон муассисаҳои зиёди баҳши фарҳангӣ сохта ба истифода қарор шудаанд.

Мутобиқи нишондодҳои оморӣ, шумораи умумии муассисаҳои фарҳангӣ дар соли 2020 дар минтақаи Кӯлоб ба 136 адад мерасид, аз ҷумла дар шаҳр – 11 адад, дар деҳот – 31 адад, клубҳо дар шаҳр – 10 адад ва дар деҳот – 83 адад мерасид. Аз ин шумораи 136 адад муассисаҳои фарҳангии минтақа дар шаҳри Кӯлоб – 20 адад, н. Муъминобод – 12 адад, н. Восеъ – 22 адад, н. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ – 10 адад, н. Фархор – 20 адад, н. Темурмалик – 13 адад, н. Данғара – 13 адад, н. Ховалинг – 8 адад, н. Балҷувон – 5 ададро ташкил медиҳад [98, с. 138].

Шумораи умумии китобхонаҳо бошад, ба 213 адад мерасид, аз ҷумла дар шаҳр 8 адад, дар деҳот – 185 адад, китобхонаҳои бачагона – 10 адад, китобхонаҳои мутамарказонидашуда – 10 адад, фонди умумии китобхонаҳо – 853537 нусхари ташкил медиҳад [98, с. 137].

Дар минтақаи Кӯлоб 17 музеи таърихӣ-кишваршиносӣ мавҷуд мебошад, ки намунаҳои таърихии гузаштаи ин минтақаро ба намоиш гузоштаанд. Аз ҷумла, дар шаҳри Кӯлоб - 5 осорхона, дар ноҳияи Балҷувон – 4 осорхона, дар ноҳияи Ховалинг – 2 осорхона ва дар ноҳияҳои Данғара, Восеъ, Муъминобод, Фархор, Темурмалик ва Ҳамадонӣ 1 тои осорхона вучуд дорад [137, с. 12].

Дар арафаи ин ҷашн, дар шаҳри Кӯлоб 50 муассисаи фарҳангӣ, аз

ҷумла 1 китобхонаи марказӣ, 23 филиали китобхона, 1 қасри фарҳангӣ, 11 клуб, 8 хонаи фарҳангӣ, 3 мактаби мусиқии бачагона, 1 мактаби бачагонаи рассомӣ, боғи фарҳангӣ - фароғатӣ ва 1 Осорхонаи ҳунармандон ба аҳоли хизмати фарҳангӣ мерасонад. Дар китобхонаҳои шаҳр дар соли 2021 86738 нусха китоб мавҷуд буд. Дар ин давра аз ҳисоби буҷаи маҳаллӣ ба маблағи 43225 сомонӣ 755 нусха китобҳои тозанаشر харидорӣ ва ба китобхонаҳои шаҳр тақсим карда шуд. Аз ин шумора 50976 нусха бо забони тоҷикӣ, 26092 нусха бо забони русӣ ва 9670 нусха дигар забонҳоро ташкил медиҳанд. Аз тарафи китобхонаҳои шаҳр 865 чорабиниҳо гузаронида шуда, ҷамъи хонандагон дар ин давра 12324 нафар расид. Муассисаҳои фарҳангии шаҳр 1188 чорабиниҳои оммавии фарҳангӣ ва сиёсӣ гузарониданд, ки дар онҳо 103 ҳазор нафар иштирок карданд [91, с. 16].

Дар шаҳри Кӯлоб солҳои зиёд аст, Театри мусиқӣ-мазҳакавии ба номи Сайдали Вализода дар хизмати аҳоли қарор дорад. Инчунин Коллеҷи санъат ба номи Кароматулло Қурбонов фаъолият менамояд, ки онро метавон ҳамчун дастоварди давраи соҳибистиклолӣ муаррифӣ намуд. Ин муассиса, барои тайёр намудани ҳунармандони хушсаликаи соҳаи санъат ва мутахассисони дигари бахши фарҳанг дар шаҳр ва минтақаи Кӯлоб нақши муассир дорад [131, с. 229-230]. Мактаби рассомии шаҳр низ барои замина гузоштан ба ин намуди санъати миллии саҳми босазо мегузорад.

Дар ноҳияи Мир Сайид Алии Ҷамадонӣ, 33 муассисаи фарҳангӣ, аз ҷумла 1 қасри фарҳанг, 10 муассисаҳои клубӣ, 1 китобхонаи марказӣ, 1 китобхонаи бачагона, 19 китобхонаи деҳотӣ, 1 мактаби мусиқии бачагона, боғи фарҳангӣ-фароғатӣ, 1 осорхонаи таърихӣ – кишваршиносӣ ба аҳолии ноҳия хизматрасонии фарҳангӣ расонида истодаанд. Дар 19 китобхона 98459 нусха китоб маҳфуз аст. Аз ин

шумора 22757 нусха китобҳо бо забони давлатӣ ва 7572 нусха китобҳо бо дигар забонҳо мебошанд. Дар давраи соли 2021 муассисаҳои фарҳангии ноҳия 879 чорабиниҳои оммавӣ-фарҳангӣ ва сиёсӣ гузарониданд, ки дар онҳо 80209 нафар иштирок карданд. Ҳамзамон, дар соли 2021 Филармонияи мардумии ба номи Одина Ҳошимови ноҳия дар фестивал-озмуни ҷумҳуриявии “Андалеб -2021” бо ба даст овардани 134 ҳол сазовори ҷойи намоён гардид.

Дар ноҳияи Восеъ, санаи 24.09.2020 дар кӯчаи Исмоили Сомони шаҳраки Ҳулбук Қасри фарҳанг мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт, ки дар масоҳати 0,37 гектар сохта шуда, аз 2 ошона иборат мебошад. Толори Қаср аз 350 ҷойи нишаст иборат буда, бо истифода аз санъати наққошӣ оро дода шудааст, ки диққатҷалбкунанда мебошад. Дар бинои мазкур бахши фарҳанги Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Восеъ ва мактаби санъати бачагона ҷой дода шуда, кормандони соҳа бо 15 утоқи корӣ ва 4 синфхонаи таълимии мучахҳаз бо таҷҳизоти зарурӣ таъмин гардидаанд [193].

Дар ноҳияи Темурмалик санаи 21.10.2021 дар деҳаи Кангурти деҳоти Кангурт бинои хуштарху замонавии Кохи фарҳанг мавриди истифода қарор гирифт, ки бо иқдоми соҳибкори ватанӣ Раҷабалӣ Пиров бо харчи 14 миллиону 800 ҳазор сомонӣ сохта шудааст. Майдони умумии замини иншоот 5500 метри мураббаъро дар бар гирифта, ҳуди бино дар масоҳати 900 метри мураббаъ қомат афрохтааст. Кохи фарҳанг аз толори киноу концертӣ бо беш аз 500 ҷойи нишаст, толори хурд барои 50 ҷой, китобхона, 10 хучраи корию хизматрасонӣ ва дигар иншооти ёрирасон иборат аст. Ҳамзамон дар Кохи фарҳанг китобхонаи замонавӣ дорои беш аз 10 ҳазор нусха адабиёти гуногуни соҳавӣ ва бадеӣ сохта шудааст [194]. Дар ноҳияи Ховалинг, 3 октябри соли 2021 дар деҳоти Лоҳутӣ

Амфитеатрро, ки барои ду ҳазор ҷойи нишаст пешбинӣ шудааст, мавриди истифода қарор доданд [204]. Ба ин монанд боз дар дигар ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб муассисаҳои зиёди фарҳангӣ сохта ба истифода қарор дода шудааст, ки аз пешравӣ ва рушди фарҳанг дар марҳалаи соҳибистиклолӣ огаҳӣ медиҳанд.

Ин минтақа, дар қатори ходимони давлатию сиёсӣ, олимону донишмандони соҳаҳои гуногун як қатор шоирону нависандагони машҳур ба мисли: Сайдалӣ Вализода, Ғаффор Мирзо, Ғоиб Сафарзода, Ҳабибулло Файзулло, Шохмузаффар Ёдгорӣ, Ашӯр Сафар, Ҳақназар Ғоиб, Муҳаммад Ғоиб, Хосият Вализода, Сайф Раҳимзод, Хайрандеш, Қурбоналӣ Рачаб, Абдулҳамид Самад, Ислон Хол, Раҳмон Сафаров, Ҳадиса Қурбонова, Саидҷон Ҳақимзода, Карим Давлат, Мирзо Қосим ва дигарон, ҳофизону фалаксароёни мумтоз – Карими Шиши Кангуртӣ, Ҳошими Қосим, Одина Ҳошимов, Гулҷехра Содикова, Давладманд Холов, Файзалӣ Ҳасан, Назаралии Хол, Нуруллои Хол, Муродмади Раҳим, Маҳмадсафари Мурод ва дигаронро парвариш намудааст, ки дар сатҳи ҷумҳур маъруфу шинохта мебошанд [157, с. 30].

Мояи сарбаландии аҳолии ин минтақа мебошад, ки бо дастгирии бевоситаи сарвари кишварамон Эмомалӣ Раҳмон ба Феҳристи мероси ғайримоддии ЮНЕСКО мусиқии Фалак ва Чакан ворид гардид ва ёдгории таърихӣ Ҳулбук низ ба ин созмон пешниҳод гардидааст.

Дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб як қатор рӯзномаҳо ба мисли: «Навиди Кӯлоб», «Кулябская правда», «Садои Кӯлоб», «Анвори дониш», «Мубориз», «Насими Терай», «Субҳи меҳнат» ва дигарҳо таъбу нашр мегарданд. «Телевизиони Кӯлоб» аз давраи мудҳиши ҷанги шаҳрвандӣ дар шароити мушкул ба фаъолият оғоз намуда, то ба имрӯз дар хизмати аҳолии шаҳр ва минтақа қарор мегирад. Саҳми ин телевизион дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар баррасии воқеъбинонаи воқеаҳои Тоҷикистон бо мақсади таъмини сулҳ ва ҳимояи давлати конститутсионӣ назаррас мебошад [148, с. 500]. Дар минтақа, инчунин «Радиои Кӯлоб» дар

хизмати аҳоли қарор дорад.

Ҳамин тариқ, дар асоси баррасии масъалаи мазкур метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

- соҳаи маориф ба сифати яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат ҳамеша дар мадди назари Ҳукумати Тоҷикистон қарор гирифта, новобаста аз душвориҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва оғози ҷанги шаҳрвандӣ аз минтақаи ҷануби Тоҷикистон дар замони истиқлолият рушд ва инкишоф ёфта истодааст. Дар ибтидо қабули як қатор қонунҳо, барномаҳо ва дигар сарчашмаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои роҳандозӣ намудани ислоҳоти муҳимми соҳаи маориф мусоидат намуд;

- тадбирҳои нисбатан муҳим ҷиҳати ислоҳоти соҳаи маориф дар ду даҳсолаи охири давраи соҳибистиклолӣ роҳандозӣ гардид, ки бевосита барои пешравии соҳа мусоидат намуд. Танҳо дар даврони Истиқлолияти давлатӣ дар шаҳри Кӯлоб аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ 40 бинои муассисаи таълимӣ ва биноҳои иловагӣ дар назди онҳо бо 12 200 ҷойи нишаст ба маблағи беш аз 108 миллион сомонӣ сохта ба истифода дода шудаанд;

- дар замони соҳибистиклолӣ бахши тандурустӣ яке аз соҳаҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат маҳсуб меёбад. Вазъи ноороми сиёсӣ ва мушкилоти ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии аҳоли дар ибтидо боиси боз ҳам вазнину душвор гардидани хидматрасонии соҳаи тандурустӣ ва авҷи бемориҳои сироятӣ гардид;

- дар ду даҳсолаи охири давраи соҳибистиклолӣ муассисаҳои соҳаи тандурустии минтақаи Кӯлоб аз таъмирҳои асосӣ ду маротиба бароварда мешаванд, дар ҳама деҳаҳои ҷамоатҳои ноҳияҳои минтақа ва марказҳои шаҳрҳо бунгоҳҳои замонавии тиббӣ сохта шуда, дар хизмати аҳоли қарор гирифтанд;

- фарҳанг дар замони истиқлолият ҳамаҷониба рушд ва инкишоф ёфт. Дар ибтидо бо сабаби аз ҳамин минтақа оғоз ёфтани ҷанги

шахрвандӣ боиси харобу валангор гардидан ва аз фаъолият боз мондани шумораи зиёди муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ дар мисоли китобхонаҳо, осорхонаҳо, театру хонаҳои маданият ва дигар иншоотҳои соҳа мегардад;

- баъди ба эътидол омадани вазъи ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар минтақа тадбирҳои муҳим ҷиҳати барқароркунӣ ва бароҳмони фаъолияти муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ роҳандозӣ гардид. Ҳамзамон, руҳи ободкорию созандагӣ дар ин бахш бо мақсади рушди ҳунарҳои миллий ва ба мероси фарҳангии ҷаҳон ворид намудани намунаҳои мероси фарҳангии минтақа дар мисоли “Чакан” ва “Фалак” вусъати тоза касб менамояд.

ХУЛОСА

1. Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳқиқ ва омӯзиш масоили ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиклолӣ (1991-2021) (Дар мисоли минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон) мубрам мебошад. Хулоса ва натиҷаҳои зимни таҳқиқоти диссертатсионӣ бадастомада дар нуқоти зерин баён мегарданд:

1. Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 истиқлолияти сиёсӣ ба даст овард ва ҳамчун давлати мустақил роҳи бунёди давлати демократиро пеш гирифт. Аз рӯзи ба истиқлолият соҳиб гардидани кишвари мо муддате нагузашта, ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар бо бӯҳрони шадиди сиёсӣ рӯ ба рӯ гардида, ниҳоят ба ҷанги шаҳрвандӣ кашида мешавад. Дар он рӯзҳо, вазъияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон низ хеле харобиовар буд. Минтақа, дар гузашта бо номи вилояти Кӯлоб маълуму машҳур буд. Ибтидои соли 1920 ба сифати яке аз субъектҳои Ҷумҳурии Халқии Шуравии Бухоро (ҶХШБ) таъсис ёфта, минбаъд бо сабабҳои ноидагириҳои дастгоҳи идоравии замони шуравӣ борҳо ташкил ва барҳам дода шудааст. Дар давраи соҳибистиклолӣ ба ин минтақа 10 номгӯи шаҳр ва ноҳияҳои Хатлон - Кӯлоб, Муъминобод, Шамсиддини Шохин, Ховалинг, Восеъ, Данғара, Фархор, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Темурмалик ва Балҷувон дохил мешавад [1, 2, 3-М].

2. Дар муҳосираи иқтисодӣ қарор гирифтани вилояти Кӯлоб дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ боиси авҷи гуруснагӣ, хуруҷи бемориҳои сироятӣ, ҳалоқи шаҳрвандон ва дигар мушкилот гардид, ки дар натиҷа бо мақсади ҳифзи тартибот ва барқарор намудани давлати конститутсионӣ дар минтақа, моҳи майи соли 1992 Ҷабҳаи миллӣ (Фронти халқӣ) - ҳамчун ташкилоти ҳарбӣ-сиёсӣ ташкил карда шуд, ки минбаъд аз ҷониби дигар минтақаҳои кишвар ҳамовозӣ пайдо кард ва дар маҷмуъ, барои пайдории

давлати қонунӣ–конститутсионӣ дар Тоҷикистон мусоидат намуд [1, 2, 3-М].

3. Зарурияти таърихӣ шахсиятҳои таърихро ба майдон меоварад. Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси раиси комитроияи вилояти Кӯлоб ҳамчун зодаи Тоҷикистон аз минтақаи Кӯлоб дар он рӯзҳои душвори давраи ҷанги шаҳрвандӣ 16 ноябри соли 1992 дар Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ ба ҳайси Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид. Иҷлосияи мазкур ва ба арсаи сиёсат ворид гардидани Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рӯйдодҳои бузурги таърихӣ-сиёсии марҳалаи аввали соҳибистиклолӣ маҳсуб меёбанд, ки дар ин радиф ин симои барҷаста аз роҳи сарвари шоистаи хеш тавонист кишвари моро аз вартаи ҷанг ва хунрезӣ наҷот бахшад ва дар дили шаҳрвандони кишвар шуълаи умеду боварӣ ба ояндаро барафрӯзад [1, 2, 3-М].

4. Вазъи иқтисодии минтақаи Кӯлоб дар марҳалаи аввали давраи соҳибистиклолӣ нисбати дигар минтақаҳои Тоҷикистон нигароникунанда буд. Новобаста аз мушкилот ва ақибмонии иқтисодӣ дар он рӯзҳо, Ҳукумати кишвар ҷихати беҳдошти сатҳи зиндагии аҳолии минтақа тадбирҳои наҷиби созандагӣ, аз қабили: бунёди роҳи оҳани Курғонтеппа – Кӯлоб, ба истифода додани нуқтаи таъминкунии гази табиӣ дар шаҳри Кӯлоб, ба истифода қарор додани фурудгоҳи байналхалқии шаҳри Кӯлоб ва бунёди роҳи автомобили Кӯлоб – Дарвоз (Қалъаи Хумб)-ро роҳандозӣ намуд. Марҳалаи дуюм ва сеюми амалигардонии ислоҳоти соҳаи саноат имконият фароҳам овард, ки нахуст ақибмонии соҳа боздошта шавад ва минбаъд барои роҳандозӣ намудани ислоҳоти нахустин, ташаккул ва рушди саноат мусоидат намоянд [1, 2, 3-М].

5. Минбаъд дар ду 10 солаи охир заминаи бозғатимод барои рушди саноат ва иқтисодиёт ба вучуд омад. Дар зарфи 30-соли истиклолият дар минтақаи Кӯлоб беш аз 200 адад (аз ҷумла, дар ш. Кӯлоб 45 адад, ноҳияи Данғара 42 адад, дар ноҳияи Муъминобод 13 адад) корхонаи саноатӣ сохта ба истифода дода шудааст. Соли 2020 истехсоли асосии маҳсулоти саноатӣ

дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб, аз ҷумла нахи пахта – 14056,4 тонна, хишти бинокорӣ – 5,1 млн дона, гӯшт нави 1- ум – 1765,2 тонна, ҳасиб – 84,2 тонна, маҳсулоти ширӣ – 690,2 тонна, рағани растанӣ – 0,7 ҳазор тонна, орд – 15,7 ҳазор тонна, нон ва маҳсулоти нонӣ – 7,3 ҳазор тонна, намак – 1676 тонна, истеҳсоли нафт – 1858 тоннаро ташкил дод [1, 2, 3-М].

6. Соҳибкорӣ ҳамчун як навъ фаъолияти озоди истеҳсоли дар замони соҳибистиклолӣ рушд намуда, барои инкишофи саноат ва дигар бахшҳои иқтисоди минтақа мусоидат менамояд. Минтақа дорои шароити мусоид, табиати зебою дилкаш ва таърихи қадим буда, имконоти рушди ҳама намудҳои сайёҳӣ – геологӣ, кӯҳӣ, таърихӣ, фарҳангӣ ва диниро дорост. Рушди хунароҳои мардумӣ дар минтақа метавонад барои беҳдошти дараҷаи зиндагии аҳоли созгор бошад [1, 2, 3-М].

7. Бахши аграрӣ ба ҷиҳати моҳият манбаи асосии истеҳсоли маҳсулоти озуқа ва ашёи хоми саноатӣ ба шумор рафта, воситаи боэътимоди таъмини истиқлолияти озуқаворӣ кишвар ва беҳдошти вазъи иҷтимоӣ- иқтисодии аҳолии кишвар маҳсуб меёбад. Дар ибтидои марҳалаи соҳибистиклолӣ бахши аграрӣ дар ҳолати ногувор ва вазнин қарор дошт. Наздики 70% аҳолии Тоҷикистон дар деҳот зиндагӣ мекард. Таъсиси «Заминҳои Президентӣ» ва тақсим намудани 75 ҳазор гектар замин ба мардум аз ҷумлаи тадбирҳои аз хатари гуруснагӣ раҳой бахшидани аҳоли маҳсуб меёбад. Мутобиқи ин тадбир дар вилояти Хатлон 32 ҳазор га замин барои истифода ба аҳолии деҳот дода шуд [1, 4, 5-М].

8. Вазъи кишоварзии минтақаи Кӯлоб дар замони соҳибистиклолӣ ҳамаҷониба рушд ва инкишоф ёфт. Дурнамои инкишофи ин соҳа нек ва умедбахш буда, бо истифода аз таҷрибаҳои нави инноватсионии соҳа, техника ва технологияи коркард, истифодаи самараноки замин, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, бо истифода аз заминаи обёрӣ ва азхудкунии заминҳои нав махсусан дар ноҳияҳои Данғара, Фархор ва дигар ноҳияҳо имконияти воқеӣ барои рушди ҳама бахшҳои соҳа бештар гардида, метавонад барои иҷрои ҳадафҳои стратегии мамлакат: таъмини

амнияти озукаворӣ ва саноатикунонии кишвар созгор бошад [1, 4, 5-М].

9. Соҳаи маориф, яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат маҳсуб ёфта, дар замони истиқлолият ба марҳилаи нави рушд расид. Раванди рушди соҳаи маорифи халқ ба се марҳала ҷудо гардида, хусусиятҳои хоси онҳо дар мисоли минтақаи Кӯлоб баррасӣ шудааст. Муҳимтарин вазифаҳои соҳаи маориф дар марҳалаи аввал, ки бо осори бӯхронӣ, харобӣ, мушкилот ва ақибмонии соҳа алоқаманд буд, аз нигоҳ доштани сохтори марбута, бароҳмони низоми маъмули ҷорзинаи таҳсилот, ташкили чараёни муттасили таълим, ҷалби хонандагон, махсусан духтарон ба таълим, дастгирии омӯзгорон, таъмири мактабҳо ва беҳтар намудани шароити таълим иборат буд, ки бо душворӣ даст меод [2, 3, 4-М].

10. Тадбирҳои муҳими амалӣ гардонидани ислоҳоти соҳа дар ду даҳсолаи охир имконият фароҳам овард, соҳаи маориф ҳамачониба рушд намояд. Танҳо дар даврони Истиқлолияти давлатӣ дар шаҳри Кӯлоб аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ 40 бинои муассисаи таълимӣ ва биноҳои иловагӣ дар назди онҳо бо 12 200 ҷойи нишаст ба маблағи беш аз 108 миллион сомонӣ сохта ба истифода дода шудаанд. Дар шаҳр 52 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, 4 литсей, 1 мактаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат, 2 мактаб-интернат фаъолият дорад. Дар маҷмуъ, дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб дар 10-солаи охири давраи соҳибистиклолӣ ба ифтихори 30-солагии ин ҷашни муборак дар доираи иншооти ҷашнӣ беш аз 300 мактабҳои таҳсилоти умумӣ сохта ба истифода дода шудаанд [2, 3, 4-М].

11. Беҳдошт ва инкишофи соҳаи тандурустӣ аз масъалаҳои дигари мавриди тавачҷуҳи давлату Ҳукумат мебошад. Мушкилоти соҳа дар ибтидо зиёд ба назар мерасид. Танҳо баъди ба эътидол омадани вазъияти сиёсӣ, тадбирҳои муҳим ҷиҳати ҳифзи сӣҳатии аҳоли дар минтақа амалӣ гардид. Масъалаи вазъи соҳаи тандурустиро дар давраи соҳибистиклолӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, амалигардонии ислоҳоти ин соҳа ба ҷаҳор

марҳала чудо гардидааст. Ҳар кадоме аз ин марҳалаҳо ба худ хусусияти махсус дошта, дар чараёни онҳо ислоҳоти алоҳида ва нисбатан муҳимми соҳаи тандурустӣ дар Тоҷикистон амалӣ гардидааст [3, 4, 6-М].

12. Марҳалаҳои аввал ва дуюми соҳаи тандурустӣ бештар ба воқеаҳои ҷанги шаҳрвандӣ, мушкилот ва паҳншавии як қатор бемориҳои сироятӣ, нарасидани духтурони касбӣ, дорувориҳо, маводи хӯрокаи барои аҳоли ва дар сатҳи паст қарор доштани хидматрасониҳо дар муассисаҳои тиббии минтақа алоқамандӣ дошт. Танҳо дар ду даҳсолаи охири давраи соҳибистиклолӣ бо роҳи ҷалби сармояи хориҷӣ ҳама муассисаҳои соҳаи тандурустии минтақаи Кӯлоб ду маротиба аз таъмири асосӣ бароварда шуда, дар деҳаҳои ҷамоатҳои ноҳияҳои минтақа ва марказҳои шаҳрҳои бунгоҳҳои замонавии тиббӣ сохта шуданд. Соли 2020 дар минтақа шумораи беморхонаҳои марказӣ ба 10 адад, шумораи бунгоҳҳои тиббӣ ба 251 адад, марказҳои саломатии тиббии деҳотӣ ба 201 адад, шумораи табибон (духтурон) ба 1567 нафар, шумораи кормандони миёнаи тиббӣ ба 9679 нафар ва шумораи катҳои бистарӣ ба 4412 адад ва шумораи муассисаҳои кумаки аввалияи тиббии санитарӣ ба 491 адад мерасид [3, 4, 6-М].

13. Дар давраи соҳибистиклолӣ Ҳукумати Тоҷикистон барои раванку инкишофи муассисаҳои маданӣ-маърифатии минтақаи Кӯлоб тадбирҳои назаррасро роҳандозӣ намуд. Масъалаи вазъи муассисаҳои маданӣ-равшаннамоии минтақаи Кӯлоб дар замони соҳибистиклолӣ ба се марҳала чудо гардидааст. Ҳар кадоме аз ин марҳалаҳо дорой хусусиятҳои хос буда, ба ҷиҳати моҳият ифодагари як давраи таърихии алоқаманд ба ҳаёти фарҳангии замони соҳибистиклолии кишвар буда, дар онҳо нақш, мақом ва ҷойгоҳи ин соҳа бозгӯӣ мегардад. Марҳалаи аввал ба авҷи бухрони маънавӣ, мушкилот ва ақибмонии соҳаи фарҳанг алоқамандӣ дошт, ки боиси харобу валангор гардидани қисме аз биноҳои иншооти соҳа, лавозимот, асбобу анҷом, ҳазинаи китобҳо ва аз кор мондани баъзе аз муассисаҳои маданӣ-маърифатии минтақаи Кӯлоб гардидаст [2, 4, 7-М].

14. Баъди ба эътидол омадани вазъияти сиёсӣ дар кишвар дар ду

дахсолаи охир, чиҳати инкишофи соҳаи фарҳанг тадбирҳои муҳимми маданӣ-маърифатӣ роҳандозӣ гардид. Натиҷаи ҳамин амалисозии ислоҳоти соҳа буд, ки дар арафи чашни 30-солагии истиқлолияти сиёсӣ, имконият барои ташаккул ва рушди ҳунарҳои миллӣ бештар гардид. Аз роҳи ба мероси ҷаҳонӣ ворид намудани намунаҳои ҳунарҳои мардумӣ мавқеъ, нуфуз ва обурӯйи Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳон афзун гардид. Соли 2020 шумораи умумии муасисаҳои фарҳангӣ дар минтақа ба 136 адад расида, аз ин шумора дар шаҳр – 11 адад ва дар деҳот – 31 адад, клубҳо дар шаҳр – 10 адад ва дар деҳот – 83 ададро ташкил меод [2, 4, 7-М].

2. Таърихи оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Маводҳои омӯхташудаи мавзӯи “Ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиқлолӣ (1991-2021) (Дар мисоли минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон)-ро ҷамъбаст намуда, барои омӯзиши васеи таърих ва пешрафту рушди ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаи Кӯлоб тақлифҳои зеринро пешниҳод менамоем:

- минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ба ҳайси як гӯшаи Тоҷикистон дорои таърихи бою рангин ва мероси арзишманди фарҳангӣ мебошад, ки аз ҷониби муҳаққиқон пурра омӯхта нашудааст. Вобаста ба ин, ҷомеаи илмӣ таърихи муосири тоҷикро зарур аст, дар баробари омӯзиши масъалаҳои алоқаманд ба давраи соҳибистиқлолӣ масоили таърихи қадим, давраи ғуломдорӣ, асрҳои миёна, давраи нав ва замони шуравиро низ мавриди таҳқиқи васеи илмӣ-таърихӣ қарор диҳанд;

- дастовардҳои замони соҳибистиқлолии минтақаи Кӯлоб беназир буда, паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро дар бар мегиранд. Бо дарназардошти ин, зарурати таҳқиқи васеи масъалаҳои мазкурӣ замони соҳибистиқлолӣ дар доираи шаҳру ноҳияҳои алоҳидаи минтақа ба мисли: шаҳри Кӯлоб ва дигар ноҳияҳои минтақа ба миён меояд;

- минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дорои захираҳои фаровони

истеҳсоли дар мисоли заминҳои қорами обӣ ва лалмӣ, захираҳои фаровони табиӣ мебошад, ки истифодаи оқилона ва самараноки он метавонад барои рушд ва инкишофи ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии ин минтақа мусоидат намояд;

- бо дарназардошти бартарияти васеи дастовардҳои замони соҳибистиклолӣ ва баланд бардоштани ҳувияти таърихӣ ва ватанпарварии насли ҷавон зарурати тарғиби бештари онҳо аз роҳи ташкили гӯшаҳои алоҳида дар осорхонаҳо, китобхонаҳо, утоқҳои таърихӣ макотиби таҳсилоти умумӣ ва макотиби олии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ба миён меояд;

- мазмуни асосӣ, пешниҳоди хулосаҳои диссертатсия метавонанд зимни таълифи асарҳои ҷудогона оид ба таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол, хондани лексияҳо оид ба таърихи навини халқи тоҷик ва таҳияи барномаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии алоҳида доир ба минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, истифода шаванд;

- муҳаққиқони бахши таърихи макотиби олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, монографияи таҳқиқотии “Таърихи минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон”-ро ба таърифи расонанд;

- бо мақсади аз бар намудани таърихи минтақа барои донишҷӯёни ихтисоси таърихи макотиби олии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон бароҳмонии омӯзиши курси махсус бо унвони “Таърихи минтақаи Кӯлоб” манфиатбахш мебошад.

1. Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ

- [1]. Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2012 таҳти №383 [Матн]. – Душанбе, 2012. - 117 с.
- [2]. Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2004. №3.
- [3]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 2002 «Дар бораи фаъолияти хусусии тиббӣ» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2002, №11.
- [4]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 2002 «Дар бораи солимии репродуктивӣ ва ҳуқуқҳои репродуктивӣ» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2002, №11.
- [5]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 2002 «Дар бораи ёрии равонпизишкӣ» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003, №12.
- [6]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 декабри соли 2003 «Дар бораи таъмини амнияти санитарӣ ва эпидемиологияи аҳоли» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003, №12.
- [7]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 декабри соли 2004 «Дар бораи тибби халқӣ» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2004, №12.
- [8]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” аз 22 июли соли 2013, № 1004 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2013, №8.

2. Асарҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ

Раҳмон

- [9]. Раҳмон, Э. Комёбӣ аз меҳнати ҳама вобастааст [Матн]: Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷлис бо роҳбарону фаъолони минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон / Эмомалӣ Раҳмон // «Ҷумҳурият», 3 августи соли 1995.
- [10]. Раҳмон, Э. Экономическое реформы веление времени [Текст] / Эмомалӣ Раҳмон. - Душанбе: Ирфон, 1998. - С. 28; (104 с).
- [11]. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. - Лондон, 1999. – С. 12. (238 с).
- [12]. Раҳмон, Э. Қиноятро бояд решакан кунем [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: «Авесто», 1999. – 138 с.
- [13]. Раҳмон, Э. Вохурии Эмомалӣ Раҳмон бо фаъолони вилояти Хатлон [Матн]: / Эмомалӣ Раҳмон // «Ҷумҳурият», 12 октябри соли 2000.
- [14]. Раҳмон, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият. Ҷилди1 [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе, 2001. – С. 4; С. 161. (523 с).
- [15]. Раҳмон, Э. Фарҳанг ҳастии миллат аст [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. - Душанбе: Ирфон, 2001. – С.537.
- [16]. Раҳмон, Э. Сафари кории Эмомалӣ Раҳмон ба Кӯлоб бо мақсади шиносӣ ба тайёри ба ҷашни 2700 – солагии шаҳри қадим [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон // «Кулябская правда», 13 августи соли 2003.
- [17]. Раҳмон, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Китоби 5 [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе, 2005. – С. 31; С.37. (537 с).
- [18]. Раҳмон, Э. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони соҳаи маорифи кишвар 22 декабри соли 2005 [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон // “Омузгор”, 1 январи соли 2006.

- [19]. Раҳмон, Э. Молодёжь – созидатель будущего общества [Текст] / Эмомалӣ Раҳмон. - Душанбе, 2008. - 221 с.
- [20]. Раҳмон, Э. Рушди маориф асоси таҳкими аркони давлат [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе, 2009. - С. 31.(312 с).
- [21]. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Иборат аз чаҳор китоб [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. - Душанбе: «Ирфон», 2009. – С. 12. (268 с).
- [22]. Раҳмон, Э. Суханрони Эмомалӣ Раҳмон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо сокинони Ҷамоати деҳоти Шукнови ноҳияи Ховалинги вилояти Хатлон, 15 октябри соли 2011 [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон // «Ҷумҳурият», 16 октябри соли 2011.
- [23]. Раҳмон, Э. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо роҳбарон ва фаъолони вилояти Хатлон [Матн] / Э. Раҳмон // “Садои мардум”. 1 ноябри соли 2013.
- [24]. Раҳмон, Э. Сафари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ноҳияҳои минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон // “Садои мардум”, 1 ноябри соли 2013.
- [25]. Раҳмон, Э. Сафари кории Сарвари давлат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба шаҳри Кӯлоб [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон // “Ҷумҳурият”, 31 августи соли 2015.
- [26]. Раҳмон, Э. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо роҳбарону фаъолон ва намояндагони сокинони вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, 13 майи соли 2017 [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон // «Ҷумҳурият», 15 майи соли 2017.
- [27]. Раҳмон, Э. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Анҷумани XV-уми Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон (дар бораи таъриху фарҳанги пурғановат доштани ниёкони тоҷикон). 18-уми декабри соли 2024 [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон // [Захираи

электронӣ]: Манбаъи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/21674>
(санаи мурочиат 15.12.2024).

3. Асарҳои ба Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон бахшидашуда

- [28]. Гулахмадов, М, Сулаймонӣ, Ҳ. Эмомалӣ Раҳмон асосгузори давлати навини тоҷикон [Матн] / М. Гулахмадов, Ҳ. Сулаймонӣ. – Душанбе. – “Адиб”, 2014. – 326 с.
- [29]. Гафоров, У, Каримов, Ф. Иҷлосияи тақдирсози миллат [Матн] / У. Гафоров, Ф. Каримов. – Душанбе, 2012. - 465 с.
- [30]. Гаффорӣ, Воҳид, Саидзода, Зафар. Эмомалӣ Раҳмон дар оинаи замон [Матн] / В. Гаффорӣ, З. Саидзода. – Душанбе. “ЭР-граф”, 2012. – 358 с.
- [31]. Мулло, Абдусамодӣ, Восеъ, Фирдавс. Ваҳдат, давлат, президент [Матн] / А. Мулло, Ф. Восеъ. Ҷилди 11. – Душанбе. “Деваштиҷ”, 2007. – 345 с.
- [32]. Салимов, Носирҷон, Шарифзода, Абдуфаттоҳ. Тоҷики оламшумул [Матн] / Н. Салимов., А. Шарифзода. – Душанбе: “Ирфон”, 2011.
- [33]. Саидзода, З.Ш, Холов, А.С. Нақши сиёсии Президенти ҷумҳурии Эмомалӣ Раҳмон дар рушди босуботи Тоҷикистон [Матн] / З.Ш. Саидзода, А.С. Холов. – Душанбе: ҶДММ “Контраст”, 2014. – 327 с.
- [34]. Фаттоев, Саидмурод., Асадов, Анвар., Шарифзода, Абдуфаттоҳ. Иҷлосияи сарнафиштсоз [Матн] / С. Фаттоев., А. Асадов., А. Шарифзода. – Душанбе. “Бухоро”, 2012. – 278 с.
- [35]. Фелалиев, А. Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими истиқлолият, таъмини тамомияти арзӣ ва рушди устувори Тоҷикистон [Матн] / А. Фелалиев // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз (Наشري махсус бахшида ба 20 – солагии Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон).- Душанбе, 2012. – С. 71-75.

- [36]. Шарифзода, А, Шамсиддинов, С, Қосими, З. Президент. (Нақши сиёсии Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва истиқлолияти миллӣ) [Матн] / А. Шарифзода, С. Шамсиддинов, З. Қосимӣ. - Душанбе: “Ирфон”, 2011. – 324 с.
- [37]. Шарифзода. Абдуфаттоҳ., Ғафуров, Абдулло. Начотбахши миллат [Матн] / А. Шарифзода, А. Ғафуров. – Душанбе, 2002. – 267 с.
- [38]. Тоштемуров, Муҳаммад, Фатоев, Саймурод. Шохроҳи сулҳофарӣ ва бунёдкори Президент Эмомалӣ Раҳмон [Матн] / М. Тоштемуров, С. Фатоев. - Душанбе: “Шарқи озод”, 2008. – С. 27. (316 с).
- [39]. Шарифзода, Абдуфаттоҳ, Заробиддин, Қосимӣ. Эмомалӣ Раҳмон ва соли фарҳанги оламгир [Матн] / А. Шарифзода, Қ. Заробиддин. Китоби 5, нашри дуюм. – Душанбе, 2011. – 347 с.
- [40]. Шарифов, А, Шамсиддинов, С. Эмомалӣ Раҳмонов. Соле, ки ба қарнҳо баробар аст [Матн] / А. Шарифов, С. Шамсиддинов., Китоби 4. – Душанбе: “Деваштиҷ”, 2006. – 368 с.
- [41]. Эмомалӣ Раҳмон. Бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: “Ирфон, 2012. –394 с.

4. Маводҳо аз бойгонӣ

- [42]. БҶ ВФ ҚТ // Маҷлиси машваратии Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (07. 08. 1992. № 4/9). – В 5.
- [43]. БҶ БФМКВХ //Ҳисоботи хаттии китобхонаи бачагонаи шаҳри Кӯлоб. 1993.Д 1. – В 2.
- [44]. БҶ БФМКВХ // Ахборот оиди фаъолияти муассисаҳои фарҳангии минтақаи Кӯлоб. 1994. – Д 1. – В 1; В 2 - 3.
- [45]. БҶ РФВХ // Ҳисоботи хаттии Раёсати фарҳанги вилояти Хатлон.1999.- В 4-5; В 4-6; В 34- 35.
- [46]. БҶ РФВХ // Ҳисоботи идораи фарҳанги ҳокимияти иҷроияи вилояти Хатлон, 2000. - В 2.
- [47]. БҶ РФВХ // Ҳисобот оиди фаъолияти идораи фарҳанги вилояти Хатлон ва муассисаҳои фарҳангии он дар соли 2000. – В 1- 3 -4.

- [48]. БҶ РФВХ // Ҳисоботи хатгӣ оиди чамъбасти фаъолияти идораи фарҳанги Ҳукумати вилояти Хатлон ва муассисаҳои фарҳангии он дар соли 2001. – В 2-5.
- [49]. БҶ РТВХ // Ҳисоботи раёсати тандурустии ҳокимияти иҷроияи вилояти Хатлон, 2005. – Ф – 27. Р – 2. В – 7; Р – 4. В – 11; Р – 4. В – 34.
- [50]. Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар шаҳри Бохтар, 2005. - Ф – 34. Р -7. В – 23.
- [51]. Заседание Бюро ЦК КП Таджикистана от 14.09.1955 г. // Архив новейшей истории РТ. – Ф. 3. – Оп. 101. – Ед. хр. 37. – Л. 49.
- [52]. Осуществление кредитования и полученных грантов в сфере образования до 2003 г [Текст] // Текущий архив Министерства образования и науки Республики Таджикистан. – Д. 10. Л. –14; Л. – 15.
- [53]. Отчёты: Становление и развитие частного сектора в Республики Таджикистан [Текст] // Текущий архив Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, 2004.- Л. 23.
- [54]. Решение Хатлонского областного совета народных депутатов от 26 мая 1993 года, №213, г. Курган –тубе [Текст]: «О предвидении экономического развития Хатлонской области в 1993 г.» // Государственный архив Хатлонской области. – Ф. 279. – Оп. 2. – Д. 84. – Л. 4.
- [55]. Центральный Государственный Архив Республики Таджикистан (ЦГА РТ). – Ф. 360. – Оп. 21. – Д. 1195. – Л. 19; Д. 1211. – Л. 17.
- [56]. ТА МК РТ // Отчет о деятельности культурных учреждений республики на 1990 г. и планы мероприятий на 1991 г. – Л.13.
- [57]. ТА МК РТ // Отчет о деятельности культурных учреждений республики на 1993 г. и планы мероприятий на 1994 г. – Л.3.
- [58]. Ҳисоботи шӯъбаи маорифи вилояти Хатлон дар шаҳри Кӯлоб [Матн]. – Кӯлоб, 2021. – С. 13.

- [59]. Ҳисоботи шуъбаи маорифи вилояти Хатлон дар шаҳри Кӯлоб [Матн]. – Кӯлоб, 2022. – С. 17.

5. Китобҳо

- [60]. Абдулов, Карим. Дар ин дунё. К 6. Иҷлосияи сарнавиштсоз [Матн] / К. Абдулов. – Хӯҷанд, 2002. - С. 43; (378 с).
- [61]. Абдулов, Карим. Дар ин дунё. Китоби ёздаҳум. Сафар ба мулки муъчизаҳо [Матн] / К. Абдулов. – Душанбе. «Адиб», 2006. – С. 20-22; С. 57; (520 с).
- [62]. Абдуллоев, М.Х., Аъзамов, Х.С. Мақоми маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол [Матн] / М.Х. Абдуллоев, Х.С. Аъзамов. - Душанбе, 2011. - С. 33; (124 с).
- [63]. Абдуллоев, М.Х, Аъзамов, Х.С, Аллоева, Ҳ.Ҳ. «Ислоҳот ва рушди маорифи Тоҷикистон дар солҳои Истиклолияти давлатӣ» [Матн] / М.Х. Абдуллоев, Х.С. Аъзамов, Ҳ.Ҳ. Аллоева. - Душанбе, 2016. - С. 24; (100 с).
- [64]. Абдурахмонова, Г. Саҳми занони тоҷик дар инкишофи илм, маориф ва санъат [Матн] / Г. Абдурахмонова. – Душанбе, 2018. – С. 57. (167 с).
- [65]. Абдурашитов, Ф.М. Земельно-водная реформа в Таджикистане в конце XX - начале XXI вв [Текст] / Ф.М. Абдурашитов. - Душанбе: Промэкспо, 2018. - 371с.
- [66]. Азамов, Х.С, Абдуллоев, М.Х. Судьбоносный поворот в истории независимого Таджикистана [Текст] / Х.С. Азамов, М.Х. Абдуллоев. – Душанбе, 2019. – 428 с.
- [67]. Азизӣ, М. «Мухтасари таърихи Хатлон» [Матн] / М. Азизӣ. - Кӯлоб, 1992. - 145 с.
- [68]. Асозода, Р, Асозода, Х. Пирони кӯҳистони Хатлон (Нашри дуюм) [Матн] / Р. Асозода, Ҳ. Асозода. -Душанбе, 2015. - 274 с.
- [69]. Асозода, Р, Асозода. Ҳ. Бузургони диёри Муъминобод [Матн] / Р. Асозода, Ҳ. Асозода. - Душанбе, 2019. - 225 с.

- [70]. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии Вилояти Хатлон барои солҳои 2005-2015 [Матн]. - Душанбе, 2005. – С. 23.
- [71]. Баротов, Р.Б. Ганчи кӯҳистон [Матн] / Р.Б. Баротов.– Душанбе: «Маориф», 1985. - 104 с.
- [72]. Баротов, Ҷ.Қ. Географияи минтақаи Кӯлоб [Матн] / Ҷ.Қ. Баротов. - Душанбе, 2018. – С. 4-15; (120 с.)
- [73]. Баротов, Ҷ.Қ. Географияи минтақаи Кӯлоб [Матн] / Ҷ.Қ. Баротов. – Душанбе: «Бухоро», 2015. – С. 4 -15. (275 с).
- [74]. Бушков, В.И, Микульский, В.Д. Таджикская революция и гражданская война (1989-1993) [Текст] / В.И. Бушков, В.Д. Микульский. – М, 1995. – С. 15. (278 с)
- [75]. Ғоибов, Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. (Таърихи сиёсӣ ва ҷуғрофиёи таърихӣ) [Матн] / Ғ. Ғоибов. - Душанбе, 2006.- 906 с.
- [76]. Дӯстов, Н. Заҳм дар ҳисми Ватан. Хотира ва андешаҳо [Матн] / Н. Дӯстов. - Душанбе: Ирфон, 1994. - 189 с.
- [77]. Достиев, А. От себя неубежишь. (Сборник статей, бесед, выступлений и воспоминаний) [Текст] / А.Достиев. – Душанбе: Адиб, 2001 – 324 с.
- [78]. Достиев, А. Тоҷикистон-шикастанҳо ва бастанҳо [Матн] / А. Достиев. - Душанбе: Ирфон. 2003. - С. 36 (224 с).
- [79]. Дӯстов Н. Заҳм дар ҳисми Ватан. Хотира ва андешаҳо [Матн] // Н. Дӯстов. - Душанбе: Ирфон, 1994. - 336 с.
- [80]. История таджикского народа. Т. VI: Новейшая история (1941-2010 гг.) / под общ. ред. Р.М. Масова [Текст]. – Душанбе, 2011. – С. 516; С. 517; С. 579 - 667. (682 с).
- [81]. Каримов, Б. Дар гирдоби зиндагӣ. Ёддошт, мақолаҳо, мусоҳибаҳо [Матн] / Б. Каримов. – М.: ТОО «Можайск» -Терра,1995. – 192 с.
- [82]. Каримов, Б. Фарёди солҳо [Матн] / Б. Каримов. М.:Трансдорнаука. 1997. – 1104 с.

- [83]. Каримов, Р.Н. Культура Таджикистана в годы независимости (1991-2011) [Текст] / Р.Н.Каримова. - Душанбе, 2013. – 365 с
- [84]. Кенчаев, С. Табадуллои Тоҷикистон К.1 [Матн] / С. Кенчаев.– Душанбе: Фонди Кендчаев, 1993. – 347 с.
- [85]. Кенчаев, С. Переворот в Таджикистане К.2 [Текст] / С. Кенчаев. – Тошканд: «Ўзбекистон», 1994. – 267 с.
- [86]. Кенчаев, С. Табадуллои Тоҷикистон. К.3 [Матн] / С. Кенчаев. - Тошканд «Ўзбекистон», 1995. – 379 с.
- [87]. Комилов, Н.Б, Шералиев, Э.Н., Тағоев, Ҷ.Ҳ. Такмили механизми танзими давлатии истифодаи захираҳои заминҳои кишоварзӣ (дар мисоли минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон) [Матн] / Н.Б. Комилов, Э.Н. Шералиев, Ҷ.Ҳ. Тағоев. – Душанбе, 2020. – С. 51; С.60; С. 101; (148 с).
- [88]. Кӯлоб. Энциклопедия [Матн] // Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик. Мухаррир. Қурбонов А. – Душанбе, 2006. – С. 42; С. 62; С. 86 -87. С. 116 (646 с.)
- [89]. Ленин, В.И. Аграрный вопрос в России в конце XIX века [Текст] / В.И. Ленин // ПСС. – Т. 36. – С. 412.
- [90]. Мансуров, М. (сост.). Путеводитель Хатлонской области Республики Таджикистан [Текст] / М. Мансуров. - Курган –түбе, 2013. - 69 с.
- [91]. Муҳимтарин нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии шаҳри Кӯлоб дар соли 2022 [Матн] /. – Кӯлоб, 2023. - С.13; С.16.
- [92]. Мункӣ, А.С. Ёхсу, очеркҳои илмӣ - оммавӣ [Матн] / А.С. Мункӣ. – Душанбе: «Шарқи озод», 2014.- С. 9; С. 229; (416 с).
- [93]. Назаров, П.С. Тоҷикистон: Хусусиятҳои бавучудой ва инкишофи низоми демократӣ дар давраи соҳибистиклолии кишвар [Матн] / П.С. Назаров. - Душанбе: «Ирфон», 2015. – С. 113. (279 с).
- [94]. Назарзода, П.С. Назария ва амалияи идоракунии. (Васоити таълимӣ) [Матн] / П.С. Назарзода. – Душанбе, 2021 – 208 с.

- [95]. Насриддинов, Ҳикматулло. Таркиш [Матн] / Х. Насриддинов. – Душанбе. Нашриёти «Афсона», 1995. С. 11; С. 74-75; С.165; С. 249 (268 с).
- [96]. Нурӣ, С.А. Оштинома [Матн] / С.А. Нурӣ. – Душанбе: Нодир, 2001. – 289 с.
- [97]. Омори солонаи вилояти Хатлон [Матн] // Маҷмуаи оморӣ – Қурғонтеппа, Сарраёсати агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2017. - С. 77.
- [98]. Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991 – 2020 [Матн] // Маҷмуаи оморӣ. Сарраёсати Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2021. – С. 64- 69; С. 70-73; С. 91-95; С. 91-99; С. 109; С. 110; С. 111 – 112; С. 138; С. 137; С. 164; С. 197; С. 198; С. 199; С. 200; С. 209-210; 210 - 226. С 211-212; С. 230-240; С. 266 – 267; С. 268 – 271.
- [99]. Рауфи, А. Роль образования в экономической развитии [Текст] / А. Рауфӣ. - Душанбе: 2014. - 608 с.
- [100]. Раҳматзода, И. История медицины и известные врачи Кулябского региона [Текст] / И. Раҳматзода. – Душанбе: Аржанг, 2010. – 393 с.
- [101]. Расулов, Қ, Гулахмедов, М.Г. Равандҳои миллӣ ва сиёсии истиқлолияти Тоҷикистон [Матн] / Қ. Расулов, М.Г. Гулахмедов. – Душанбе, «Мадбуот», 2001. – 268 с.
- [102]. Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. - Душанбе, 2019. – С. 13. (467 с).
- [103]. Сафарзода, Амирхон. Асрори шаҳри Мунк [Матн] / А. Сафарзода. - Душанбе, 1999. - 123 с.
- [104]. Содиков, Р. Оинаи нур: 70 – солагии Шурообад [Матн] / Р. Содиков, - Душанбе: Матбуот, 2002. – 166 с.
- [105]. Солиев, Х.Х. Республика Таджикистан. 15 лет независимого экономического развития [Текст] / Х.Х. Солиев.- Душанбе: Эджод, 2007. - 558 с.

- [106]. Соҳибназаров, А. Субҳи ситоракуш [Матн] / А. Соҳибназаров. - Душанбе, 1997. - 310 с.
- [107]. Стенограмаи Иҷтимоӣ XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. - Душанбе, 1993. – 334 с.
- [108]. Усмонов, И. Лаҳзаҳои сулҳи ботадбир [Матн] / И.Усмонов. – Душанбе: Ирфон, 1999. - 340 с.
- [109]. Усмонов, И. Сулҳнома [Матн] / И.Усмонов. – Душанбе: Матбуот, 2001. - С. 49. (357 с).
- [110]. Усмонов, И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол [Матн] / И.Усмонов. - Душанбе. 2003. - 178 с.
- [111]. Фархор. Энциклопедия [Матн] / – Душанбе: Ирфон, 2011.– С. 357. (539 с).
- [112]. Ҳайдаров, Ғ., Иномов, М. Тоҷикистон: фочиа ва дарди халқ [Матн] / Ғ. Ҳайдаров., М. Иномов.- Кӯлоб, 1993. - С. 61; С. 82; С. 116; (123 с).
- [113]. Ҳасан, Н. 90 соли Муъминобод [Матн] / Н. Ҳасан. - Душанбе. Нашриёти “Мубориз”, 2021. – С. 179. (280 с).
- [114]. Ҳикматулло Насриддинов. Таркиш [Матн] / Ҳ. Насриддинов. - Душанбе. Нашриёти «Афсона», 1995. – С. 165; С. 249. (304 с).
- [115]. Ҳизбҳои сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. - Душанбе, 2004. – С. 6; С. 57. (389 с).
- [116]. Хотамов, Н.Б. Социально-экономические преобразования Республики Таджикистан в период суверенитета (1991-2006) [Текст] / Н.Б. Хотамов. - Душанбе; 2008. – С. 39; 70-72; С. 89 – 91; (268 с).
- [117]. Холназаров, С. Ташкилӣ ва фаъолияти мактабҳои намуди нав дар вилояти Хатлон [Матн] / С. Холназаров. –Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2004. -75 с.
- [118]. Шарипов, С.И. Таджикистан: Демократизация политических отношений. [Текст] / С.И. Шарипов. - Душанбе, 2000. – С. 96. (247 с).

- [119]. Шарифов, Д. Боргоҳи илму маърифат [Матн] / Д. Шарифов. – Душанбе, 2006. – С. 13. (286 с).
- [120]. Шарифов, Достӣ, Маҳмадов, Иброҳим. Аз таърихи хунароҳи мардумии Хатлонзамин [Матн] / Д. Шарифов, И. Маҳмадов. – Душанбе, 2007. - С. 22. (327 с).
- [121]. Шарифов, Д, Маҳмадов И. Фидоиёни роҳи маърифат [Матн] / Д. Шарифов., И. Маҳмадов. – Душанбе, 2012. – С. 277. (446 с).
- [122]. Шарифов, Д. Таърихи мухтасари Балҷувон [Матн] / Д. Шарифов. - Душанбе: Эр-граф, 2014.-- 227 с.
- [123]. Шафиев, Ф. Фуруғи ирфони Хатлонзамин (1931 – 2011) [Матн] / Ф. Шафиев. – Душанбе, 2011. – С. 5; (81 с).
- [124]. Шералиев, Э.Н. Земельная реформа-основа аграрных преобразований [Текст] / Э.Н. Шералиев. – Душанбе: ТНУ, 2004. – С. 112 – 113. (243 с).
- [125]. Шерхони Умар. Данғара [Матн] / Ш. Умар. - Душанбе: Шарки озода, 2005. – С. 437. (736 с).
- [126]. 60 солагии Академияи илмҳои тибби Россия (60 лет Российской Академии медицинских наук) [Текст]. - Москва, 2004. - С.78 – 85. (643 с).
- [127]. Яъқубов, Ю, Довудов, Д., Зардиев, А. Кӯлоб шаҳри қадиму шӯҳратманд [Матн] / Ю. Яқубзода, Д. Довудов, А. Зардиев. - Душанбе: «Эр-граф», 2006. – С. 47; С.74; С.80; С. 94; (100 с).

6. Мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо

- [128]. Абдуллоев, М.Х, Исмоилов, З.И. Аз таърихи мухтасари таъсисёбии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ [Матн] / М.Х. Абдуллоев, З.И. Исмоилов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами илму маориф дар шароити ҷаҳонишавӣ” (ш. Кӯлоб, 26 декабри соли 2020). – Душанбе: ҶДММ “Нушбод”. – С. 16.

- [129]. Бобоев, А.А. Некоторые вопросы привлечения инвестиции в хлопководство Хатлонской области [Текст] / А.А. Бобоев // Теоретический и научно-практический журнал «Кишоварз». - 2006. - № 1(17). - С. 63-65.
- [130]. Бобоев, Ш. Рушди хунари гулдӯзии мардуми Кӯлоб дар замони истиқлолият [Матн] / Ш. Бобоев // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Бахши илмҳои география ва иқтисодиёт, гуманитарӣ ва педагогика №1(24). – Душанбе, 2020. – С. 178.
- [131]. Бобозода, Ф. Коллеҷи санъат [Матн] / Ф. Бобозода // Кӯлоб. Энциклопедия. Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи миллии тоҷик. Мухаррир. Курбонов А. - Душанбе, 2006 – С. 229-230.
- [132]. Гулов, К.М. Формы государственной поддержки мало предпринимательства в условиях рыночной экономики [Текст] / К.М. Гулов // Вестник национального университета - 2006 - № 6 - С. 93-97.
- [133]. Гаффоров, Б.В. Культурно-просветительные учреждения РТ в конце XX века: состояние и проблемы [Текст] / Б.В. Гафоров // Вестник ТНУ (Серия гуманитарных наук). – Душанбе, 2013. – №3/5 (118). – С. 52.
- [134]. Зардиев, А. Шаҳри Кӯлоб дар давраи истиқлолияти Тоҷикистон (солҳои 1991-2006). [Матн] / Ю. Якубов., Д. Довудов., А. Зардиев // Аз китоби «Якубов, Ю., Довудов, Д., А. Зардиев. Кӯлоб шаҳри қадиму шӯҳратманд. - Душанбе: «Эр-граф», 2006. - С.74; С.77.
- [135]. Зубайдов А. Нақши Пешвои миллат дар рушди фарҳанги миллий [Матн] / А. Зубайдов // Тоҷикистон. - 2017. - №9-10. - С.16-17.
- [136]. Иброҳимова, Р.А. Баъзе хусусиятҳои рушди туризми экологӣ (Дар мисоли минтақаи Кӯлоб) [Матн] / Р.А. Иброҳимова // Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Маҷлиси конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва

- динишчӯён оид ба чамъбасти корҳои илмӣ- тадқиқотӣ дар соли 2018. (ш. Кӯлоб, 26-27 апрели соли 2019). – Душанбе, 2019. - С. 59.
- [137]. Иброҳимова, Р.А. Музеи Кулябской зоны и их роль в развитии культурно-познавательного туризма Республики Таджикистан [Текст] / Р.А. Иброҳимова // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Бахши илмҳои география ва иқтисодиёт, гуманитарӣ ва педагогика №1(24). – Душанбе, 2020. – С. 12.
- [138]. Икромов, Г.Х. Иҷтисоии XVI-уми Шурои Олӣ ва нақши он дар эътидол овардани сохтори давлатдорӣ Тоҷикистон [Матн] / Г.Х. Икромов // Ҷавонон ва илми муосир. – Душанбе, 2013. – С. 67.(427 с).
- [139]. Комилов, Н.Б. Истифодабарии захираҳои обу замин дар соҳаи кишоварзии минтақаи Кӯлоб [Матн] / Н.Б. Комилов // Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Маҷлиси конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Нақши ваҳдати миллӣ дар рушди иқтисоди Тоҷикистон” (ш. Кӯлоб, 24 июни соли 2017). – Душанбе, 2017. – С. 149.
- [140]. Мирзоалиев, Қ. Ҷон ба хатар гузошт [Матн] / Қ. Мирзоалиев // Минбари эҷодкорон. - Душанбе. №5, 2019. - С. 27- 29.
- [141]. Мирзоалиева, М. Ӯ маро наҷот дод [Матн] / М. Мирзоалиева.- Душанбе. Минбари эҷодкорон №5, 2019. – С.4; С. 30 - 33.
- [142]. Мирсаидов, М. Баъзе масъалаҳои рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаи Хатлон [Матн] / М. Мирсаидов // Формирование кластерной политики как основы инновационной ориентированности и конкурентоспособности региона: Сборник научных статей. – Душанбе: КГУ, 2018. - С. 166.
- [143]. Назаров, П.С. Роҳи Кӯлоб –Дарвоз [Матн] / П.С. Назаров // Кӯлоб. Энциклопедия. Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи миллии тоҷик. Мухаррир. Қурбонов А. - Душанбе, 2006 – С. 409.

- [144]. Назаров, П.С. Роҳи охани Курғонтеппа – Кӯлоб [Матн] / П.С. Назаров // Кӯлоб. Энциклопедия. Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик. Муҳаррир. Қурбонов А. - Душанбе, 2006 – С. 409 - 410.
- [145]. Назаров, П.С. Таъмини гази табиӣ [Матн] / П.С. Назаров // Кӯлоб. Энциклопедия. Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик. Муҳаррир. Қурбонов А. - Душанбе, 2006 – С. 493-494.
- [146]. Назаров, П.С. Фурудгоҳи байналмилалӣ [Матн] / П.С. Назаров // Кӯлоб. Энциклопедия. Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик. Муҳаррир. Қурбонов А. - Душанбе, 2006 – С. 530.
- [147]. Носирӣ, Наврӯз, Бобоев, Н.Д. Вазъи соҳаи фаъолияти инноватсионӣ дар КАС вилоти Хатлон [Матн] / Н.Носирӣ, Н.Д. Бобоев // Формирование кластерной политики как основы инновационной ориентированности и конкурентоспособности региона: Сборник научных статей. – Душанбе: КГУ, 2018. - С. 177; С. 178.
- [148]. Нуриддинов, О. Телевизиони Кӯлоб [Матн] / О. Нуриддинов // Кӯлоб. Энциклопедия. Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик. Муҳаррир. Қурбонов А. - Душанбе, 2006 – С. 500.
- [149]. Садриддинов, С. Перспектива по развитию и использованию потенциальных возможностей аграрного производства Кулябского региона [Текст] / С. Садриддинов // Формирование кластерной политики как основы инновационной ориентированности и конкурентоспособности региона: Сборник научных статей. – Душанбе: КГУ, 2018. - С. 219.
- [150]. Сафаров, З, Раҳимова, М. Нақши ваҳдати миллӣ дар рушди иқтисодиёти шаҳру ноҳияи Кӯлоб [Матн] / З. Сафаров, М. Раҳимова // Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Нақши ваҳдати миллӣ дар рушди иқтисоди Тоҷикистон” (ш. Кӯлоб, 24 июни соли 2017). – Душанбе, 2017. – С. 158.

- [151]. Сатторов, А.А. Совершенствование механизма государственной поддержки развития рынка зерна в Хатлонской области [Текст] / А.А. Сатторов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук.-2011.- №10 (74). - С. 226-230.
- [152]. Фаризаи Д. Хатлонзамин диёри хунарҳои мардумӣ [Матн] / Ф. Давлатмурод // Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳаёати профессорону омӯзгорон ва динишҷӯён оид ба ҷамъбасти корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар соли 2018. (ш. Кӯлоб, 26-27 апрели соли 2019). – Душанбе, 2019. - С. 250.
- [153]. Ҷимоягарони Ватан [Матн] // Душанбе, 1997.№5. - С. 2.
- [154]. Шарифов, Д. Қарорҳо дар бораи ташкил ва барҳамдодани вилояти Кӯлоб [Матн] / Д. Шарифов // Кӯлоб. Энциклопедия. Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик. Мухаррир. Қурбонов А. - Душанбе, 2006 – С. 247.
- [155]. Шарифов, Д. Тандурустӣ [Матн] / Д. Шарифов // Кӯлоб. Энциклопедия. Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик. Мухаррир. Қурбонов А. - Душанбе, 2006 – С. 61 – 65; С. 62.
- [156]. Шарифов, Д. Коллеҷи тиббӣ [Матн] / Д. Шарифов // Кӯлоб. Энциклопедия. Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик. Мухаррир. Қурбонов А. - Душанбе, 2006 – С. 230 -231.
- [157]. Шарифов, Ш. Савти фалак [Матн] / Ш. Шарифов // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. (маҷаллаи илмӣ). №1-2 (6-7). – Кӯлоб, 2012. – С. 30.
- [158]. Шарифов, Ш. Театр ва асолати он [Матн] / Ш. Шарифов // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. (маҷаллаи илмӣ). №1-2 (6-7). – Кӯлоб, 2012. – С. 57 – 59.
- [159]. Шеглов, П.В. Бобоев, Х. Фотоэлектрические измерения атмосферного дрожания в двух пунктах Кулябской области Тадж

ССР [Текст] / П.В. Шеглов., Х. Бобоев // Астрономический циркуляр – АН СССР, 1983. №1269. С. 256- 263.

- [160]. Якубов, Ю., Шарифов, Д. Ховалинг [Матн] / Ю. Якубов., Д. Шарифов // Энциклопедияи Кӯлоб. Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик. Мухаррир. Қурбонов А. - Душанбе, 2006. – С. 543.

7. Таҳқиқоти саҳроӣ

- [161]. Аз суҳбат бо сартабиби беморхонаи марказии ноҳияи Восеъ Мараҳимов Мирзохон Наимович 10.06.2023.
- [162]. Аз суҳбат бо собиқ мудирӣ маорифи мақомоти ҳокимияти давлатии шаҳри Кӯлоб Нозимов Талабшо 02.09.2023.
- [163]. Аз суҳбат бо мудирӣ баҳши фарҳанги мақомоти ҳокимияти давлатии ноҳияи Мир Саид Алиӣ Ҳамадонӣ Абдучабборзода Анушервон 19.06.2023.

8. Диссертатсияҳо ва авторефератҳо

- [164]. Абдусаматов, Г.С. Закономерности становления и развития рыночных отношений в Республике Таджикистан [Текст]: дис.... канд. экон. Наук / Г.С. Абдусаматов. - Душанбе, 1996. – 198 с.
- [165]. Аламов, Х.Н. Социально-экономическая и культурная жизнь Хатлонской области в период независимости Республики Таджикистан (1991-2015 гг.) [Текст]: дисертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности /07.00.02./ Отечественная история / Х.Н. Аламов. - Душанбе, 2019. - 188 с.
- [166]. Каримов, Р.Н. Культура Таджикистана в годы независимости (1991-2011) [Текст]: авт. дис. на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности /07.00.02/ - Отечественная история (исторические науки) / Р.Н. Каримова. - Душанбе, 2012.- 25 с.

- [167]. Қурбонов, Ф.Х. Региональные аспекты инвестиционного обеспечения развития предпринимательской деятельности (на материалах Хатлонской области) [Текст]: дис....канд. экон. наук. - /Ф.Х. Қурбонова. - Душанбе: ТНУ, 2013. – 176 с.
- [168]. Махмадов, И.М. Таърихи ташаккул ва инкишофи муассисаҳои тиббӣ дар минтақаи Кулоб (солҳои 1924-1991) [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик) / 07. 00. 02 / И.М. Махмадов. - Душанбе, 2022. - 180 с.
- [169]. Тагаев, Б.Д. Социально-экономические аспекты обеспечения продовольственной безопасности регионов (на материалах Хатлонской области) [Текст]: дис канд. экон. наук / Б.Д. Тагаев. - Душанбе, 2012. – 178 с.
- [170]. Шарифов, Ш.Ҷ. Таърихи муассисаҳои маданӣ – равшаннамоии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар даврони истиқлол (с.1991-2016) [Матн]: автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик) / 07. 00. 02 / Ш.Ҷ. Шарифов. – Душанбе, 2021. - 66 с.

9. Манбаҳои электронӣ

- [171]. Ба истифода додани Маҷмааи парвариши чорвои хушзоти Кооперативи тичоратии “Раҳмонҷон” дар ноҳияи Данғара // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/28274> (санаи мурочиат 6.06.2022).
- [172]. Ба истифода додани беморхонаи №3 ва Маркази саломатии деҳаи Меҳнатободи ҷамоати ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакии ноҳияи Восеъ 03.10.2016 // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/13266> (санаи мурочиат 5.06.2023).
- [173]. Ба истифода додани корхонаи истеҳсоли хокаи ҷомашӯии ҶДММ “Ҳоҷа-Муъмин” дар ноҳияи Восеъ // [Захираи электронӣ]: Манбаи

- дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/24015> (санаи мурочиат 6.06.2023).
- [174]. Боздид аз Кооперативи истехсолии “Сомончон” дар ноҳияи Данғара // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/28273> (санаи мурочиат 3.06.2022).
- [175]. Вилояти Кӯлоб // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: https://ru.wikipedia.org/wiki/Кулябская_область. санаи мурочиат 3.07.2023.
- [176]. Дастовардҳои соҳаи тандурустӣ дар вилояти Хатлон назаррас аст // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://khatlon.tj/dastovardhoi-sohai-tandurusty-dar-viloyati-hatlon-nazarras-ast/> (санаи мурочиат 16.08.2023).
- [177]. Донишгоҳи давлатии тибии Хатлон // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: https://tg.wikipedia.org/wiki/Донишгоҳи_давлатии_тибии_Хатлон (санаи мурочиат 4.08.2023).
- [178]. Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <https://tg.wikipedia.org/w/index.php?titl> (санаи мурочиат 9.08.2023).
- [179]. Донишгоҳи давлатии Данғара // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://dsu.tj> (санаи мурочиат 9.08.2023).
- [180]. Ифтитоҳи Комплекси агросаноатии мурғпарварии Чамъияти дорони масъулияти маҳдуди “Мармарӣ” дар ноҳияи Данғара // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/26401> (санаи мурочиат 3.05.2023).
- [181]. Ифтитоҳи Комплекси агросаноатии ҶДММ “Заркорон” дар мавзеи Гулистони ноҳияи Муъминобод // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/26843> (санаи мурочиат 4.06.2023).
- [182]. Ифтитоҳи Коргоҳҳои рангуборкунии матоъ, дӯзандагӣ ва бинои маъмурии ҶДММ “Файзи Карим” дар ноҳияи Данғара // [Захираи

- электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/28593> (санай мурочиат 5.06.2023).
- [183]. Ифтитоҳи корхонаи хурди истехсоли нушоқиҳои ташнашикан ва бандубасти гиёҳҳои шифобахш дар маҳаллаи Тутаки Ховалинг // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/24058> (санай мурочиат 5.06.2023).
- [184]. Ифтитоҳи маркази тиҷорат ва хизмарасонии Султони Кабир дар ноҳияи Восеъ // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/5493> (санай мурочиат 5.06.2023).
- [185]. Ифтитоҳи Кооперативи тиҷоратии “Моҳипарварии Каёнуш” дар ноҳияи Данғара // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/30529> (санай мурочиат 5.06.2023).
- [186]. Ифтитоҳи коргоҳи заргарии “Одина” дар ноҳияи Ховалинг // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/24062> (санай мурочиат 6.06.2023).
- [187]. Ифтитоҳи китъаи роҳи «Шӯрообод-Шоҳон» ва гузоштани санги асос ба бунёди китъаи «Кӯлоб-Шамсиддин Шоҳин»-и роҳи мошингарди Кӯлоб-Қалъаи Хумб // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/16166> (санай мурочиат 6.06.2023).
- [188]. Ифтитоҳи Корхонаи воҳиди давлатии “Чарми Данғара”-и Агентии таъминоти амволи махсуси назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/28592> (санай мурочиат 6.06.2023).
- [189]. Ифтитоҳи корхонаи заргарӣ дар ҷамоати деҳоти Шугнови ноҳияи Ховалинг // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/5291> (санай мурочиат 7.06.2023).
- [190]. Ифтитоҳи корхонаи коркарди шир дар деҳаи Хуррамзамини ноҳияи Данғара // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/27023> (санай мурочиат 7.06.2023).

- [191]. Ифтитоҳи тарабхонаи «Сайди Хосор» дар ноҳияи Балҷувон [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/26667>. (санаи мурочиат 20.07.2023).
- [192]. Ифтитоҳи Корхонаи истеҳсолии “Пойафзоли Кангурт” дар ноҳияи Темурмалик // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/27012> (санаи мурочиат 29.07. 2023).
- [193]. Ифтитоҳи Қасри фарҳанг дар ноҳияи Восеъ // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/24019> (санаи мурочиат 5.06.2023).
- [194]. Ифтитоҳи бинои Кохи фарҳанг дар деҳаи Кангурти дехоти Кангурти ноҳияи Темурмалик 21.10.2021 // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/27017> (санаи мурочиат 4.06.2023).
- [195]. Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <https://www.hamadoni.tj/pages/10> (санаи мурочиат 4.06.2023).
- [196]. Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Ховалинг // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://khovaling.tj/category/jalbi-sarmojaguzorihoi-horiji/>. (санаи мурочиат 4.06. 2023).
- [197]. Оғози сохтмони як зумра иншооти муҳим дар ноҳияи Фархор // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/5485> (санаи мурочиат 7.06.2023).
- [198]. Раҳмон, Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 20.04.2006 / Э. Раҳмон // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/198> (Санаи мурочиат 6.09.2020).
- [199]. Раҳмон, Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 16.04.2005 / Э. Раҳмон // [Захираи

- электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/199> (санаи мурочиат 07.10.2021).
- [200]. Раҳмон, Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 30.04.2007 / Э. Раҳмон // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/197>. (санаи мурочиат 3.06.2022).
- [201]. Раҳмон Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 26.12.2019 / Э. Раҳмон // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/21975> (санаи мурочиат 4.06. 2023).
- [202]. Раҳмон, Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 25.04.2008 / Э. Раҳмон // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/195> (санаи мурочиат 4.06.2023).
- [203]. Раҳмон, Э. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ – 16.04.2005 / Э. Раҳмон // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/ru/president/letter/> (санаи мурочиат 4.06.2023).
- [204]. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар амфитеатри ноҳияи Ховалинг 03.10.2021 / Э. Раҳмон // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/26821> (санаи мурочиат 5.06.2023).
- [205]. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар амфитеатри ноҳияи Ховалинг 03.10.2021. / Э. Раҳмон // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/26821>. (санаи мурочиат 5.06.2023).
- [206]. Раҳмон, Э. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо кормандони соҳаи тиб, аз 18.08.2020 / Э. Раҳмон // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <https://adbmch.tj/2020/08/18/суханронии-президенти-ҷумҳурии-тоҷикистон>(санаи мурочиат 6.06.2023).

- [207]. Раҳмон, Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 20.04.2011 / Э. Раҳмон // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/193>(санаи мурочиат 6.06.2023).
- [208]. Раҳмон, Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 26.12.2018 / Э. Раҳмон // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/19088> (санаи муоҷиат 28.07.2023).
- [209]. Раҳмон, Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021 / Э. Раҳмон // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/25005> (санаи мурочиат 10.08.2023).
- [210]. Рустам, Ш. Вечный звон дутара // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://www.narodnaya.tj/index.php> (санаи мурочиат 16.07.2023).
- [211]. Сафаров, Сангак. Ҷабҳаи халқ ва таҳвили қудрат дар Тоҷикистон // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: https://www.bbc.com/tajik/institutional/2012/05/120529_ea_sz_tajik_civil_war3. (санаи мурочиат 17.07.2023).
- [212]. Темурмалик — макони сайёҳони табиатдӯст // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <http://sayohikhatlon.tj> (санаи мурочиат 5.06.2023).

10. Рӯзномаҳо

- [213]. Аз ҳисоботи раиси шаҳр дар иҷлосияи чорӯми (даъвати сеюм), маҷлиси вакилони халқи шаҳри Кӯлоб, аз 26 декабри соли 2005 пешниҳод шудааст [Матн] // “Навиди Кӯлоб”, 26 декабри соли 2005.
- [214]. Амирхон, С. Мушкилотҳои давраи чангӣ зиёданд [Матн] / С. Амирхон // «Ҷумҳурият», аз 8 - апрели соли 1994.
- [215]. Алиев, А. Ҳолати мактабҳои шаҳр нигарониқунанда мебошад [Матн] / А. Алиев // «Ҳақиқати Кӯлоб», 1-июни соли 1994.

- [216]. Аслонов, А. Маҷруҳон табобат мегиранд [Матн] / А. Аслонов // «Ҳақиқати Кӯлоб, 11 март соли 1998.
- [217]. Давлат, Н. Ҳайдари Шарифзода. Қумандонхоро овора нақунед [Матн] // «Фараж». №59(166), 23 декабри соли 2009.
- [218]. Дар бораи натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳия дар соли 2002 [Матн] // “Насими Терай”. №2,3 (2257), 31 январи соли 2003.
- [219]. Дастгирӣ мебояд [Матн] // “Ҳақиқати Ленинобод”, 14 ноябри соли 1992.
- [220]. Достиев, А. Ба давлати бузург- шахсияти бузург роҳбарӣ мекунад [Матн] / А. Достиев // «Ҷумҳурият», 6 августи соли 1994.
- [221]. Дустов, О. Роҳ ба Боми ҷаҳон [Матн] / О. Дустов // “Насими Терай”. №1, 21 март соли 1995.
- [222]. Истиқболи начиб [Матн] // «Ҷумҳурият», 9 сентябри соли 1998.
- [223]. Каримов, Нуралӣ. Роҳҳо васлгари қалбҳо [Матн] / Н. Каримов // “Насими Терай”. №27-28 (2778). Нашри махсус, 2021.
- [224]. Каримов, К. Масъалаҳо ҳалли худро меёбанд [Матн] / К. Каримов // «Ҷумҳурият», 1-июли соли 1993.
- [225]. Қавлу вафои Э.Ш. Раҳмонов [Матн] // «Ҷумҳурият», 12 ноябри соли 1994.
- [226]. Муродов, С. Дар асоси дастурҳои Пешво [Матн] / С. Муродов // “Субҳи меҳнат”. №14 (5191), 26 июни соли 2021.
- [227]. Мушкилот ва проблемаҳои роҳи оҳани Қурғонтеппа – Кӯлоб [Матн] // «Ҷумҳурият», 14 декабри соли 1994.
- [228]. Натиҷагирии соҳаи маорифи шаҳри Кӯлоб, аз рӯи маърузаи раиси шаҳр А. Зардиев дар маҷлиси васеи маорифчиёни шаҳр, аз 10 декабри соли 2005 ва ҳисоботи раиси шаҳр дар иҷлосияи чорӯми (даъвати сеюм), маҷлиси вакилони халқи шаҳри Кӯлоб, аз 26 декабри соли 2005 пешниҳод шудааст [Матн] // «Навиди Кӯлоб», 26 декабри соли 2005.

- [229]. Оғоз бахшидан ба ба азнавсоии роҳи мошингарди Кӯлоб – Муъминобод [Матн] / ”Субҳи меҳнат”. №17 (5145), 16 сентябри соли 2019.
- [230]. Раҳмон, Э. Қавлу вафои Э.Ш. Раҳмонов [Матн] / Э. Раҳмон // «Чумхурият», 12 ноябри соли 1994.
- [231]. Раҳмон, Э. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони соҳаи маорифи кишвар 22 декабри соли 2005 [Матн] / Э. Раҳмон // “Омузгор”, 1 январи соли 2006.
- [232]. Раҳмон, Э. Суханрони Эмомалӣ Раҳмон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо сокинони Ҷамоати деҳоти Шукнови ноҳияи Ховалинги вилояти Хатлон, 15 октябри соли 2011 [Матн] / Э. Раҳмон // «Чумхурият», 16 октябри соли 2011.
- [233]. Раҳмон, Э. Суханрони Эмомалӣ Раҳмон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо сокинони Ҷамоати деҳоти Шукнови ноҳияи Ховалинги вилояти Хатлон, 15 октябри соли 2011 [Матн] / Э. Раҳмон // «Чумхурият», 16 октябри соли 2011.
- [234]. Раҳмон, Э. Суханронии Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо роҳбарону фаъолон ва намояндагони сокинони вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, 13 майи соли 2017 [Матн] / Э. Раҳмон // «Чумхурият», 15 майи соли 2017.
- [235]. Раҳмон, Саид. Рустами Абдурахим. (қисса) [Матн] / С. Раҳмон // Рӯзнамаи ”Субҳи меҳнат”. №11 (512), 28 майи соли 2021.
- [236]. Роҳ ҳамқисмати инсонхост [Матн] // «Чумхурият», аз 23 ноябри соли 1996.
- [237]. Сафари кории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақаи Кӯлоб [Матн] // «Чумхурият», 25 августи соли 2005.
- [238]. Саидов, С. Мушкилоти соҳаи тандурустӣ дар ноҳияи Балҷувон [Матн] / С. Саидов // “Ҳақиқати Кӯлоб”, 8 октябри соли 1999.
- [239]. Табрикоти раиси ноҳияи Шамсиддини Шоҳин Гулзода З.Ш. бахшида ба 30 – солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии

- Тоҷикистон [Матн] // “Насими Терай”. №27-28 (2778) Нашри махсус. 2021.
- [240]. Тасмими ҷиддӣ [Матн] // «Ҷумҳурият», 12 июни соли 1993.
- [241]. Харобиҳо дар вилояти Хатлон баргараф мешаванд [Матн] // «Ҷумҳурият», 11- сентябри соли 1993.
- [242]. Ҳакимов, Искандар. Чорводорӣ ғамхорӣ меҳаҳад [Матн] // “Насими Терай”. №3 (22), 9 феввали марти соли 2001.
- [243]. Ҳамин тариқ Э. Раҳмонов сардори давлат интиҳоб гардид [Матн] // «Ҳақиқати Ленинобод», 19 ноябри соли 1992.
- [244]. Ҷамъбасти натиҷаҳои истеҳсоли дар шаҳри Кӯлоб [Матн] // «Навиди Кӯлоб». 1 январӣ соли 2006.
- [245]. Шиносии сарвазирӣ мамлакат Қ. Расулзода ба рафти татбиқи лоиҳаи сохтмони қитъаи Шамсиддин Шоҳин – Шоҳонӣ [Матн] // “Насими Терай”. №25-26 -27 (2622), 14 июли соли 2016.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАЧАИ ИЛМӢ

**Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи
олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп
шудаанд:**

[1- М]. Акрамова С.И. (Шодизода С.И.). Рушди иқтисодиёти шаҳр ва минтақаи Кӯлоб дар ибтидои давраи Истиқлолият [Матн] / С.И. Акрамова (Шодизода С.И.) // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология. - Кӯлоб, 2023. №4 -2 (33) 2023.- С. 350 - 357. ISSN. 2616 -5260.

[2- М]. Акрамова С.И. (Шодизода С.И.), Назарзода П.С. Оғоз ва рафти корҳои сохтмонӣ дар шохроҳи Кӯлоб-Дарвоз (Қалъаи Хумб) [Матн] / С.И. Акрамова (Шодизода С.И.), П.С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология. Душанбе, 2023. №3 (32) 2023.- С. 248 - 255. ISSN -2616-5269.

[3-М]. Акрамова С.И. (Шодизода С.И.). Ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва иқтисодии шаҳри Бостонии Кӯлоб дар 10-соли аввали Истиқлолият / С.И. Акрамова (С.И. Шодизода) // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Нашри Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. – Душанбе, 2024. № 5-6. – С. 220-225. ISSN 2219-5408.

[4-М]. Акрамова С.И. (Шодизода С.И.), Назарзода П.С. Вилояти Хатлон: нақши соҳаи кишоварзӣ дар рушди иқтисодиёт [Матн] / С.И. Шодизода., П.С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология. - Душанбе, 2024. №4 -1 (37). - С. 11 - 17. ISSN 2616 -5260.

[5-М]. Шодизода С.И., Назарзода П.С. Рушди соҳаи кишоварзии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар лавраи соҳибистиклолӣ [Матн] / С.И. Шодизода., П.С. Назарзода // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – Душанбе, 2025. №7 - С. 66-72. ISSN 2074 -1847.

[6-М]. Шодизода С.И., Муродзода А.А. Аз таърихи рушд ва инкишофи соҳаи тандурустии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар давраи соҳибистиклолии кишвар [Матн] / С.И. Шодизода., А.А. Муродзода // Донишгоҳи омӯзгорӣ. Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни – Душанбе, 2025. №4 - С. 320-324. ISSN 2074 -1847.

[7-М]. Шодизода С.И. Рушди фарҳанги минтақаи Кӯлоб дар замони Истиклолият [Матн] / С.И. Шодизода // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – Душанбе, 2025. № 3. – С. 122-129. ISSN 2074-1847.

Мақолаҳои дар дигар маҷмуаҳои илмӣ, маҷаллаҳо ва маводҳои конференсиявӣ ба таърисида:

[8-М]. Акрамова, С.И. (Шодизода С.И.). Истиклолияти давлатии Тоҷикистон ва аҳамияти таърихии он [Матн] / С.И. Акрамова (С.И. Шодизода) // Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ дар фалсафа ва илми муосир. (23-24 ноябри соли 2023). – Кӯлоб, 2023. - С. 72-76.

[9-М]. Назарзода, П.С., Акрамова, С.И. (Шодизода С.И.) Ҳаёти иқтисодии минтақаи Кулоб дар давраи истиқлолият [Матн] / П.С. Назарзода, С.И. Акрамова (С.И. Шодизода) // ДТМИК. Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Ҳамгироии илм, инноватсия ва истехсолот заминаи асосии татбиқи технологияи дуалии таҳсилот”. (25-26 октябри соли 2023). – Кӯлоб, 2023. – С. 347 - 354.

[10-М]. Назарзода, П.С., Акрамова, С.И. (Шодизода С.И.) Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар бунёди роҳи автомобилии Кӯлоб – Дарвоз (Қалъаи Хумб) [Матн] / П.С. Назарзода, С.И. Акрамова (С.И. Шодизода) // ДТМИК. Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи “Ҳамгироии илм, инноватсия ва истеҳсолот заминаи асосии татбиқи технологияи дуалии таҳсилот”. (25-26 октябри соли 2023). – Кӯлоб, 2023. – С. 371-376.

[11-М]. Назарзода, П.С., Акрамова, С.И. (Шодизода, С.И.). Шоҳасари аллома Бобочон Ғафуров “Тоҷикон” - ҳамчун асари таърихнигорӣ [Матн] / П.С. Назарзода, С.И. Акрамова (С.И. Шодизода) // ДТМИК, Маводи Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Равишҳои муосир ба азхудкунии муштаракӣ технологияҳо ва имкониятҳои фазои кайҳонӣ дар таъмини рушди технологӣ, инноватсионӣ ва рақамикунонии истеҳсолот дар ҳошияи амалишавии ҳадафҳои стратегии давлат» бахшида ба 20-солаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, риёзӣ ва дақиқ барои солҳои 2020-2040 (22-23 декабри соли 2023). – Кӯлоб, 2023. – С. 428-432.

[12-М]. Акрамова, С.И. (Шодизода, С.И.) Чашни 2700-солагии шаҳри Кӯлоб ва баргузори фестивали «Таронаи чакан» [Матн] / С.И. Акрамова (С.И. Шодизода) // ДТМИК, Маводи Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Захираҳои гидроэнеогетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат, рушд ва имкониятҳои истифодабарии самараноки он» бахшида ба Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» солҳои 2018-2028 ва Рӯзи энергетикҳо (20-21 декабри соли 2024). – Кӯлоб, 2024. –С. 507-510.

[13-М]. Шодизода, С.И., Назарзода П.С. Фарҳанги минтақаи Кӯлоб: рушд ва инкишофи он дар замони истиқлолият [Матн] / С.И. Шодизода, П.С. Назарзода // ДТМИК, Маводи Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Фарҳанги сулҳофарии Пешвои Миллат заминаи эҳёи ваҳдати миллӣ ва бақои Истиқлоли давлатӣ» (Бахшида ба 28 - солагии чашни Ваҳдати миллӣ ва 80 - солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ). (13 июни соли 2025). – Кӯлоб, 2025. –С. 111-117. [14-

М]. Шодизода, С.И., Аз таърихи рушди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ (коллекҳо) ва муассисаҳои таҳсилоти олии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар замони истиқлолият [Матн] / С.И. Шодизода // ДДД, Маводи Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Педагогикаи шахсиятсозӣ ва нақши омӯзгор дар рушди устувори ҷомеа” (Бахшида мешавад ба 35 –умин Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва “Рӯзи омӯзгорон” (21 октябри соли 2025). – Данғара, 2025. – С. 206-210.